

DET TEKNISK-NATURVITENSKAPELIGE FAKULTETET

MASTEROPPGAVE

Studieprogram/spesialisering: Samfunnssikkerhet	Vårsemesteret, 2023 Åpen oppgave
Forfatter: Erlend Frafjord	
Fagansvarlig ved UiS: Professor Ole Andreas Hegland Engen	
Tittel på oppgaven: <i>«De farligste blant oss – en analyse av metodeapparatet for risikovurdering og risikostyring av forvaringsdømte»</i>	
Studiepoeng: 30	
Emneord: Risikovurdering, risikostyring, risikopersepsjon, risikoakseptkriterier, usikkerhet, forsiktighetsprinsippet, HCR-20, forvaring, drap, drapsforsøk.	Sidetall + vedlegg: 81 + 9 = 90 Stavanger, 1. februar 2023

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	4
Forord	5
1. Innledning	7
1.1 Tema	9
2. Litteraturgjennomgang	11
3. Hypotese, problemstilling og forskningsspørsmål	13
4. Det teoretiske grunnlaget	15
4.1 Risiko.....	16
4.2 Risikoakseptkriterier	18
4.3 Forsiktighets- og «føre var»-prinsippet.....	18
4.4 Risikopersepsjon.....	19
4.5 Risikoanalyse.....	19
4.6 Evaluering, vurdering, håndtering og styring.....	21
4.7 Beslutninger under usikkerhet.....	23
5. Risikovurdering etter HCR-20	24
5.1 De 20 risikofaktorene	25
5.1.1 Historiske faktorer (H-faktorer)	25
5.1.2 Kliniske faktorer (C-faktorer)	25
5.1.3 Risikohåndteringsfaktorer (R-faktorer)	25
6. Metode	26
6.1 Innledning.....	26
6.2 Datainnsamling – intervjuer og rapporter.....	27
6.3 Mer om hensikten med de detaljerte informantintervjuene.....	28
6.4 Gyldighet, overførbarhet og etikk	29
6.5 De innsatte informantene.....	30
6.6 Forvaringsinstitusjonen	31
6.7 Dokumenter/dokumentgjennomgang.....	32
6.8 Domsanalyse.....	33
6.9 Intervjuer.....	34
7. Empiri	35
7.1 Innledning.....	35
7.2 Informant A (forvaringsinnsatt)	36
7.3 Informant B (forvaringsinnsatt)	40

7.4 Informant C (forvaringsinnsatt)	46
7.5 Informant D (offeret til informant C)	52
7.6. Informant E (risikovurderer)	53
7.7 Informant F (ansatt med lederansvar på forvaringsanstalt)	55
7.8 Andres erfaringer med forvaringsordningen	57
7.9 Domsanalyse	58
7.9.1 Vurderinger etter HCR-20	59
7.9.2 Årsakene til avslag	60
7.9.3 Sakkyndiges evne til å vurdere risiko	61
7.10 Oppsummering av empiridelen.....	62
8. Drøfting	64
8.1 Forskningsspørsmål 1.....	64
8.1.1 Risikovurderingene oppdateres sjelden.....	64
8.1.2 Usikkerhetsfaktoren er sterkt til stede.....	65
8.1.3 Oppsummering forskningsspørsmål 1.....	68
8.2 Forskningsspørsmål 2.....	68
8.2.1 Oppsummering forskningsspørsmål 2.....	70
8.3 Forskningsspørsmål 3.....	70
8.3.1 Samfunnsvernet veier tyngst.....	70
8.3.2 Samfunnsvernet vurdert mot rettssikkerhet.....	71
8.3.3 Oppsummering forskningsspørsmål 3.....	72
8.4 Diskusjon av den overordnede problemstillingen.....	73
8.4.1 Bedre bruk av verktøy kan redusere risiko.....	73
8.4.2 Risikovurderingene bør brukes som beslutningsstøtte	75
8.4.3 HCR-20-vurderingene bør oppdateres hyppigere.....	77
8.4.4 Innfør et system for individuelle risikoakseptkriterier	77
8.4.5 Lag soningsplaner som et verktøy i risikostyringen...	78
8.4.6 Økt, kort risiko kan redusere usikkerhet og lang risiko	79
9. Konklusjon	81
10. Vedlegg.....	82
10.1 Vedlegg 1: HCR-20, de 20 risikofaktorene.....	82
10.2 Vedlegg 2: De 15 dommene i analysen.....	85
10.3 Vedlegg 3: Eksempler på omtale av HCR-20 i dommene	87
10.4 Vedlegg 4: Kritikk av manglende soningsprogresjon.....	88
Litteraturliste.....	89

*«Man vil bli elsket,
i mangel av dette beundret,
i mangel av dette fryktet,
i mangel av dette avskydd og foraktet.
Sjelen skjelver av skrekk for tomrommet, og ønsker kontakt for enhver pris».*

Hjalmar Söderberg (svensk forfatter)

Sammendrag

Antall forvaringsinnsatte i Norge er doblet de siste ti årene, til tross for at tallet på nye forvaringsdommer per år viser en jevn trend. Dette betyr at det er vanskeligere å bli løslatt fra forvaring enn tidligere. Kriminalomsorgens risikovurderinger av forvaringsinnsatte er i dag en viktig beslutningsstøtte når forvaltningen, og i mange tilfeller domstolene, skal vurdere hvorvidt en innsatt kan løslates ved oppnådd minstetid.

Et detaljert casestudium av tre forvaringsinnsatte, supplert med analyser av prøveløslatelsesdommene for ytterligere 15 forvaringsinnsatte, dokumenterer at risikovurderingene i dag bare i liten grad brukes som et ledd i en helhetlig risikostyringsprosess. Ved å anvende risikovurderingene, inkludert alt grunnlagsmaterialet, på en mer aktiv og systematisk måte, kan dette gi grunnlag for en bedre risikohåndtering og dermed risikostyring. Dette vil igjen være med på å redusere usikkerheten for at en forvaringsinnsatt vil falle tilbake til ny, alvorlig kriminalitet ved løslatelse.

Samfunnet kan måtte akseptere å ta noe mer risiko på kort sikt, i form av et enklere regime for fremstillinger, permisjoner og overføring til åpnere soning, for at risikobildet skal bli tydeligere for samfunnet når den innsatte vurderes løslatt. Da vil man også i større grad bli sikker på at en løslatelse bør vente fordi samfunnsvernet fortsatt ikke er godt nok ivaretatt. I dag kan strenge føre-var-betraktninger, samt en lav risikoaksept hos forvaltningen og domstolene, stå i veien for en slik klargjøring av risikobildet. Da er utfordringen at man må gjøre vurderinger på et sjablongmessig grunnlag, noe som kan komme i konflikt med den enkelte innsattes krav på rettssikkerhet.

Forord

Gjennom yrkeskarrieren min som journalist har jeg i løpet av et par tiår kommet i kontakt med mange innsatte i norske fengsler, forsvarsadvokater, dommere, sakkyndige, ansatte i påtalemyndigheten og ansatte i Kriminalomsorgen. Jeg har i særlig grad fattet interesse for forvaringsordningen som jeg har fulgt tett helt siden den ble innført tidlig på 2000-tallet. Tre forvaringsinnsatte menn, to i 20-årene og en i 50-årene, er primærinformantene mine i denne oppgaven, men flere andre forvaringsdømte har bidratt til oppgaven indirekte gjennom å dele sine erfaringer med å sone i Norges strengeste regime. Denne oppgaven er et studie av hvordan risikoen av de forvaringsdømte blir systematisert, og jeg går inn i metodene for å gjøre slike seleksjonsprosesser.

Det er ingen som kan kreve seg løslatt fra forvaring, en løslatelse vil bare skje dersom retten mener dette er forsvarlig for samfunnet. For noens vedkommende kan en forvaringsstraff derfor føles som en livstidsdom, selv om de aller fleste slipper ut til slutt. For tiden soner rundt 150 menn og i underkant av ti kvinner forvaringsdommer i Norge (Kriminalomsorgen, 2022). Eksempler på forvaringsdømte som har vært identifisert og mye omtalt i media de siste tiårene er terroristen Fjotolf Hansen (tidligere Anders Behring Breivik), andre drapsmenn som Philip Manshaus og Stig Millehaugen, Nokas-ranerne Kjell Alrich Schumann og Metkel Betew, samt serieovergripere som Julio Kopseng (dømt for mer enn tjue voldtekter) og Erik Andersen (den såkalte «Lommemannen» som ble dømt for seksuelle overgrep mot 66 gutter). Den omfattende medieomtalen av enkelte forvaringssaker, kombinert med den høye alvorlighetsgraden i mange av disse sakene, kan ha bidratt til å sette et stempel på forvaringsdømte som «de farligste» blant oss. Samtidig har de aller fleste forvaringsdømte aldri vært eksponert offentlig med navn og bilde, og få i samfunnet vil vite hvem de er når de en gang slipper ut. Anonymiteten gir dem et grunnlag for å starte med blanke ark, uten å bli stigmatisert for forbrytelsene de en gang har begått.

Interessen jeg har for dilemmaer som handler om farlige straffedømte, soning, løslatelse, rehabilitering og beskyttelse av lovlydige borgere, gjorde det naturlig for meg å undersøke dette videre i en masteroppgave på et studium hvor samfunnssikkerhet er innfallsvinkelen. Gjennom studiet har en rekke temaer blitt berørt i undervisningen og pensumlitteraturen, men bare i liten grad alvorlig kriminalitet der farlige personer utfordrer behovet hver enkelt av oss har for å leve i et stabilt og sikkert samfunn. Mange medieeksponerte saker de siste årene har

handlet om såkalte «tikkende bomber», mennesker som begår uforståelige, grusomme og tilsynelatende motivløse handlinger. Informantene mine er i denne kategorien. Det er vanskelig å skjønne bakgrunnen for at de drepte eller forsøkte å drepe mennesker som ikke hadde gjort dem noe vondt. Hvem er de, hvorfor ble de slik, og hvordan kan vi beskyttes mot dem? Temaet for oppgaven som er en analyse av risikovurderingene og risikostyringen av de farligste, har en høy grad av aktualitet i seg, og jeg håper den kan være interessant både for yrkesutøvere som jobber profesjonelt med dette, men også for et bredere publikum. Jeg vil takke alle som har vært informanter i masteroppgaven, ikke minst de forvaringsinnsatte selv som har bidratt mye gjennom en rekke samtaler, samt all dokumentasjonen de har gitt meg innsyn i. Jeg vil også takke min veileder, professor Ole Andreas Hegland Engen på UiS, for stor entusiasme til prosjektet, og mange gode innspill underveis i arbeidet.

Stavanger 31. januar 2023,

Erlend Frafjord

- Det blir feil å fremstille meg som farlig

20-åringen som er dømt for drapet på Joakim Ophaug Røksland vil ha forvaringsdommen fjernet.

Slik så mandalitten kledd da han ble pågrepet av politiet.
FOTO: JON ANDERS MØLLEN/NRK

Håkon Ellassen
Journalist
Hilde Skarvey Gjestland
Journalist
Sigbjørn Kristiansen
Journalist
Publisert 9. nov. 2016 kl. 12:45
Artikkelen er flere år gammel.

Kamikaze-drapsmann slippes ikke fri

NTB
15. apr. 2020 20:31 – Oppdatert 15. apr. 2020 20:31

Mohammad Ahssain ble drept på «Club Kamikaze» i Oslo. Mange la ned blomster og tente lys til minne om Ahssain da drapet ble kjent.

Mannen som soner en forvaringsdom for drapet på Mohammad Ahssain i Club Kamikaze i Oslo i 2007, har igjen fått avslag på sin begjæring om prøveløslatelse.

- Planla massedrap på skolen

Politiet mener den drapstiltalte 19-åringen skal ha planlagt å brenne ned Mandal videregående skole med flere titall medelever på innsiden.

19-åringen ble pågrepet på Møllsetta ved Holm i Mandal. Foto: Jarle R. Martinsen

- Forsøkte å drepe sin egen far med hammer

TILTALT: En mann i begynnelsen av 20-årene er tiltalt for drapsforsøk mot sin egen far og to andre famillemedlemmer. Foto: NTB Scanpix

De tre forvaringsdømte hovedinformantene i oppgaven står bak svært alvorlig kriminalitet som planlagte drap og drapsforsøk. For å slippe ut må de overbevise Kriminalomsorgen, eventuelt retten, om at de ikke lengre er farlige for samfunnet. Her står risikovurderingene av dem helt sentralt.

Kapittel 1: Innledning

Når noen dømmes til forvaring, er samfunnsvernet den overordnede målsettingen for straffen (Lov om straff, 2005, §40). Den forvaringsdømte slippes først ut av fengsel når dette vurderes å være trygt for samfunnet. Men hva er trygt? Risikovurderinger av den forvaringsdømte er et sentralt virkemiddel når enten Kriminalomsorgen eller domstolen skal vurdere om vedkommende bør slippe ut i samfunnet igjen. Hva er risikoen for at han eller hun på nytt vil begå alvorlig kriminalitet, og hvor stor er usikkerheten knyttet til denne vurderingen? Hvordan kan risikoen for nye straffbare handlinger håndteres best mulig gjennom en god styringsprosess, helt fra starten på soningen og fram til løslatelse? Hovedproblemstillingen for denne masteroppgaven er å se på hvordan risikovurderinger anvendes for å oppfylle samfunnets krav på vern mot forvaringsdømte, samtidig som rettssikkerheten til de forvaringsdømte ivaretas, ved at de en gang skal tilbakeføres til samfunnet igjen.

Jeg har ikke funnet noen tidligere studier som spesifikt handler om risikovurderinger og risikostyring av forvaringsdømte, til tross for at dette kanskje er den farligste gruppen mennesker vi har å gjøre med i Norge. Forvaring er en særreaksjon innen strafferetten som ble tatt inn i straffeloven i 2001. Den kan bare idømmes tilregnelige lovbrutere, altså de som ikke var psykotiske på gjerningstidspunktet. Kriteriet er at de har begått ulike typer alvorlig kriminalitet, nærmere definert i straffelovens §40: *«Når fengselsstraff ikke anses tilstrekkelig til å verne andres liv, helse eller frihet, kan forvaring i anstalt under kriminalomsorgen idømmes når lovbruteren finnes skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå et voldslovbrudd, et seksuallovbrudd, en frihetsberøvelse, en ildspåsettelse eller et annet lovbrudd som krenket andres liv, helse eller frihet (...)»*.

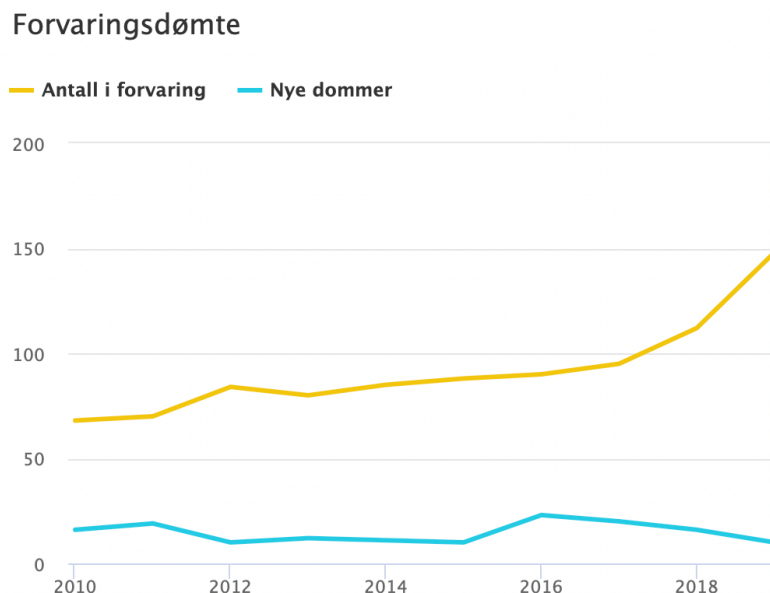
Samfunnsvernet, altså beskyttelsen av alle oss på utsiden av fengselmurene, står med andre ord helt sentralt, og trumfer ofte hensynet til den enkelte forvaringsdømte, noe som vil bli tydeliggjort i denne oppgaven. Det er derfor en forvaringsdømt kan bli sittende mye lenger i fengsel enn det strafferammen for forbrytelsen i utgangspunktet skulle tilsi. Som forvaringsdømt kan man ikke løslates før samfunnet, i dette tilfellet domstolen, mener man er klar for det. Selv forvaringsdommer med relativt korte tidsrammer på to-tre år kan ende med at den dømte sitter innesperret flere ganger tidsrammen.

Når noen dømmes til forvaring fastsetter retten altså en tidsramme for straffen, og en minstetid som vanligvis ligger rundt to tredjedeler av tidsrammen. Tidsrammen har størst betydning for når den dømte tidligst kan begynne å søke om korte permisjoner. Minstetiden betyr mer. Når denne er oppnådd kan den dømte nemlig begjære seg prøveløslatt. Dersom Kriminalomsorgen mener samfunnsvernet fortsatt ikke vil være oppfylt, og derfor motsetter seg løslatelse, kan den innsatte bringe saken inn for retten. Det sentrale temaet blir da om domstolen mener det er en «*nærliggende fare*» for at den forvaringsdømte på nytt vil begå en alvorlig forbrytelse (kriminalomsorgen.no).

Figur 1 illustrerer to tydelige utviklingstrekk:

1. Den gule kurven viser at antall forvaringsinnsatte doblet seg i tiårsperioden 2010-2020.
2. Antall nye forvaringsdommer per år viser derimot en jevn trend i samme periode, illustrert med den blå linja.

Intuitivt skulle man kanskje tenke seg at utviklingen til kurvene fulgte hverandre. Det økende gapet mellom dem betyr at det blir stadig vanskeligere å bli løslatt fra forvaring, siden det ikke har skjedd noe signifikant med straffenivået i samme periode (NRK.no, 8/11-2020: «*Uforklarlig dobling av antall forvaringsdømte*»).

Figur 1: Antall innsatte i forvaring (akkumulert) og antall nye forvaringsdommer per år (kilde: SSB).

Men hvorfor har det blitt vanskeligere å slippe ut? Som en del av oppgaven inngår en domsanalyse som viser hva retten legger vekt på i saker om prøveløslatelse. Oppgaven ser blant annet på hvordan risikovurderinger spiller inn i dommene.

Hvis domstolen mener gjentakelsesfaren er nærliggende, også med strenge vilkår som kan settes for løslatelsen, blir den dømte sittende videre i forvaring, selv om tidsrammen overskrides. Domstolen kan velge å forlenge en forvaringsstraff med mellom ett og fem år om gangen. I prinsippet kan straffen vare livet ut, selv om nesten alle forvaringsdømte i Norge blir løslatt til slutt. På forvaringsinstitusjonen oppfordres den dømte til å delta i behandling og programmer for å styrke muligheten til å kunne vende tilbake til samfunnet som en mindre farlig person enn tidligere. Det finnes også noen svært få forvaringsdømte som soner hele straffen på en psykiatrisk institusjon (kriminalomsorgen.no).

1.1 Tema

Denne masteroppgaven vurderer metodeapparatet med hensyn til risikovurderinger av forvaringsinnsatte i norske fengsler, der utgangspunktet er at de en gang skal tilbakeføres til samfunnet igjen. Hvem har ansvaret for risikovurderingene og hvordan utføres de? Hvordan opplever de innsatte selv denne vurderingsprosessen som får så store konsekvenser for dem? Hva tenker de om hvilken risiko de vil utgjøre for samfunnet ved løslatelse, og hvordan harmonerer dette med fagfolks vurderinger?

Ved hjelp av data fra intervjuer og dommer viser oppgaven hvordan Kriminalomsorgen gjennomfører og anvender risikovurderinger når det gjelder spørsmålet om løslatelse av forvaringsdømte, enten ved at forvaringen opphører, eller ved at den dømte slippes ut på prøve. Og ikke minst: Hvor mye betyr risikovurderingene for retten når dommerne skal ta stilling til en begjæring om prøveløslatelse?

Oppgaven avgrenses til å gjelde personer som er dømt for alvorlig voldskriminalitet eller drap. Sentralt her vil det være å studere de risikovurderingene som blir gjort av anstalten ved innkommst, midtveis i soningsforløpet og når det nærmer seg tidspunktet for en mulig prøveløslatelse. Jeg vil se på metodeapparatet som brukes, herunder risikovurderinger ved bruk av HCR-20 (Historical, Clinical and Risk Management Factors), og vurdere dette opp mot modeller som beskriver risiko og usikkerhet, samt beslektede, sentrale begreper som risikovurdering, risikoanalyse, risikostyring og risikohåndtering, samt forsiktighetsprinsipper som «føre var».

Oppgaven bygger på intervjuer med tre forvaringsinnsatte, samt en gjennomgang av mye av den omfattende dokumentasjonen som er produsert for hver av dem gjennom soningen. Videre intervjuer jeg et offer for den ene innsattes voldskriminalitet, en psykolog som utfører risikovurderinger på anstalten, samt en ansatt på forvaringsanstalten med lederansvar. I oppgaven gjennomgås også 15 dommer som gjelder andre forvaringsinnsatte, og deres forsøk på å bli prøveløslatt, noe som har vist seg å være vanskelig i praksis de siste årene. Et sentralt tema er å diskutere tersklene for prøveløslatelse, hvor risikovurderinger av de innsatte står sentralt.

De forvaringsdømte i Norge kan deles i to omtrent like store grupper hvor sedelighetsdømte, og da særlig pedofile, utgjør den ene, mens volds/drapsdømte er den andre halvparten. Vold i denne sammenhengen har en vid definisjon som også omfatter for eksempel frihetsberøvelse, brannstifting som rammer andre mennesker, grove ran, samt psykisk vold i form av alvorlige trusler. Masteroppgaven avgrenses til ikke å gjelde sedelighetsdømte siden disse vurderes etter et annet type metodeapparat som er spesifikt rettet mot seksualforbrytelser. Informantene i denne oppgaven er dømt for planlagte drap eller drapsforsøk, og prøveløslatelses-dommene jeg har analysert handler også om volds- eller drapsdømte. Når både de tre informantene, samt de 15 som inngår i domsanalysen alle har forvaringsdommer innen den kategorien jeg skal studere, mener jeg utvalget godt representerer en større gruppe av forvaringsdømte innen kategorien drap/alvorlig vold. Dette gir studiet ekstern validitet, og god overførbarhet.

Jeg har intervjuet informantene flere ganger, enten på besøksrommet i Romerike fengsel, Ullersmo avdeling, eller via Skype (Foto: Erlend Fraffjord).

Kapittel 2: Litteraturgjennomgang

I oppgaven trekker jeg veksler på sentral faglitteratur som jeg mener er viktig for å kunne vurdere metodeapparatet. En viktig målsetting er å se metodene for voldsrisikovurdering i kriminalomsorgen i lys av standardlitteraturen innen risikovitenskap. Sentrale bøker i oppgaven vil være «*Risikoanalyse*», (Aven, et.al, 2017) og «*Risikostyring*» (Aven, 2015). I bøkene drøftes blant annet analysenes plass i risikostyringen, og hvordan balansen mellom ulike hensyn kan oppnås. En annen bok jeg har brukt aktivt er «*Risk Governance*» (Renn, 2008) som går gjennom en rekke aspekter innen risikovurdering og risikostyring.

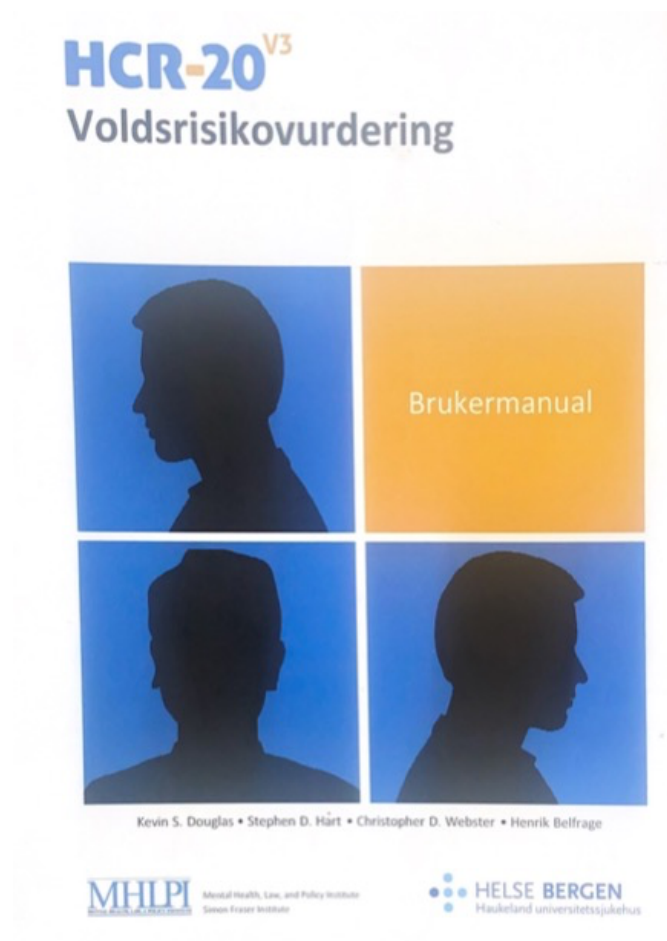
Opgaven omfatter også litteratur som spesifikt retter seg mot risikovurderinger av voldsforbrytere. Et sentralt dokument her er «*HCR-20-Voldsrisikovurdering*». Dette er en norsk oversettelse av en amerikansk manual som brukes aktivt i en rekke land når voldelige personer skal risikovurderes. Den første versjonen av HCR-20 ble lansert i 1995. Seinere har den blitt oppdatert to ganger slik at det nå er versjon 3 som er den gjeldende. Kort fortalt gir modellen veiledning om hvordan man kan kartlegge voldsrisikoen til en person ved å gå gjennom 20 risikofaktorer; ti historiske, fem kliniske og fem fremtidige.

Et sentralt spørsmål her blir å drøfte hvorvidt de historiske faktorene er like relevante over tid når observanden har vært gjennom en lang soning og behandling. En viktig endring fra tidligere versjoner er at man i dag har gått bort fra et numerisk system for koding av tilstedeværelse av risikofaktorer. I stedet for skjer kodingen ved bruk av alfabetiske kodesystemer, slik at det ikke lenger tallfestes en del- eller samlefaktor for risiko. Med andre ord har kvalitative vurderinger fått stadig større betydning innen HCR-20, på bekostning av kvantitative mål.

Jeg har identifisert og lest flere masteroppgaver, særlig innen juss og rettssosiologi, som tar for seg ulike sider ved forvaringsordningen. Jeg har ikke funnet noen studier som spesifikt handler om risikovurderinger av forvaringsdømte. Oppgaven «*Å være farlig – om forvaring, prøveløslatelse og farlighet*» (Gulli, 2012) diskuterer en problemstilling som handler om hvordan forvaringsinnsatte forholder seg til at omgivelsene oppfatter dem som farlige, hvordan de selv forstår denne farligheten, og hvilke konsekvenser dette har for deres eget, løpende identitetsarbeid. I oppgaven er det momenter som har kommet til nytte i min research. Det samme gjelder oppgaven «*Samfunnsvern? - En studie av rettens vurderinger i*

saker om løslatelse fra forvaring» (Midtlyng, 2014). Problemstillingen i oppgaven er hvordan retten vurderer spørsmålet om gjentakelsesfare i saker om løslatelse fra forvaring, og hvordan rettens vurderinger kan bidra til å belyse forvaringsordningens målsetting om å ivareta samfunnsvernet. I undersøkelsen er det benyttet kvalitativ dokumentanalyse av 33 dommer i saker om løslatelse fra forvaring.

Det finnes videre noen artikler som delvis går inn på aspekter rundt risikovurderingene i Kriminalomsorgen, selv om hovedfokus ligger på flere andre sider ved forvaringsordningen. Artiklene var sentrale i research/kartleggingsfasen fordi de ga meg en bredere innsikt i hvordan metodevurderingene framgår. Jeg har blant annet gjort meg kjent med: Rosenqvist (2005), Rosenqvist & Sandal (2015) og Løvlie (2006), og jeg vil komme tilbake til disse.

«HCR-20-Voldsrisikovurdering» er et sentralt metodeapparat for Kriminalomsorgen.

Kapittel 3: Hypotese, forskningsspørsmål og problemstilling

Antall forvaringsinnsatte i Norge har doblet seg i løpet av en tiårsperiode, fra rundt 70 innsatte tidlig på 2010-tallet til dagens 150. Dette til tross for at antall forvaringsdommer år for år har ligget stabilt. «Hypotesen vår er at det har blitt vanskeligere enn før for forvaringsinnsatte å bli prøveløslatt av retten», sa Berit Johnsen, forskningssjef ved Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter, til NRK for drøye to år siden (NRK, 2020). Dette er en interessant observasjon som danner et bakteppe for denne oppgaven. Masteroppgaven analyserer risikovurderingene som gjøres innen Kriminalomsorgen. Hvordan inngår vurderingene i en større helhet der hovedmålsettingen er å ivareta den overordnede begrunnelsen for forvaringsordningen, nemlig samfunnsvernet? Risikovurderingene må ta hensyn til denne målsettingen, men siden forvaring ikke er en livstidsstraff må hovedmålsettingen hele tiden balanseres opp mot prinsippet om at de forvaringsdømte skal ut i samfunnet igjen. I helhetsbildet er det viktig å alltid ha i bakhodet at hver enkelt innsatt har en rettssikkerhet som skal ivaretas.

Videre blir det sentralt å se på den viktige koblingen mellom risikovurdering og risikostyring, og hvorvidt denne er godt nok ivaretatt innen kriminalomsorgen. Risikovurderingene skal avdekke om samfunnsvernet vil være tilstrekkelig oppfylt ved en løslatelse. Dette er det primære formålet med vurderingene. Men siden vurderingene for hver enkelt forvaringsinnsatt foretas på flere stadier av soningen, kan disse også være et godt verktøy for risikostyring underveis. Det er derfor også relevant å se hvordan risikovurderingene anvendes. Er disse godt nok egnet til å kunne drive fortløpende, kvalitetssikret risikostyring? Er man innen Kriminalomsorgen bevisste nok på at omfattende risikovurderinger kan være et viktig verktøy for risikostyringen? I så fall kan dette være med på å legge til rette for den andre målsettingen som handler om å få de dømte tilbakeført til samfunnet igjen?

En prøveløslatelse fra forvaring har altså to aspekter. Den ene handler om samfunnssikkerhet. Ved å heve terskelen for prøveløslatelser vil samfunnssikkerheten isolert sett kunne styrkes. Men på den andre siden skal rettssikkerheten for den enkelte innsatte ivaretas. Forskningsdesignet tar hensyn til dette dilemmaet, noe som kommer til uttrykk i valg av forskningsspørsmål.

Går terskelen for løslatelse for mye opp, uten at det foreligger noen signaler fra lovgiver om at dette skal gjøres, så kan rettssikkerheten bli svekket. På lengre sikt kan dette gi enda farligere kriminelle. Forskningsdesignet tar hensyn til målkonflikten, og hvordan denne kan begrenses. Jeg har formulert tre forskningsspørsmål som skal være den røde tråden gjennom oppgaven. Målet er å gi gode svar på problemstillingen ved å analysere og drøfte hvert av forskningsspørsmålene:

Problemstilling:

Hvordan anvendes risikovurderinger for å oppfylle samfunnets krav på vern mot forvaringsdømte?

Forskningsspørsmål:

- 1) *På hvilken måte vurderer Kriminalomsorgen forvaringsdømtes risiko for ny, alvorlig kriminalitet i fremtiden?*
- 2) *Hvordan legger domstolene vekt på Kriminalomsorgens risikovurderinger i sine avgjørelser?*
- 3) *Hvordan kan hensynet til samfunnsikkerhet komme i konflikt med de dømtes rettssikkerhet?*

I det første spørsmålet analyseres forvaltningens metoder, mens i det andre er søkelyset flyttet over til beslutningstakeren. Som et viktig bakteppe ligger grunnleggende menneskerettigheter som er tema for det tredje spørsmålet. Sammen skal svaret på de tre forskningsspørsmålene bidra til å analysere den grunnleggende problemstillingen for oppgaven, nemlig hvorvidt risikovurderingene av de forvaringsdømte kan være med på å styrke samfunnsvernet. Min målsetting er at svaret på dette spørsmålet i drøftingskapittelet skal bevege seg langs to akser: Er det slik i dag? Dersom ikke; hva kan vi gjøre for at samfunnsvernet *i fremtiden* styrkes gjennom bedre risikostyring av den enkelte innsatte?

Kapittel 4: Det teoretiske grunnlaget - risiko og usikkerhet

Problemstillingen legger opp til å studere og evaluere Kriminalomsorgens risikovurderinger av forvaringsinnsatte. Jeg har kort introdusert HCR-rammeverket, og en viktig oppgave blir å se hvordan risikovurderingene relaterer seg til dette rammeverket (mer om dette nedenfor). De forvaringsinnsatte utgjør den gruppen i samfunnet hvor faren, ifølge lovgiver, er størst for å ramme andre mennesker med alvorlig kriminalitet i framtiden. Det er derfor disse er dømt til denne typen straff, hvor samfunnsvernet er det overordnende prinsippet. For andre, «vanlige» lovbrøyttere som soner en tidsbestemt straff, er ikke behovet for vern av andre mennesker like fremtredende, eller like eksplisitt uttalt.

Fengselsstraffens formål er å virke preventivt overfor den dømte eller allmennheten. Forvaringsstraffen inneholder derimot et mye klarere element av samfunnsvern, og da blir risikobegrepet og ulike aspekter rundt risiko helt sentralt i oppgaven. Alt handler egentlig om hvilken risiko Kriminalomsorgen eller domstolen «tør» å påføre oss på utsiden av fengselsmurene, gitt betingelsen at domstolen ikke har anledning til på sperre folk inne på livstid i Norge. Hvordan er risikobildet når den forvaringsdømte kommer til soningsinstitusjonen, og hvordan vurderes risikobildet i framtiden ved en mulig løslatelse? Og ikke minst: Hva kan gjøres gjennom soningsløpet for å redusere risikoen underveis, både på kort sikt (under soning) og på lang sikt (etter løslatelse)? Det første vil i de fleste tilfellene også henge sammen med det andre. Dersom den kortsiktige risikoen reduseres, øker også sjansene for at risikobildet ser bedre ut ved løslatelse.

Hvilke aspekter ved risiko er så de sentrale for oppgaven? Innledningsvis vil jeg vise hvordan risiko forstås i den moderne risikolitteraturen, hvordan dette teoretiske rammeverket kan hjelpe meg til å drøfte hvilke vurderinger som gjøres i praksis, og ikke minst hvordan de anvendes. De teoretiske rammene for oppgaven vil ta utgangspunkt i risiko- og usikkerhetsbegrepene som er fundamentet for det jeg skal drøfte seinere i oppgaven. Som en videreføring av dette trekker jeg inn risikoakseptkriterier og føre-var/forsiktighetsprinsippet. Dette er særlig relevant for det som handler om risikostyring, og for domsanalysen i oppgavens kapittel 7.9. Dersom Kriminalomsorgen eller domstolen er usikre på hvorvidt den forvaringsinnsatte kan tenkes å begå ny, alvorlig kriminalitet ved løslatelse, vil dette kunne bety noe for hvordan føre-var-prinsippet anvendes. Ved høyere grad av usikkerhet kan føre-var få større gjennomslagskraft hos beslutningstakerne. Men dette må sees i sammenheng med

risikoakseptkriteriene som legges til grunn. Er risikoaksepten lav, vil dette være en faktor som kan bidra til økt bruk av føre-var. Som følge av denne typen vurderinger, vil en forståelse av de nevnte begrepene være sentrale for den avsluttende drøftingen.

Risikoakseptkriteriene er sentrale fordi de henger sammen med de dømtes menneskerettigheter. Det hadde vært enkelt å sette akseptgrensen helt ned mot null, men dette ville i praksis ha betydd at svært få kunne løslates fra forvaring. Til syvende og sist handler vurderingene om å balansere to hensyn; samfunnsvernet og den dømtes individuelle rettigheter. Hvor på skalaen en beslutningstaker velger å legge seg, vil være direkte relatert til vedkommendes grad av risikoaksept, sett opp mot den enkeltes oppfatning av risiko, også kalt persepsjon. Til slutt i teorikapittelet introduseres begrepene risikovurdering, risikobeskrivelse, risikoanalyse og risikostyring, og jeg vil vise hvordan disse henger tett sammen.

En del av oppgavene til Kriminalomsorgen og domstolene er å drive risikostyring basert på observasjoner og beskrivelser fra de ansatte som har den daglige kontakten med innsatte, men også ut fra metodikken for voldsrisikovurdering. Siden jeg skal undersøke hvordan risikovurderingene anvendes, er det viktig å ha klart for seg skillet mellom risikovurderinger og risikostyring.

4.1 Risiko

Det finnes ingen entydig definisjon av risikobegrepet. En retning er å anvende matematiske og statistiske modeller for å predikere sannsynlighetene for framtidige hendelser og konsekvensene av disse. Da blir risiko et rent produkt av sannsynlighet og konsekvens. Den andre skolen som er mest fremtredende i dag forfekter et perspektiv på risiko som går langt ut over det rent tallmessige. Her legges det mer vekt på hvordan risikoen blir opplevd og forstått, altså en mer skjønnsmessig vurdering. En må her få fram hvilken kunnskap dette bygger på, og hvor sterk denne kunnskapen er. (Aven et.al, 2017, s. 33-34) Jo dårligere kunnskap, desto større usikkerhet. Når usikkerhetsdimensjonen tas med som en del av risikobegrepet, kan man vurdere graden av risiko, og den kan da sammenlignes med andre typer risiko.

Når vi ser på løslatelse av farlige kriminelle, kan det være fristende å måle risiko utelukkende ved å studere tilbakefallsprosenten. Men bildet er vanligvis mer sammensatt. Ifølge Aven (2015) «*opplever vi altfor ofte at eksperter sidestiller risiko med historiske gjennomsnittstall*» (s. 55). En definisjon på risiko som er mye brukt, ble utarbeidet av Terje Aven og Ortwin

Renn, og er referert på s. 94 i Engen, et.al (2021). Definisjonen lyder slik: «*Risiko refererer til usikkerheten om og alvorligheten av hendelser og konsekvenser (eller resultater) av en aktivitet med hensyn til det mennesket verdsetter*». Dette er en definisjon hvor Aven/Renn tydelig viser at de baserer risikobegrepet på usikkerhet utover en tallfestet sannsynlighet.

I brukermanualen «*HCR-20 Voldsrisikovurdering*» som er sentral i denne oppgaven, brukes følgende definisjon av risiko som er hentet fra Bernstein (1996): «*En risiko er en trussel eller fare som ikke helt er forstått, hvis forekomst derfor bare kan forutses med usikkerhet*» (s. 4 i manualen). Vi ser også her at usikkerhetsaspektet er et viktig element som man ikke kan se bort fra i en risikovurdering. I manualen peker en videre på følgende trekk ved risiko som en ytterligere veiledning: «*Begrepet er mangefasettert og viser til sannsynligheten for at den vil inntreffe, farens hyppighet eller varighet, hvor alvorlige konsekvenser faren kan få, og hvor nært forestående den er, eller hvor lenge den varer. Risikobegrepet er også i seg selv dynamisk og kontekstuell ettersom faren oppstår og eksisterer under gitte betingelser*» (s. 4). Manualen følger dermed vektleggingen av faktorene sannsynlighet og konsekvens som de sentrale ingrediensene når man skal beskrive risiko, men hvor man må supplere med presis kunnskap utover det rent tallmessige, slik at usikkerheten blir redusert mest mulig.

Når usikkerheten er stor, har man i større grad gått bort fra ren kvantifisering, eller man bruker kombinasjoner av kvantitative og kvalitative vurderinger av risiko. Dette krever også en større grad av refleksjon og metodisk bevissthet hos de som skal vurdere og styre risiko. I denne oppgaven gjelder dette både domstolene og den administrative beslutningsmakten hos Kriminalomsorgen.

Risiko forbindes ofte med noe negativt, men i teorien trekkes det fram at risiko også kan ha en positiv side. Ved å ta kalkulert risiko kan man øke livskvaliteten ved å bevege seg utenfor komfortsonen, oppnå mestringsfølelse, eller komme i posisjon til å oppnå en økonomisk gevinst. I oppgaven vil jeg forsøke å trekke inn slike perspektiver. Dette handler om at samfunnet tar mer risiko på kort sikt ved at forvaringsinnsatte får flere permisjoner (kortere opphold utenfor murene uten bevoktning), flere sosiale fremstillinger (kortere opphold utenfor murene sammen med voktere), samt en tidligere og enklere utslusing gjennom stadig mer åpen soning. Dette kan gi samfunnet redusert risiko på lang sikt fordi tilbakeføringen av forvaringsdømte skjer i en mer kontrollert prosess over tid, gjennom gradvise utprøvinger, evalueringer og justeringer.

4.2 Risikoakseptkriterier

Det er naturlig å gå videre fra selve risikobegrepet til modeller som drøfter risikoakseptkriterier. Hva er sikkert nok? En klassisk tenkning om akseptkriterier for risiko er å vurdere etablerte grenser opp mot målte verdier. Beslutninger tas da på bakgrunn av om målte verdier er over eller under grensene for hva som oppfattes som akseptabelt. Man etablerer da en ALARP-sone (As low as reasonable practicable) for risiko, og uakseptabel risiko oppstår når målte verdier antas å overstige ALARP-området. (Njå et.al, 2020). Dersom man legger til grunn ingen, eller en svært liten aksept for å utsette samfunnet for risiko, vil konsekvensen for forvaringsinnsatte være livstidsstraffer uten løslatelse. Men livstidsdommer er ikke en del av norsk strafferett – alle skal i prinsippet ut av fengsel til slutt, også forvaringsinnsatte. Hver enkelt løslatelse innebærer en grad av risiko. Men hvor stor er risikoen, og hvor mange utsettes for den? En slik analyse kan gjøres i en grovanalysematrise hvor sannsynligheten for en uønsket hendelse vises på X-aksen, mens konsekvensen måles på Y-aksen. Ulike typer hendelser får da sin plass i matrisen hvor området for uakseptabel risiko ligger øverst til høyre i matrisen (gjærne markert med rød farge). Slike figurer (jeg har valgt å ikke ta med figuren i oppgaven) gir en god oversikt over hendelsene, og hvor mange av dem som overstiger ALARP-sonen.

Det som kan være problematisk med bruk av risikoakseptkriterier er at dette, ifølge Aven (2015), «*innebærer en sterk form for mekanisering av beslutninger der vanskelige avveining er påkrevd*» (s. 122). Avens kritikk handler blant annet om at kriteriene ikke i stor nok grad tar hensyn til usikkerhetselementet, men at man fremstiller de røde og grønne sonene i en risikomatrise som absolutter. Poenget kan være relevant i denne sammenhengen, og er noe jeg drøfter til slutt i oppgaven hvor jeg lanserer et system for individuelle risikoakseptkriterier.

4.3 Forsiktighetsprinsippet og føre var-prinsippet

Ifølge Aven (2015) er forsiktighetsprinsippet fundamentale innen risikostyring (s. 103). Forsiktighet er et prinsipp som vil råde når det er usikkerhet knyttet til konsekvensene, det vil si at det er risiko til stede. *Føre-var* er en spesialkategori av forsiktighetsprinsippet: «*Dette innebærer at en ikke skal gjennomføre en aktivitet hvis det er betydelig vitenskapelig usikkerhet (uvitenhet) knyttet til konsekvensene av aktivitetene og disse konsekvensene anses som alvorlige*» (Aven et.al, 2017, s. 26). I oppgaven vil det være relevant å analysere Kriminalomsorgens og domstolens vurderinger om å gjennomføre aktiviteten (prøveløslatelse) opp mot dette prinsippet. Harmonerer *føre-var* med «*nærliggende*

gjentakelsesfare» som er den sentrale risikoskranken innen forvaringsstraffen, og hvis ikke, hva skiller disse utgangspunktene? Bakteppet her er risikoen for at en forvaringsdømt på nytt begår en alvorlig forbrytelse etter løslatelse fra forvaring. I et slikt tilfelle kan den besluttede myndighet bli kritisert for å ikke å ha tatt kravet om samfunnsvern tilstrekkelig på alvor.

På den andre siden: Kan *føre-var* stå i veien for individuelle rettigheter for den forvaringsinnsatte som er hjemlet i grunnloven og menneskerettighetskonvensjoner? *Føre-var* kan komme i konflikt med god risikostyring ved at man blir for passiv. Ifølge Aven (2015) handler risikostyring om å «*finne den rette balansen mellom ulike hensyn*» (s. 25). Alt dette er noe jeg vil komme tilbake til i empiri- og drøftingsdelen.

4.4 Risikopersepsjon

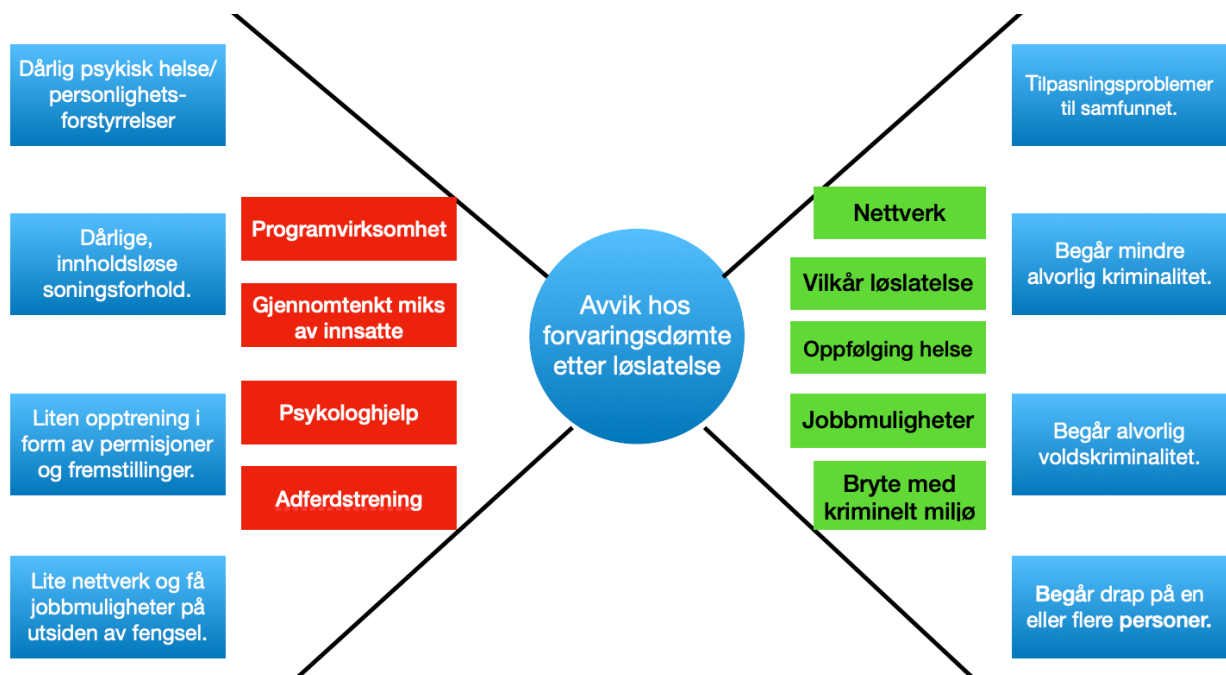
Ulike mennesker vil kunne oppleve og vektlegge samme type objektive risiko på forskjellige måter. Ifølge Renn (2008) er risiko en mental modell som blir oppfattet og tolket ulikt, basert på egne konstruksjoner og bilder, også kalt persepsjoner. Risikooppfatning har flere underliggende faktorer som er viktige å være klar over når man vurderer å utsette seg for risiko, men også når man prøver å redusere risiko. Tolkninger er basert på «*sunns fornuft*», personlige erfaringer, sosial kommunikasjon og kulturelle tradisjoner. Man knytter forventninger, ideer, frykt og andre følelser til noe som har usikre konsekvenser. I oppgaven vil risikopersepsjon være sentralt for administrativt personell som utfører risikovurderinger av forvaringsdømte, men også for dommerne i retten. En kan ikke se bort fra at risikopersepsjon også styres av medieoppslag. Dersom en forvaringsinnsatt rømmer eller begår en forbrytelse mens vedkommende er prøveløslatt, eller på permisjon, kan dette – bevisst eller ubevisst – påvirke den enkelte beslutningstakers oppfatning av risiko innen et tilsvarende eller beslektet område.

4.5 Risikoanalyse

Risikoanalyse har som mål å kartlegge og beskrive viktige bidragsyttere til risiko, samt gi uttrykk for usikkerhet (Aven, 2015). Poenget er å danne et grunnlag for å ta gode beslutninger, ofte i en verden hvor man skal balansere flere hensyn. Man kan sammenligne forskjellige alternativer, og vise hvilken effekt ulike tiltak har på risiko (Aven, et.al, 2017). I boka kategoriseres risikoanalyseprosessen i to aktiviteter, problemdefinisjon (informasjonsinnhenting og organisering) og valg av analysemetode. På side 50 merker jeg meg forfatterens vektlegging av følgende: «*Erfaring viser at det ofte legges stor vekt på selve*

risikovurderingen, herunder analyse av data og risikoberegninger, og mindre vekt på den innledende fasen og på den avsluttende fasen, dvs. den fasen der en fastsetter hva en skal bruke analysen til, og den fasen der en tar i bruk analysen for beslutningsstøtte». Forfatterne foreslår en jevnere fordeling av ressursene mellom alle disse tre fasene. Dette blir relevant for drøftingen til slutt i oppgaven.

Risikoanalysen skal presentere et risikobilde, se figur 2. I et såkalt bow-tie-diagram vises et slikt bilde. Sirkelen i midten av figuren beskriver den uønskede hendelsen. De blå boksene på venstre side av diagrammet illustrerer mulige årsaker som kan lede fram til hendelsen, mens de blå boksene på høyre side beskriver de mulige konsekvensene av hendelsen. De røde boksene viser forebyggende barrierer, mens de grønne boksene representerer konsekvensreducerende barrierer. Jeg har, for oversiktens skyld, laget en skisse over hvilke faktorer som er relevante for oppgaven. Seinere vil jeg bruke denne figuren som en mal når jeg skal drøfte hvorvidt risikovurderingen av casene mine har tatt hensyn til begge sider av figuren, og i hvilken grad disse faktorene anvendes aktivt i risikohåndteringsprosessen.

Figur 2: Risikobildet ved prøveløslatelse av forvaringsdømte.

Aven, et. al (2017) skiller videre mellom tre hovedkategorier av risikoanalysemetoder, gjengitt i følgende matrise:

Hovedkategori	Fremgangsmåte	Beskrivelse
Forenklet risikoanalyse	Kvalitativ	En uformell fremgangsmåte som kartlegger risikobildet ved hjelp av idédugnad og gruppediskusjoner. Risikoen vil kunne presenteres på en grov skala, for eksempel liten, moderat, eller stor. Det gjøres ikke bruk av formaliserte risikoanalysemetoder.
Standard risikoanalyse	Kvalitativ eller kvantitativ	En mer formalisert fremgangsmåte der det benyttes anerkjente risikoanalysemetoder, for eksempel HAZOP og grovanalyse. Ofte brukes risikomatriser til å fremme resultatet.
Modellbasert risikoanalyse	Primært kvantitativ	Bruker teknikker som for eksempel hendelsestreakanalyse og feiltreakanalyse til å beregne risiko.

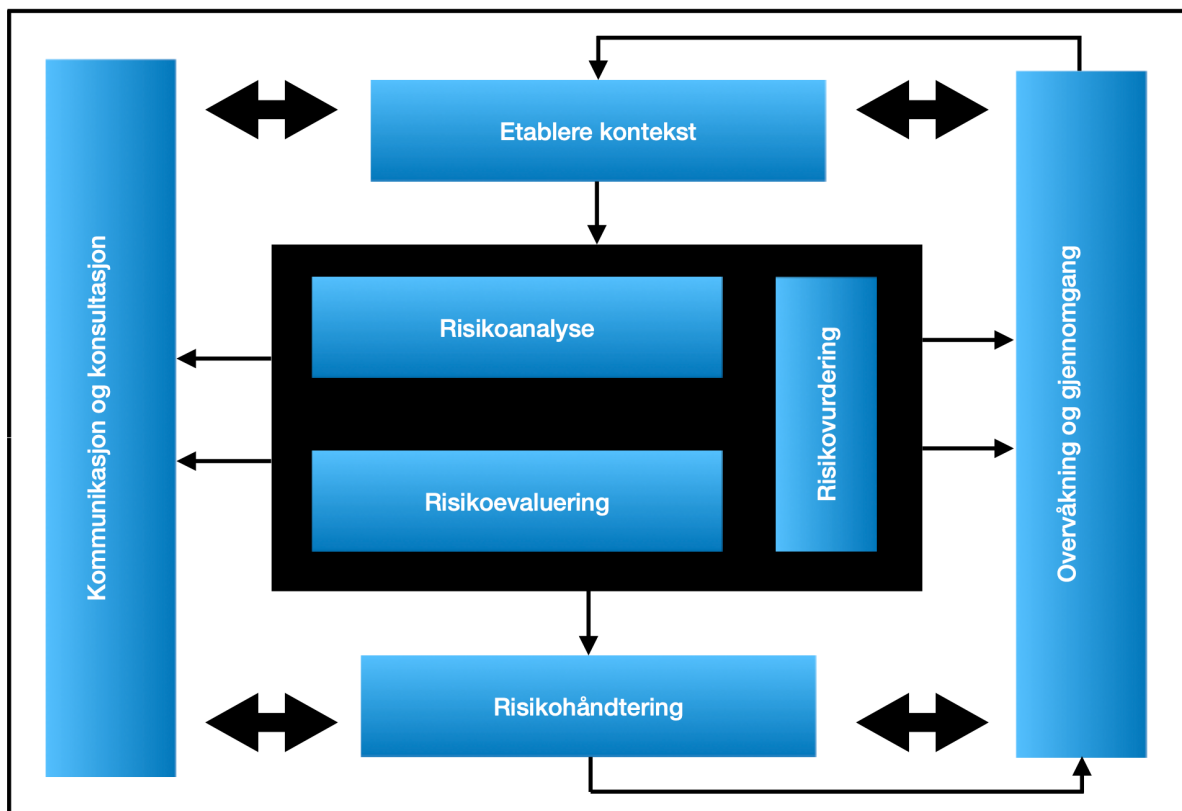
Tabell 1: Ulike risikoanalysemetoder (kilde: Aven et.al, 2017).

Risikoanalysene som gjøres av forvaringsdømte kan i denne sammenhengen karakteriseres som standardiserte. Her benyttes det en kvalitativ tilnærming, gjennom HCR-20, med identifisering av ulike risikofaktorer og deres konsekvenser, som i en grovanalyse. En grovanalyse dekker hele eller deler av bow-tie-diagrammet. For å klargjøre på hvilket stadium man er i risikostyringsprosessen er det nødvendig i det følgende å kort definere noen flere risikobegreper og plassere dem på tidslinja.

4.6 Evaluering, vurdering, håndtering og styring

Når risikoanalysen er utført følger en *evalueringsfase*. Her ser man på hvordan de ulike løsningsalternativene kommer ut i forhold til hverandre. Hvis risikoen er for høy kan det være nødvendig å iverksette tiltak. *Risikovurdering* er summen av risikoanalysen og

evalueringsprosessen. I denne oppgaven er det Kriminalomsorgens risikovurderinger som skal gås etter i sømmene, og ikke risikoanalysene alene. Risikovurderingen etterfølges av en *håndteringsfase*. Her tar man i bruk virkemidler for å unngå, redusere eller overføre risiko. Sistnevnte handler om å dele med en annen aktør både fordeler og ulemper som er forbundet med risiko. Når vi snakker om risikostyringsprosessen, så omfatter den alle leddene fra konteksten er etablert og fram til man har håndtert risikoen. Å etablere kontekst handler om å definere og klarlegge rammene for *risikostyringen*. (Aven, et.al, 2017). Blant annet handler dette om å sette hensiktsmessige mål, kriterier og krav, men også å identifisere interessenter og klarlegge strategi for kommunikasjon mellom disse. Risikostyringen (det sorte feltet i figur 3) omfatter dermed vurderingsprosessen (analyse + evaluering), men satt inn i en større sammenheng som går fram av hele figuren, og ikke bare det sorte feltet.

Figur 3: Risikostyringsprosess. Kilde: Aven (2015)

Å etablere kontekst handler om å definere rammebetingelsene for risikostyringen. Under hele prosessen må man kommunisere godt med en rekke interessenter (venstre side av figuren). Hvordan risikostyringen fungerer, overvåkes og gjennomgås hele tiden med tanke på forbedringer (høyre side). Hele prosessen er iterativ, altså gjentakende, som vist gjennom alle

pilene i figuren. Et viktig poeng med å sikre en god risikostyringsprosess er at den forankres i virksomhetens ledelse. Dette handler om å etablere en overordnet strategi for risikostyring. Skal en bare følge minimumskrav, eller være ledende i bransjen? Ledelsen må også forankre strategien i organisasjonen, og man må etablere en styringsstruktur hvor roller og ansvar er fordelt. (Aven, et.al, 2017).

4.7 Beslutninger under usikkerhet

Risikostyring betyr at det skal fattes beslutninger med høy risiko og stor usikkerhet. Dette er en utfordrende beslutningstaking siden det er vanskelig å predikere utfallene (konsekvensene) av beslutningene. I oppgaven er selve beslutningen som vi analyserer en mulig prøveløslatelse av en forvaringsinnsatt. I Aven et.al (2017) listes opp en del elementer som inngår i en beslutningsprosess. Som en oppsummering av teorikapittelet refererer jeg i matrisen under til disse elementene på venstre side, mens jeg på høyre side knytter noen kommentarer til hvordan dette spesifikt relaterer seg til det som er tema for min oppgave:

Hva er problemstillingen?	Er det fortsatt en nærliggende fare for gjentakelse av alvorlige, straffbare handlinger?
Hva er alternativene?	Videre forvaring, prøveløslatelse på vilkår, eller vilkårsløs prøveløslatelse.
Hva er rammebetingelsene?	Lovbestemt plikt for Kriminalomsorgen til å vurdere om en forvaringsinnsatt kan prøveløslates ved oppnådd minstetid, og deretter ny vurdering ved jevne mellomrom.
Hvem berøres av beslutningen?	Den innsatte, fornærmede og samfunnet ellers.
Hvem skal ta beslutningen?	Kriminalomsorgen med innspill fra psykologer, psykiatere, og andre ansatte. Beslutningen kan ankes inn for domstolen.
Hva slags strategier brukes for å komme frem til en beslutning?	Det sentrale er risikoanalyser av de innsatte som blir utført flere ganger gjennom soningsforløpet. Analysene bygger mye på samtaler med de innsatte, samtaler med ansatte som har observert dem, og underliggende dokumenter. Alt sammenfattes i metodeapparatet HCR-20 som er en standardisert prosedyre for voldsrisikovurdering.

Tabell 2: Beslutning under usikkerhet ved prøveløslatelse av forvaringsdømt.

Kapittel 5: Risikovurdering etter HCR-20

HCR-20 er et verktøy for å vurdere og håndtere voldsriskoen til voksne mennesker som bor for seg selv, og hvor det er en klinisk eller juridisk begrunnelse for å gjennomføre en slik risikovurdering. Dette verktøyet er grunnlaget for risikovurderingene av mine case, og det blir også vist en del til i analysen av dommene i kap. 7.9. Derfor vil jeg i det følgende bruke noe plass på å beskrive HCR-20 mer i detalj. Metoden har en tredeling som består av å innhente opplysninger om fortid (historisk del), nåtid (klinisk del) og framtid (risikohåndteringsdel). Ifølge manualen (s. 42) bør informasjonsgrunnlaget ideelt sett bestå av følgende faktorer:

- Intervju av, observasjon og annen informasjon om personen som vurderes.
- Intervju av, eller annen innhentet informasjon fra tidligere offer.
- Intervju av, eller informasjon fra andre kilder, inkludert familie, venner, naboer og profesjonelle som har hatt en relasjon til personen.
- Gjennomgang av opplysninger om kriminalitet som politirapporter, rettsdokumenter, fengselsjournaler og annen dokumentasjon fra Kriminalomsorgen/Friomsorgen.
- Gjennomgang av helseopplysninger som f.eks. utredninger av fysisk og psykisk helse, behandling og behandlingsforløp.
- Gjennomgang av opplysninger knyttet til utdanning og yrkesfungering, samt sosialrapporter.
- Resultater fra psykometriske og diagnostiske test- og utredningsredskaper.

Men manualen presiserer at denne lista avspeiler hva som *«er optimalt sett ønskelig»*, og at en i praksis *«bør samle inn den mengden informasjon som er nødvendig, innenfor rimelighetens grenser, for å kunne vurdere risiko i den aktuelle konteksten vurderingen gjøres»* (s. 42-43).

Imidlertid understrekes det at to informasjonskilder er et minimum; intervjuer av personen som utredes, og alle tilgjengelige journalopplysninger. Intervjuet beskrives som særlig viktig for å innhente informasjon relatert til den kliniske skalaen som har hovedfokus på nåværende psykososialt funksjonsnivå, og for utredning av personlighet og holdning til vold. Når dokumentasjonen er innhentet, er neste steg å vurdere hvorvidt 20 grunnleggende risiko-faktorer er til stede hos observanden. Det brukes tre nivåer for å fastslå hvor sikker man er:

- *«J»* (ja): Faktoren er definitivt eller høyst sannsynlig til stede.
- *«D»* (delvis/mulig): Tilgjengelig informasjon indikerer at faktoren er til stede, men dokumentasjonen er svak, tvetydig eller delvis uavklart.
- *«N»* tilsier at man konkluderer med at faktoren er fraværende, man finner ikke beviser for at faktoren er til stede.

I manualen anbefales det at man dokumenterer beviser både for og mot faktoren, slik at avgjørelsene blir mer balanserte, og fordi vurderingen skal være et middel og ikke et mål: *«Det endelige formålet med å vurdere faktorene er å sikre at all relevant informasjon er tatt i betraktning for å bedre påfølgende avgjørelser og kommunikasjon rundt voldsrisiko» (s. 46).* Noen ganger må man utelate faktorer fordi det er vanskelig å si noe om relevansen. Manualen anbefaler at man gjør et forsøk på å samle ytterligere informasjon før man velger å utelate den aktuelle faktoren.

5.1 De 20 risikofaktorene

Risikofaktorene deles inn i ti historiske faktorer, fem kliniske faktorer og fem risikohåndteringsfaktorer. I det følgende sier jeg noe generelt om hver av hovedgruppene. I vedlegg 1 er hver av de 20 faktorene beskrevet mer i detalj.

5.1.1 Historiske faktorer (H-faktorer)

H-faktorene, eller de historiske faktorene, handler om personens historiske, psykososiale tilpasning, og forteller noe om voldsrisiko som kan ha oppstått i personens fortid. Sentralt her er at risikoanalytikeren vurderer de historiske faktorenes relevans for nåværende og fremtidig voldsrisiko, siden også historiske faktorer kan ha utviklet seg over tid.

5.1.2 Kliniske faktorer (C-faktorer)

C-faktorene beskriver personens nylige psykososiale tilpasninger, selv om personen er i et kontrollert miljø under soning. Disse faktorene bør, ifølge manualen, oppdateres regelmessig, følges over tid, og brukes som grunnlag for vurdering av risikonivå, anbefalte eller faktiske intervensjoner og håndteringsstrategier.

5.1.3 Risikohåndteringsfaktorer (R-faktorer)

R-faktorene dekker personens forventede psykososiale fungering sett i lys av de planene han eller hun har for framtiden. De historiske og kliniske faktorene er også relevante for, og skal ha en sentral plass, i utviklingen av risikohåndteringsplaner. Likevel er hensikten med risikohåndteringsleddene å rette oppmerksomheten mot å få etablert gode risikohåndteringsplaner, å spekulere i mulige hindre for god risikohåndtering, og hvordan man kan komme rundt disse. R-leddene bør gjennomgås og revurderes like ofte som C-leddene, ifølge manualen.

Kapittel 6: Metode

6.1 Innledning

For å besvare forskningsspørsmålene har jeg samlet data fra flere kilder; intervjuer, dokumenter og dommer. Noen av de mest sentrale dokumentene jeg legger til grunn i oppgaven er risikovurderinger som psykologer ansatt i Kriminalomsorgen har foretatt av de forvaringsinnsatte. Risikovurderingene bygger i stor grad på intervjuer som psykologene har gjort av de dømte på ulike tidspunkter av soningsforløpet. For meg har det vært viktig å ikke bare legge dokumentene til grunn ukritisk, men etterprøve Kriminalomsorgens metoder, altså forstå hvordan dokumentasjonen har blitt til. Dette har jeg gjort ved å foreta egne intervjuer, både av de forvaringsinnsatte, men også av en psykolog som har gjennomført en rekke slike risikovurderinger. Min hensikt med dette har vært å få en dypere innsikt i hele prosessen som ligger bak utarbeidelsen av risikovurderingene.

Når man har et slikt datasett som jeg sitter med vil det, ifølge Blaikie & Priest (2019), være formålstjenelig å bruke en abduktiv forskningsstrategi hvor man vektlegger beskrivelse og forståelse som reflekterer synspunktene til de sosiale aktørene, mens forskerens synspunkt er underordnet. Gjennom en slik logikk kan man utvikle en beskrivelse, og danne en teori som er grunnlagt på hverdagslige aktiviteter, språk og betydningene av sosiale aktører (Blaikie & Priest, 2019). Danermark, et. al, (2002) forklarer abduktiv forskningsstrategi med at man tolker og beskriver eksisterende data for så å sette det inn i en ny sammenheng. Det blir da en stadig utvikling eller veksling mellom problemstilling, forskningsspørsmål, teori og data som tilpasses hverandre underveis i prosessen. Tilhengere av en abduktiv strategi argumenterer for at forskere ikke skal starte med formelle hypoteser. Dette gjelder også for denne oppgaven, hvor det ikke ligger til grunn noen formell hypotese, men en antakelse om at prøveløslatelse kan ha blitt vanskeligere.

Denne antakelsen er ikke selve problemformuleringen, men i antakelsen ligger det en spenning mellom samfunnssikkerhet og rettssikkerhet som er et viktig tema oppgaven skal reflektere over. Antakelsen blir da en del av forskningsprosessen. Jeg mener at den abduktive tilnærmingen og forskningsspørsmålene jeg har valgt, legger godt til rette for å gjøre et casestudium. Yin (2014) hevder følgende (s. 4): *«Jo mer forskningsspørsmålene søker å forklare ulike omstendigheter, desto mer relevant vil et casestudium være»*.

Jeg har valgt tre forvaringsinnsatte som case. Ifølge Yin (2014) er observasjoner og intervjuer med personer viktige teknikker i casestudier. I boka trekkes fram den dype innsikten man kan få gjennom slike prosesser, sammenlignet med mer distanserte metoder hvor man ikke er så tett på menneskene som er en del av fenomenet man skal studere. Yin (2014) poengterer også at casestudier ikke har som hovedformål å fortelle mye om casene i seg selv, men at *«målet er å utvide og generalisere teorier»* (s. 21), og videre at *«teorien spiller en kritisk rolle i å hjelpe deg med å generalisere fra ditt casestudium»* (s. 37). Yin ber oss om å tenke på et casestudium som *«en mulighet til å kaste empirisk lys over noen teoretiske konsepter eller prinsipper»* (s. 38).

Yin (2014) mener videre at man må forsøke å unngå å bare studere ett enkelt case fordi forskningsprosjektet da kan bli for sårbart og smalt i tilnærmingen: *«Hvis du i det minste kan gjøre et to-case-studium vil sjansene dine for å gjøre et bra casestudium bli bedre enn å bruke et ett-case-design»* (s. 61). Akkurat dette kjenner jeg veldig på her, hvor casene er forvaringsinnsatte, dømt for drap eller drapsforsøk. Dette er per definisjon sårbare og ustabile mennesker hvor man som forsker må ta høyde for mye uforutsigbarhet. Ved å velge tre case får jeg en større bredde som jeg mener gir prosjektet mer relevans og flere innfallsvinkler når empiri skal kobles mot teori. Dessuten er sårbarheten lavere fordi jeg da kan tåle at ett case trekker seg uten at dette blir kritisk for prosjektet.

En annen viktig grunn til at jeg har valgt casestudium som forskningsdesign, er at jeg gjennom 25 år har opparbeidet meg lang erfaring i å tilnærme meg, intervjuer og gjøre research på mennesker jeg ikke har møtt før. Dette kan være krevende prosesser, ikke minst i kontakten med forvaringsdømte kriminelle som i stor grad har ulike typer alvorlige personlighetsforstyrrelser. Da er det en fordel å ha tilnærmet seg og snakket med denne kategorien mennesker flere ganger tidligere.

6.2 Datainnsamling – intervjuer og rapporter

Risikovurderinger omfatter et bredt spekter av situasjoner; alt fra naturskapt hendelser som ras, flom og jordskjelv, til menneskeskapt uhell og ulykker, men også det som er tema for denne oppgaven; alvorlig kriminalitet hvor de uønskede handlingene har vært tilsiktede. Her er det mennesker som skal vurderes. Skal man da kunne si noe kvalifisert om risikoen for at disse vil gjenta alvorlige kriminelle handlinger som grov vold og drap, må man som risikovurderer også evne å trenge inn i menneskesinnet så langt det lar seg gjøre. I det

følgende viser jeg hvordan Kriminalomsorgen har risikovurdert mine case. Jeg intervjuer også casene selv, både om hvordan de opplever vurderingene, men også for å gjøre mine egne oppfatninger av dem som personer. Dette mener jeg er viktig fordi jeg i forsknings-spørsmålene har lagt opp til å både undersøke hvordan Kriminalomsorgen oppfatter risikobildet til mine informanter, samt i hvilken grad rettssikkerheten deres kan være truet. Jeg mener det ville vært vanskelig for meg å få et fullstendig svar på slike spørsmål uten å foreta egne intervjuer – både av de som foretar risikovurderingene og de som blir risikovurdert.

Som et supplement inngår også intervjuer med et offer, samt en fagansatt som selv utfører risikovurderinger, og en annen ansatt på forvaringsinstitusjonen som gir viktig input til de som lager risikovurderingene. Jeg har gått relativt detaljert til verks i denne sekvensen for å få et bredest mulig bilde av de tre casene som risikovurderes, og hvordan vurderingene skjer i praksis.

6.3 Mer om hensikten med de detaljerte informantintervjuene

Problemstillingen legger opp til at jeg skal se på alle sider ved risikovurderingene som gjøres av de innsatte. Dokumentene i seg selv vil være en sentral kilde i empirikapittelet. Samtidig er intervjuene med et bredt spekter av informanter minst like viktige for å vise og understøtte det spennet som ligger i hva risikovurderingene kan være. Intervjuene viser hvor ulike de tre informantene er, og de underbygger hvor vanskelig det er å lage standardiserte risikovurderinger.

Gjennom så detaljerte intervjuer vil jeg forsøke å få fram hvor mye det kvalitative elementet betyr i slike vurderinger, og jeg vil kunne gjøre en selvstendig vurdering av hvor fremtredende de kvalitative elementene har vært i risikovurderingene jeg skal analysere. Dessuten vil data fra intervjuene, og da i særlig grad intervjuene med de innsatte, være helt sentrale når jeg seinere skal drøfte hvorvidt risikovurderingene brukes aktivt i risikostyringen av den enkelte innsatte, herunder vedkommendes progresjon i soningen. Detaljerte intervjuer fra min side kan også være med på å avdekke svakheter ved intervjuene som ble gjort i forbindelse med risikovurderingene. Dette vil være relevant for å kunne svare tydeligere på det som er tema for det første forskningsspørsmålet.

Gjennom intervjuene med ofre, fagpersoner og ansatte er det meningen å få fram et mer komplett risikobilde enn å bare vise data som omhandler den innsatte. Når risikobildet blir

mer fullstendig, kan dette for eksempel trekke i retning av hyppigere bruk av forsiktighetskriterier, men dette er noe jeg vil komme tilbake til i drøftingsdelen. Oppsummert er min hensikt med et så detaljert dypdykk i narrativene at de skal vise og understøtte det spennet som ligger i hva risikovurderingene kan omfatte. I drøftingsdelen vil jeg komme tilbake til hvor ulike narrativene er, noe som viser hvor vanskelig det er å standardisere vurderingene.

6.4 Gyldighet, overførbarhet og etikk

Et kritisk stadium i enhver forskning er prosessen med å velge personer og type data som skal samles inn. Noen forskningsprosjekter samler inn data fra en hel populasjon; andre vil bare velge enkelte medlemmer eller elementer for studier. Hvis det tas en beslutning om å bruke et utvalg i stedet for en populasjon, er det viktig å være klar over om og hvordan utvelgelsesprosessen vil påvirke din evne til å generalisere resultatene. (Blaikie & Priest, 2019). Utvalget mitt av informanter som også er grunnlaget for dokumentanalysene, er et resultat av en relativt omfattende, innledende kontakt med mer enn ti forvaringsinnsatte. På bakgrunn av denne kontakten er de tre informantene A, B og C valgt ut. Kriteriene mine har vært:

- At de har forvaringsdommer innen kategoriene drap eller annen alvorlig voldskriminalitet.
- At de har erkjent forbrytelsene og godtatt dommene, slik at kontakten med dem ikke blir en diskusjon om skyldspørsmålet. Dette styrker informantenes troverdighet.
- At de er på ulike faser av soningen slik at jeg fikk anledning til å analysere risikovurderinger med noe ulike formål (innkomst, underveis, og fram mot mulig prøveløslatelse).
- At de intellektuelt sett er i stand til å reflektere over sin egen situasjon og risikovurderingene av dem selv som Kriminalomsorgen har utført.

Den tilgangen og tilliten jeg har fått på forvaringsinstitusjonen tar det lang tid å opparbeide. Jeg kunne ha tatt med flere informanter siden jeg har hatt relativt omfattende kontakt med mange flere forvaringsinnsatte. Jeg mener likevel at en utvidelse av antall informanter ikke hadde bidratt til å øke validiteten i studiet siden bredden av informanter allerede er så god at de sikrer studiet tilstrekkelig representativitet, slik jeg vurderer det.

Dessuten bidrar domsanalysene på sin side til å sikre ytterligere bredde i analysen. Dette øker den eksterne validiteten, og gir resultatene av studiet økt mulighet for overførbarhet. Når det gjelder rekruttering av informanter er det en fare for at utvelgelsesprosessen i seg selv skaper en skjevhet ved at mine informanter er i gruppen av de intellektuelt mest oppegående forvaringsinnsatte. Derfor er det viktig for meg å også intervju den ansvarlige for risikovurderingene slik at jeg kan få innsikt i hvordan prosessen oppleves av innsatte som er dårligere fungerende verbalt og intellektuelt. Denne innsikten vil jeg også kunne erverve fra gjennomgangen av dommene.

Hvordan er etikken i prosjektet ivaretatt? Jeg har sendt informantene et informasjonsskriv hvor jeg blant annet understreker at:

- Det er frivillig å delta i prosjektet, og at samtykket når som helst kan trekkes tilbake uten at det oppgis noen grunn. Alle personopplysninger vil da bli slettet.
- Jeg bare vil bruke opplysningene om informantene til formålene jeg forteller dem om i skrivet.
- Opplysningene om informantene blir behandlet konfidensielt, i samsvar med personvernregelverket, og opplysningene slettes ved prosjektets avslutning.
- Informantene har rett til innsyn i hvilke opplysninger jeg behandler om dem. De har adgang til å få rettet opplysninger som er feil eller misvisende, eller få slettet personopplysninger om egen person.

6.5 De innsatte informantene

Det er tre straffedømte informanter med i prosjektet, heretter betegnet som A, B og C. De soner til vanlig i Ila fengsel- og forvaringsanstalt i Bærum, men er for tiden i Romerike fengsel, Ullersmo avdeling, på Kløfta, siden Ila rehabiliteres. De tre har ganske ulike personligheter, og representerer et godt tverrsnitt av problemstillinger man kan stå overfor når det gjelder risikovurderinger av forvaringsinnsatte. Både A, B og C planla forbrytelsene i forkant, de er alle dømt for overlagte drap eller drapsforsøk. De aller fleste drap i Norge har et klart motiv som for eksempel sjalusi, mens for A og C fremstår drapet/drapsforsøkene som motivløse. Utfordringen vil da være å vurdere framtidsrisiko siden historikken forteller om svært grove forbrytelser som det er vanskelig å gi en logisk forklaring på.

A, B og C har svært ulik fungering i fengsel. A har vært gjennom mye flytting mellom avdelinger og periodevis opphold på isolasjonsavdeling som følge av til dels sterkt avvikende oppførsel. Han har sammensatte utfordringer som en mulig autismespekterdiagnose og ADHD, og framtidig risiko vil avhenge mye av hvilken oppfølging og behandling han får under soning. B og C betegnes derimot som mønsterfanger, og deres framtidsrisiko vurderes da ut fra andre kriterier som jeg skal komme tilbake til.

Når det gjelder B så var han den som bestilte/beordret begge drapene han soner for. Det andre drapet skjedde da han var overført til åpen soning for det første drapet, med hyppige permisjoner. At han mot slutten av soningen for et overlagt drap beordret et nytt overlagt drap, nær identisk med det første, gjør risikovurderingene av ham særlig kompliserte. Så «pakken» jeg i det følgende skal gå nøye gjennom vil gi en bred innsikt i hvor vanskelig det er i praksis å gjøre risikovurderinger når observandene skal vurderes på soningstidspunktet, men hvor analysen handler om hva som kan komme til å skje mye seinere, i en helt annen hverdag, og uten de faste rammene fra fengselet.

6.6 Forvaringsinstitusjonen

Rundt tre fjerdedeler av de 140 forvaringsdømte i Norge soner i Ila fengsels- og forvaringsanstalt. Mens Ila rehabiliteres, har alle de innsatte blitt flyttet til en egen enhet i høysikkerhetsfengselet på Ullersmo. Her er det også flere avdelinger med øvrige innsatte som soner «ordinære», tidsbestemte fengselsstraffer. På Ullersmo har den avskjermede enheten blitt drevet som en forvaringsinstitusjon siden våren 2021, og planen er å returnere de forvaringsdømte til Ila i april/mai 2023.

På forvaringsinstitusjonen er det fire 12-mannsavdelinger på «Post 4»: M, N, O og P. Avdeling M er en innkomstavdeling der nye innsatte observeres i en periode på noen måneder før de flyttes videre til den avdelingen som institusjonen mener er best egnet for dem. På «Post 3» er det to 18-mannsavdelinger: E og F. Avdeling E er den avdelingen med de best fungerende innsatte i forvaring som ligger lengst fremme i løypa for en prøveløslatelse, og som har begynt med hyppigere permisjoner enn innsatte på de andre avdelingene. I tillegg finnes det en avskjermet avdeling U, hvor det sitter flere sedelighetsdømte og andre som man mener bør være plassert her av ulike årsaker. De aller dårligst fungerende forvaringsinnsatte soner på avdeling NFFA, som er en forkortelse for «Nasjonal forsterket fellesskapsavdeling». Dette er en avdeling hvor det soner inntil fem innsatte med betydelige psykiske utfordringer,

mennesker som vipper i et grenseland mot innleggelse i det psykiske helsevernet. Etter tilbakeflytting til Ila skal disse fem inn i en egen bygning, separert fra resten av fengselet. På Ullersmo disponerer Ila også et isolat (Zulu) som innsatte kan flyttes til i kortere perioder dersom man mener at de har en oppførsel som gjør det nødvendig å stenge dem ute fra fellesskapet, av hensyn til de andre innsatte. Gjennom arbeidet mitt med oppgaven har informant B og C bodd kontinuerlig på avdeling E, mens informant A har blitt flyttet mellom F, E, N, P, Zulu og NFFA. Til slutt, like før jul i 2022, ble han flyttet til en forvaringsavdeling i Trondheim fengsel.

6.7 Dokumenter/dokumentgjennomgang

De sentrale dokumentene jeg skal anvende i oppgaven er risikovurderingene av A, B og C. Risikovurderingene av forvaringsdømte skjer på ulike stadier av soningen. Når de innsatte kommer til Ila, plasseres de på innkomstavdelingen i rundt ti uker. Her blir det gjort en observasjon av hvordan de fungerer sammen med andre innsatte, og med de ansatte på avdelingen. Mot slutten av denne perioden produseres dokumentet «*Risikovurdering ved innkomst*». Underveis i soningen gjøres én eller to nye risikovurderinger, avhengig av hvor lang minstetiden er. Når det nærmer seg minstetid av soningen hvor den innsatte kan begjære seg prøveløslatt, utarbeides ytterligere en vurdering. I en rettssak om prøveløslatelse er risikovurderingene sentrale dokumenter for dommerne, sammen med en del annen dokumentasjon som jeg skal komme tilbake til i domsanalysen.

For å få en god bredde i hvordan jeg anvender casene mine i oppgaven har jeg for informant A valgt å studere en risikovurdering som er gjort bare noen måneder etter innkomst, for C ser jeg på en risikovurdering midtveis i soningen, mens når det gjelder B legger jeg til grunn en risikovurdering som er utarbeidet som et ledd i vedkommendes søknader om prøveløslatelse. En seinere risikovurdering bygger alltid på de tidligere, og revideres med det som har skjedd med den innsatte siden forrige vurdering. Risikovurderingene inneholder vanligvis følgende momenter:

- Forvaringsdommen, hva handler forbrytelsen om
- Tidligere dommer
- Rettspsykiatriske erklæringer

- Bakgrunn (oppvekst, familieforhold, utdanning, nettverk, eventuelt rusmisbruk og behandlinger)
- Soningsforløpet så langt
- Samtaler med psykolog
- Klinisk inntrykk
- Rapport fra et tverrfaglige innkomstmøte hvor flere etater skal forsøke å koordinere og planlegge det videre soningsforløpet i forvaring
- Diagnostikk
- Risikovurdering ved PCL-R (psykopativurdering) og HCR-20 (voldsriskovurdering)
- Risikoformulering
- Anbefalinger for risikohåndtering
- Oppsummering

6.8 Domsanalyse

Bare en av informantene mine (B) har tidligere vært i prøveløslatelsessaker i retten – ved tre anledninger. Her vant vedkommende ikke fram. De to andre har henholdsvis fire år (A) og ett år (C) igjen til oppnådd minstetid, altså tidspunktet for når de kan søke om prøveløslatelse. Siden jeg også ønsker å se nærmere på hvordan domstolene vurderer risiko, må mitt materiale som handler om informantene derfor suppleres med dommer som gjelder andre, og som gjelder påtalemyndighetens ønske om å forlenge forvaringsstraffen og/eller avslå den innsattes begjæring om prøveløslatelse i de tilfellene hvor minstetiden er oppnådd. Jeg har brukt databasen Lovdata Pro for å finne dommene.

Metoden var å hente ut alle aktuelle dommer fra lagmannsrettene i Norge. Jeg ønsket å se på nyere dommer f.o.m. 2019 og fram til i dag for å være sikker på at sakene ble avgjort ut fra gjeldende prinsipper. Jeg vasket lista ved å ta bort forvaringssaker hvor sedelighetsforbrytelse var den vesentlige delen av dommen, og sto til slutt igjen med 15 dommer innen det som er tema for denne oppgaven, nemlig alvorlige voldsforbrytelser og drap. Resultatene fra domsanalysen blir presentert i empirikapittelet.

6.9 Intervjuer

Ved starten av prosjektet sonet alle informantene mine på samme avdeling på Ullersmo. Utover i prosjektet ble informant A stadig flyttet mellom avdelinger som følge av store tilpasningsvansker. Alle intervjuene har stort sett blitt gjort etter planen, selv om intervjuene med A noen ganger har blitt utsatt som følge av alt som har skjedd med ham underveis. Intervjuene har foregått separat ved at de fikk en iPad inn på cella og dermed kunne snakke uforstyrret med meg som satt foran PC-en hjemme.

Intervjuene ble ikke overvåket eller avlyttet av institusjonen, slik at informantene kunne snakke fritt uten å være redd for at det de sa kunne få noen konsekvenser for dem. Jeg har intervjuet alle de innsatte informantene ved flere anledninger for å bli godt kjent med dem og deres situasjon, alt fra fem til nærmere ti ganger. Jeg har også vært i fengsel og besøkt dem for å få et bredere inntrykk av hverdagen deres. Til sammen har intervjuene med de tre innsatte vart i rundt 30 timer.

Ett av intervjuene med hver enkelt av dem handlet utelukkende om risikovurderingene, og deres betraktninger rundt risikobegrepet og risikofaktorer som gjelder dem selv. Til akkurat disse spesialiserte intervjuene laget jeg en intervjuguide som jeg sendte informantene på forhånd slik at de kunne tenke gjennom temaene for intervjuet.

Når det gjelder de øvrige informantene har jeg gjennomført ett intervju med to av dem (informantene E og F), og to intervjuer med informant D (offeret i C sin sak). Intervjuprosessene med disse har vært kortere enn når det gjelder kontakten med de innsatte siden formålet her var å få svar på noen konkrete spørsmål som skulle fylle ut den dokumentasjonen jeg allerede hadde. Metoden har i samtlige tilfeller vært semistrukturerte intervjuer hvor jeg har hatt anledning til å være fleksibel og følge opp noen av svarene med spørsmål som ikke i utgangspunktet sto på lista. Jeg har gjennom min yrkeskarriere gjennomført intervjuer fortløpende, og jeg har dermed god erfaring i å både stille åpne spørsmål, tilpasse meg intervjuobjektet, og dessuten notere raskt slik at jeg får med meg essensen i det informantene har å fortelle.

7. Empiri

7.1 Innledning

Den empiriske delen av oppgaven er todelt, der de tre første informantene er innsatte, mens de tre andre har relevans for oppgaven på andre måter.

A	Dømt til forvaring for planlagt (og gjennomført) drap på kamerat i 2015.
B	Dømt til forvaring for to planlagte (og gjennomførte) drap i 1998 og 2007.
C	Dømt til forvaring for tre planlagte drapsforsøk på far, stemor og stesøster i 2014.
D	Faren til informant C.
E	Psykiater i Kriminalomsorgen. Lang erfaring med risikovurderinger.
F	Ansatt med lederansvar på forvaringsinstitusjon.

Tabell 3: Oversikt over informantene.

Først i kapittelet presenteres de tre forvaringsdømte informantene A, B og C, hva de har gjort, hvordan de risikovurderes av Kriminalomsorgen, og for den enes vedkommende hvordan han er vurdert av domstolene (informant B). Jeg tar med et utvalg av informasjon fra risikovurderingene for alle tre. Deretter intervjuer jeg dem for å få bedre innsikt i flere forhold. Dette gjelder hvordan risikovurderings-prosessen har foregått, hvordan de opplever soningssituasjonen, hvordan de vurderer sin egen risiko for framtidig, alvorlig kriminalitet, og tanker om hvordan risikoen kan reduseres gjennom opplegget i soningen.

Den andre delen av empirien gjelder tre informanter som ikke er innsatte, men som har relevans for oppgaven på andre måter. Informant D er voldsofferet til C som han er faren til, og som han ønsker å ha en relasjon til videre i livet. Jeg ønsker å finne ut hva han tenker om sønnens risikofaktorer i dag og i framtiden. Jeg intervjuer videre en informant (E) som har gjennomført en rekke risikovurderinger av forvaringsdømte, og som kan si noe om hvordan vedkommende oppfatter innholdet i soningen med tanke på de innsattes risikofaktorer. Jeg intervjuer også en ansatt med lederansvar på forvaringsinstitusjonen (informant F) som forteller om dagliglivet på en avdeling, hvordan de ansatte observerer de innsatte, og hvordan de på bakgrunn av dette leverer informasjon som danner grunnlaget for psykologenes risikovurderinger. Til sammen gir informantene en god bakgrunn for å bedre forstå hele prosessen bak risikovurderingene. Den tredje delen av empirien er en domsanalyse som jeg har omtalt nærmere i metodekapittelet.

7.2 Informant A

Informanten er dømt for drap på en nær venn hjemme på sitt eget gutterom da han gikk det siste året på videregående skole. Drapet var planlagt flere dager i forveien, og fremstår som motivløst og svært brutalt. A hadde i en lengre periode uttrykt et ønske om å dra til Syria og kjempe mot Den Islamske Staten (IS), men ble overtalt til å la være av sin egen mor og en ansatt i Politiets Sikkerhetstjeneste (PST). A ble svært oppbrakt over at turen ikke lot seg gjennomføre som planlagt. Han hadde i forkant av drapet betydelige psykiske utfordringer, med hyppige besøk hos fastlegen sin. Under pågripelsen sa A til politiet at han hadde planer om å drepe mange flere skolekamerater, men i etterkant har A hevdet at påstanden ikke hadde noen rot i virkeligheten. A ble av retten vurdert å være tilregnelig (ikke psykotisk) under drapet, og han ble dømt til 17 års forvaring med minstetid på 12 år.

7.2.1. Risikovurdering av A

Kriminalomsorgen har gjennomført én risikovurdering av A, ved innkomst i forvaring i 2017. Risikovurderingen av A er på 33 sider. De første 25 sidene er en detaljert beskrivelse av barndom, familieforhold, oppvekst, relasjoner til andre mennesker, samt drapshandlingen og til slutt As fungering i starten av soningen i Kristiansand, før han ble overført til Ila, og gjennom de første fire månedene på Ila. I mandatet heter det at hensikten med den første risikovurderingen er *«å identifisere risikofaktorer for fremtidig kriminalitet slik at den dømte og fengselet kan legge opp til en soningsplan der man søker å redusere disse risikofaktorene. Det er ønskelig at psykologen/psykiater presenterer forslag til tiltak»*.

Kort oppsummert beskrives A i risikovurderingen som en person med sterke kognitive ferdigheter, men med store tilpasningsvansker i oppveksten. Han var tidvis voldelig mot andre personer, og fremsatte flere ganger grove trusler mot noen av sine nærmeste. I forbindelse med straffesaken konkluderte to av tre sakkyndige med at A hadde høytfungerende barneautisme og ADHD. Den tredje sakkyndige mente at A ikke oppfylte diagnosekriteriene for autisme siden dette aldri ble diagnostisert da A ved flere anledninger i barndommen hadde omfattende kontakt med BUP-systemet (Barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk).

De to første sakkyndige konkluderer slik når det gjelder risiko for voldsatferd i fengsel: *«Liten risiko for gjentatt alvorlig voldsatferd i fengsel eller tilsvarende (...) På grunn av autismedidelsen finner vi dog at gjentatte og konkrete risikovurderinger må gjøres ved vesentlige og planlagte endringer i disse faktorene. Dette også særlig fordi vi ikke per i dag*

kan si noe sikkert om hva som har ført til den vesentlige bedringen i observandens tilstand og fungering». De bygger konklusjonen på at A viste stor grad av bedre fungering det første året i varetekt etter pågripelsen, altså helt tilbake til 2016. Den tredje sakkyndige konkluderte slik: «For en optimal prognose må han være i et fengselssystem over lang tid for at man skal håpe at han kan gjøre endringer mht. trusler og vold mot andre (...) da må han gå i type behandling/terapi som kan gi de ønskede endringer, nemlig mer samarbeid med andre, mindre trusler, mer innsikt i egen fungering i sosiale sammenhenger og bli mer psykisk stabil».

Fra side 25 kommer en psykiater og psykolog på Ila inn med sine vurderinger og anbefalinger. Deres konklusjon er at A har symptomer forenlig med autismespekter-vansker, men at han ikke fyller kriteriene for diagnosen barneautisme. De mener det er sannsynlig at A har Aspergers syndrom, uten at de foreløpig vil sette diagnosen, men de understreker «*at han vil ha nytte av tiltak og tilrettelegging under soning som om han var diagnostisert med Aspergers syndrom*». Det er ikke angitt hva disse tiltakene og tilretteleggingen kan bestå av.

Risikofaktor	Vurdering
H1 (Vold)	Ja
H2 (Annen antisosial atferd)	Ja
H3 (Relasjoner)	Ja
H4 (Arbeid og utdanning)	Nei
H5 (Rusmidler)	Nei
H6 (Alvorlig psykisk lidelse)	Ja
H7 (Personlighetsforstyrrelse)	Mulig
H8 (Traumatiske opplevelser)	Ja
H9 (Voldelige holdninger)	Delvis
H10 (Respons på behandling/tilsyn)	Delvis
C1 (Innsikt)	Ja
C2 (Voldsforestillinger/intensjoner)	Uavklart
C3 (Symptom på alvorlig psykisk lidelse)	Ja
C4 (Ustabilitet)	Delvis
C5 (Respons på behandling og tilsyn)	Uavklart
R1 (Bruk av offentlige tjenester)	Uavklart
R2 (Boforhold om omgivelser)	Uavklart
R3 (Personlig støtte)	Ikke til stede
R4 (Fremtidig respons på behandling og tilsyn)	Ja
R5 (Stress og mestring)	Ja

Tabell 4: HCR-20-vurderingen av informant A.

Ila-utrederne konkluderer også med at A fyller fire av seks spesifikke kriterier for dyssosial personlighetsforstyrrelse, blant annet «*meget lav terskel for aggressive utbrudd, inklusive voldsbruk*» og «*manglende evne til å oppleve skyldfølelse eller til å lære av erfaringer, særlig straff*». Det er også gjennomført en HCR-20-vurdering av A, i rapporten er den oppsummert på én side. Konklusjonen er at A vektet på fem historiske ledd, to kliniske faktorer og to risikohåndteringsfaktorer:

I HCR-20-vurderingen beskrives ikke noen av faktorene nærmere, eller betydningen av dem i risikohåndteringen, de ramses bare opp. Imidlertid etterfølges HCR-20-opplistingen av en såkalt «*utfyllende risikovurdering*» på rapportens to siste sider. Her trekkes det fram at A virker å ha tilpasset seg godt til fengselslivet: «*Det vurderes at dette klart står i kontrast til de sakkyndiges vurderinger av ham som en ung mann med store problemer med å tilpasse seg endrede betingelser i kjente situasjoner og nye situasjoner*». Risikovurdererne vektlegger imidlertid at A ikke vil snakke om motivasjonen for drapet, og at han «*generelt framstår relativt ubevisst til hele sin voldshistorikk*». De mener det er bekymringsverdig at han har så lite innsikt i voldsdynamikk, og at det «*i så fall vil være slik at han er kapabel til å bruke grov vold og til å drepe hvem som helst, som han sier*». De gjentar at A klart vil kunne profitere på tilrettelegging som en vanligvis anbefaler for personer med autismspekter-vansker, men heller ikke her går de noe inn på hva denne tilretteleggingen kan innebære. Risikovurderingen munner ut i avsnittet «*Forslag til risikohåndtering*», men anbefalingene utgjør bare fem linjer: Forslaget er at A blir utfordret til selv å finne de bakenforliggende motivasjonene for sine voldshandlinger i et program eller behandlingsforløp i fengselet. Avslutningsvis heter det at «*Det vurderes at A også vil profitere på aktivering og sysselsetting som fremmer positiv samhandlingskompetanse*», uten at dette blir konkretisert.

7.2.2 Intervju med A

A opplyser at han har presset på for å få gjennomført en oppdatert risikovurdering siden han mener mye har skjedd gjennom seks år i fengsel. Han har fått til svar at det foreløpig ikke er kapasitet fordi andre innsatte må prioriteres som har kortere tid til en mulig prøveløslatelse. A har ADHD, men det er uenighet blant utrederne hvorvidt han oppfyller kravene til en autismspekterdiagnose. I samtale med meg legger han til grunn at han er diagnostisert med høytfungerende barneautisme. Han nevner ikke noe om uenigheten mellom utrederne. A sier at han ikke fant sin plass da han var liten, og på barneskolen hadde han i stor grad 1:1-undervisning med lærerne. As grunnleggende tanker om verden ble stadig mørkere utover i

tenårene, og han var i perioder tvangsinnlagt på ungdomspsykiatrisk avdeling på sykehus. Om drapet sier han følgende: *«Det var så mye sinne og hat som hadde bygget seg opp, og så gikk det ut over et menneske som det ikke skulle gå ut over. Jeg har ofte helt fra barnehagen reagert med sinne og hat. Den dagen jeg planla drapet var det så mørkt inne i hodet mitt at jeg så på dette som eneste mulige utvei. Men det var ingen planer eller tanker om det som skulle skje etterpå»*. A mener at det ikke finnes noe godt tilbakeføringsprogram i forvaring. Han trenger mye forutsigbarhet, ting må skje til faste tidspunkter. Dette mener han er en stor utfordring i fengsel hvor man hele tiden er avhengig av andre, for eksempel ved lufting og utlåsning: *«Det er noe av den rigide adferden min som kan avslipes, men noe sitter så dypt i meg at jeg ikke får gjort noe med det»*. A viser til forvaringsforskriftens paragraf 3 som stiller krav om at alle skal få et individuelt tilpasset opplegg i straffen. A mener han ikke får dette i dag. Han mener han kan slippe ut i samfunnet igjen uten av å være til fare for noen, men det forutsetter at han får et opplegg i fengsel som er tilpasset diagnosene hans.

Det har skjedd mange alvorlige episoder med A i løpet av 2022, med en rekke kortvarige innleggelses på psykiatrisk akuttavdeling. Ved to anledninger har han satt fyr på seg selv på cella, og i ett tilfelle måtte han transporteres med ambulansely til brannskadeavdelingen på Haukeland universitetssjukehus i Bergen med tredjegradsforbrenning over større deler av kroppen, samt fjerdegradsforbrenning på noen deler av kroppen. A klarte høsten 2022 også å lage en bombe på cella si. Da rykket bombegruppa og beredskapstroppen (Delta) i Oslo politidistrikt ut og aksjonerte mot As celle hvor de pågrep ham.

Alt dette står i sterk kontrast til den gjeldende risikovurderingen av A som konkluderer med at *«han har tilpasset seg fengselslivet på en god måte»*. A mener de fleste farlige situasjonene under soning kunne vært unngått dersom forvaringsinstitusjonen hadde skaffet seg innsikt i autismediagnosen hans, for å gi ham adekvat behandling og forutsigbare vilkår. Han sier at små endringer som han ikke blir informert om kan sette ham mye ut av spill, og da kan situasjonen eskalere til å bli svært alvorlig. Han har forsøkt å dele ut informasjonsmateriell om autisme til de ansatte, men føler ikke at de ansatte viser tilstrekkelig interesse for å lære seg hvordan de bør opptre mot ham.

7.2.3 Oppsummering informant A

Store deler av risikovurderingen av A beskriver en faglig diskusjon mellom flere psykiatere som ikke klarer å bli enige om As diagnoser. Konklusjonen fra de Ila-ansatte som har

risikovurdert A er at det uansett skal legges til rette for A som at han har Aspergers diagnose. Risikohåndterings-delen av vurderingen er svært knapp. Den gir i praksis ingen veiledning i hvordan risikostyringen av A bør skje. Blant annet som et resultatet av at institusjonen ikke har klart å håndtere A, skjedde det særlig i 2022 mange svært alvorlige episoder med A i fengsel som satte både ham selv og andre mennesker i fare. Det ble i 2017 utført en voldsrisikovurdering av A ved hjelp av HCR-20, men den lister bare opp hvordan han scorer på de 20 risikofaktorene, uten å vurdere betydningen av dette, eller gi noen veiledning i hvordan vurderingen kan anvendes i risikohåndteringen og risikostyringen. I 2017 konkluderte risikovurderingen med at A hadde funnet seg godt til rette i fengsel, men to sakkyndige påpekte at *«gjentatte og konkrete risikovurderinger må gjøres ved vesentlige og planlagte endringer i disse faktorene»*. Dette har imidlertid ikke skjedd. Betydningen av at det bare er gjort én risikovurdering av A, kommer jeg tilbake til i drøftingen.

7.3 Informant B

Informanten som er i 50-årene, er dømt for to overlagte drap med ni års mellomrom. Begge drapene ble bestilt av B, men gjennomført av andre. Motivene var i begge tilfeller at B mente seg lurt for penger, og at han følte at han måtte statuere et eksempel for å ikke å miste respekt i det kriminelle miljøet. For det siste drapet ble B dømt til 12 års forvaring med en minstetid på ni år. B har begjært seg prøveløslatt fra forvaring tre ganger uten å få medhold, og han har nå passert både minstetid og den totale tidsrammen. B har til sammen sittet i fengsel i 24 år.

7.3.1 Risikovurderingen av B

Det er gjort fire risikovurderinger av B; i 2013, 2016, 2019 og 2021. Den siste vurderingen er på 42 sider, og bygger på de tidligere vurderingene. Bakteppet for denne risikovurderingen er en rettspsykiatrisk erklæring som ble utarbeidet da den andre drapssaken ble behandlet i retten i 2007: *«Observanden er nå 35 år, og det er vanskelig å finne forutsetninger som skulle tilsi en gunstig prognose på bakgrunn av erfaringene fra de forløpne ni år (...) Når observanden er dømt for overlagt drap i 1998 og ni år senere er siktet for det samme, og det ikke kan påvises noen endringer i holdninger vis á vis utøvelse av alvorlige voldshandlinger, må det etter de sakkyndiges oppfatning antas å være høy risiko for fremtidig voldsadferd»*.

Hvis vi går et steg framover, til risikovurderingen i 2016, ble B da vurdert etter HCR-20. Han vektet på ni av de ti historiske leddene, alle utenom H3 (se tabell 5). Man påpekte spesielt at han har mange psykopatiske trekk, og han vektet tungt på faktorene som handler om

mellommenneskelige og affektive trekk, herunder trekk som faller inn under begrepet narsissisme: *«Disse trekkene anses å være vanskeligst tilgjengelig for behandling, da det dreier seg om relativt dypt innarbeidede personlighetstrekk som krever stor grad av motivasjon og selvinnsikt for å bearbeide»*. I gjennomgangen av de kliniske og fremtidsrettede leddene var det vanskeligere å presentere entydige konklusjoner. Den eneste faktoren som han vektet klart på var R5 («Fremtidige problemer med stress og mestring»): *«Slik det fremgår knyttes det mange usikkerhetsmomenter til Bs risikobilde. Vi har derfor sett oss nødt til å presentere det vi oppfatter som mulige hypoteser, slik at domstolen kan gjøre sin egen vurdering av disse»*, heter det. Den største utfordringen er at B, ifølge de som vurderer ham, har *«meget god evne til å skjule sine virkelige planer»*, og da er det vanskelig å si noe om de positive elementene i en risikovurdering.

I oppsummeringen står det at både makt/status og opplevd krenkelse kan være relevant for risikobildet, men at det er usikkert hva som har størst betydning. Førstnevnte er, ifølge risikovurderingen, enklest å kontrollere når det gjelder voldsscenarioer, mens krenkelser er mer uforutsigbare siden man mener at B fortsatt preges av krenkelser fra omgivelsene. I risikovurderingen konkluderes det med at man er usikre på om B klarer å bryte med sitt gamle nettverk og leve et kriminalitetsfritt liv som vil innebære et *«betydelig fall i status»*. Det anses ikke som sannsynlig at han vil leve godt med et rutinepreget liv med gjennomsnittlig inntjening i et miljø der han vil være av mindre interesse for omgivelsene.

Man understreker at eksemplarisk oppførsel og imponerende skoleprestasjoner i fengsel, blant annet en gjennomført mastergrad i juss og bachelor i organisasjon og ledelse, ikke kan vektlegges som premisser for vilje og evne til endring. Slik var også situasjonen under forrige soning, mens han på samme tid planla og gjennomførte et drap under permisjon. Konklusjonen er at Bs dyssosiale personlighetsforstyrrelse, med de paranoide og narsissistiske trekkene, har størst betydning for hans voldsrisiko: *«Vi oppfordrer derfor på det sterkeste at eventuell videre behandling har fokus på dette. Vi anbefaler også at B får helt nye utfordringer i fengsel, som mer praktisk arbeid, for å se hvordan han takler helt nye utfordringer»*.

Når vi beveger oss fram til risikovurderingen som ble gjort i 2021, så legges det vekt på at B fortsatt ikke deltar så mye i fellesskapet, og at det derfor er vanskelig for betjentene å observere og vurdere ham. Han går regelmessig til samtaler med behandlere, blant annet én til

én-samtaler i et motivator-program, hvor man blant annet jobber mye med krenkelsesproblematikken, og det å finne motivasjon når B møter motgang. Behandleren mener det har skjedd mye med B, fra tidligere å trekke seg tilbake på cella med opplevde krenkelser, til i større grad å klare å sette ord på dette i dag. B har begynt å jobbe på kjøkkenet, og behandleren mener det er positivt at B kommer seg ut av lesesalen, får brukt kroppen mer aktivt, og trener seg i å være mer synlig og fungere i et fellesskap med de andre som lager mat.

Risikofaktor	2016-vurdering	2021-vurdering
H1 (Vold)	Ja	Ja
H2 (Annen antisosial atferd)	Ja	Ja
H3 (Relasjoner)	Nei	Nei
H4 (Arbeid og utdanning)	Ja	Ja
H5 (Rusmidler)	Ja	Ja
H6 (Alvorlig psykisk lidelse)	Ja	Ja
H7 (Personlighetsforstyrrelse)	Ja	Ja
H8 (Traumatiske opplevelser)	Ja	Ja
H9 (Voldelige holdninger)	Ja	Ja
H10 (Respons på behandling/tilsyn)	Ja	Ja
C1 (Innsikt)	Uavklart	Delvis
C2 (Voldsforestillinger/intensjoner)	Utelatt	Utelatt
C3 (Symptom på alvorlig psykisk lidelse)	Utelatt	Utelatt
C4 (Ustabilitet)	Mulig	Mulig
C5 (Respons på behandling og tilsyn)	Delvis	Uavklart
R1 (Bruk av offentlige tjenester)	Nei	Nei
R2 (Boforhold om omgivelser)	Delvis	Delvis
R3 (Personlig støtte)	Nei	Nei
R4 (Fremtidig respons på behandling og tilsyn)	Mulig	Mulig
R5 (Stress og mestring)	Ja	Ja

Tabell 5: HCR 20-vurderinger av informant B i 2016 og 2021.

B er på nytt vurdert etter HCR-20, og som tabellen viser er konklusjonen den samme på 10 av 18 punkter (de ti historiske variablene ligger uansett fast). Faktor C1 er endret fra «uavklart» til «delvis», uten at dette øker sikkerheten i konklusjonene: «Igjen må det konstateres at det er vanskelig å ta stilling til hva som er den virkelige kjernen i Bs problemkompleks, og dermed nærmest umulig å vurdere hans innsikt i dette». En viktig grunn til at status på C1 er endret til delvis er at man mener B nå til dels har innsikt i eget behandlingsbehov framover. Den andre faktoren som er endret fra 2016 til 2021 er C5 («Respons på behandling og tilsyn») som går fra «delvis» til «uavklart». Man mener at B gjør en innsats for å vise endring på atferdsnivå,

og at han fortjener anerkjennelse for dette. Det understrekes likevel at man ikke kan forvente betydelige endringer i Bs personlighetsstruktur gjennom behandling: *«Det er lite forskningsmessig belegg for å forvente betydelige endringer ved dyssosial personlighetsstruktur».*

Risikovurderingen av B munner ut i en risikoformulering hvor det heter at *«det er ikke til å komme bort fra at risikovurderingen av ham til syvende og sist sentrerer seg rundt et spørsmål om troverdighet».* Vurderingen ender med noen anbefalinger om hvordan risikohåndteringen av B bør være. Der går det fram at B og de ansatte må samarbeide om tett dialog for å unngå misforståelser og mistillit begge veier. Avdelingen må ta ansvar for å fortløpende gjøre B kjent med hvordan han oppfattes. B må på sin side være bevisst sitt ansvar for ikke å gjøre det ubehagelig for ansatte å dele sine betraktninger og/eller usikkerhetsmomenter rundt ham, dersom han ønsker denne informasjonen.

7.3.2 Intervju med B

B forklarer at risikovurderingene, slik han oppfatter det, mest foregår i form av et personlig intervju som en psykolog har med ham. B sier han kan velge om han vil snakke med dem eller ikke. Jeg ber ham om å vurdere hva han mener ligger i begrepet risiko. B svarer at når det gjelder risiko så tenker han at det handler om de faktorene som gjør at han kan havne tilbake til sitt gamle handlingsmønster når det gjelder kriminalitet. Jeg spør hva han selv oppfatter som de største risikofaktorene ved en eventuell prøveløslatelse: *«Jeg føler at jeg har blitt såpass voksen at risiko for nye straffbare handlinger er lav. Det handler så klart om miljøet rundt meg, og min psykiske helse. Hvis jeg kommer inn i mitt tidligere miljø med mange kriminelle, så ligger det en fare for ny kriminalitet».*

Når jeg spør ham hva han selv mener vil redusere muligheten for nye straffbare handlinger, så svarer han er dette handler om det å ha et godt nettverk og en fast jobb *«fordi det er viktig for meg å ha noe å gå til hver dag».* B har oppfattet at psykologene i sine risikovurderinger trekker fram følgende risikofaktorer som sentrale for ham selv: *Krenkbarhet, makt, status og penger.* Men samtidig mener B at psykologene er usikre på hva de ulike risikofaktorene betyr siden de ikke klarer å peke på hva som konkret har ført til drapshandlingene. B trekker fram at risikovurdererne mener de straffbare handlingene han har gjort, altså drap, ikke er proporsjonale med krenkelsene mot ham, i form av at han ble lurt. *«Men de legger også vekt på at jeg ikke har utført drap eller vold selv, jeg beordret dette og fikk dermed ikke noen nær*

relasjon til lidelsene som ofrene ble påført. Dette gjør det problematisk for dem å gjøre en risikovurdering for fremtidig vold».

Vi snakker om HCR-20, dette er et verktøy B har hørt om, men ikke kjenner. Han har aldri lest eller bladd i manualen, og han har ingen oppfatning av verktøyene. B mener det største problemet er at han mener å være fanget i en catch-22-situasjon: *«De som vurderer risikoen hos meg krever at jeg skal endre meg for å kunne prøveløslates, men samtidig sier de at mine personlighetsforstyrrelser ikke kan behandles. Da lurer jeg på hvordan denne endringen skal kunne skje».*

7.3.3 Den rettslige behandlingen av prøveløslatelse i 2017

Retten kunne ikke se at B hadde endret seg på en måte som ga grunnlag for en annen vurdering av gjentakelsesfaren enn i forvaringsdommen i 2009. Retten la lite vekt på hans gode oppførsel og fungering på Ila, samt at han hadde gjennomført behandlingsopplegg og endringsprogrammer.

7.3.4 Den rettslige behandlingen av prøveløslatelse i 2020

Retten mente prøveløslatelse var for tidlig, også hvis det ble satt strenge vilkår. Retten mente det måtte legges opp til en gradvis utslusing til et liv i frihet. Samtidig fikk Ila kritikk i dommen: *«Dersom anstalten opprettholder sin restriktive innstilling til Bs søknader om permisjoner uten at det er ytterligere sikkerhetsmessige grunner enn det som ble presentert under hovedforhandlingen, risikerer man at domstolen på et tidspunkt vil måtte beslutte prøveløslatelse på de vilkår som da er foreslått uten at man får den ønskelige, gradvise overgangen av B til samfunnet».*

7.3.5 Den rettslige behandlingen av prøveløslatelse i 2022

Tingretten trakk fram at B er vanskelig å vurdere som følge av dobbeltheten som kommer fram i risikovurderingene: *«At han under soningen av drap planla og gjennomførte et nytt drap, viser en så splittet personlighet at retten finner det vanskelig å se bort fra den ved vurdering av gjentakelsesfaren. (...) Alvorlighetsgraden i det B er dømt for, tilsier at man må ha en stor grad av sikkerhet for at gjentakelsesfaren er redusert til et forsvarlig nivå, før det blir aktuelt med prøveløslatelse».* Retten pekte på at anstalten fortsatt ikke har innvilget B ordinære permisjoner: *«Dette gir et signal om hvorledes fagmyndigheten vurderer farlighetsgraden, som retten finner å ikke kunne se bort fra».* Retten mente det var vanskelig å

forklare drapene på noen annen måte enn ved å vise til Bs personlighetstrekk, hvor narsissistiske og paranoide trekk fortsatt er en del av Bs personlighet, til tross for behandlingene han har gjennomgått.

Retten merket seg «*de meget gode tilbakemeldingene fra de som har kontakt med ham under soningen*», men mente dette var av sekundær betydning: «*Samfunnets behov for å verne seg mot den grusomhet og brutalitet B to ganger har vist at han kan utvise, må fortsatt være det avgjørende i en samlet vurdering av søknaden om prøveløslatelse*», het det i konklusjonen. I motsetning til dommen fra 2020 ble det denne gangen ikke stilt noe krav til Kriminalomsorgen om progresjon i utslusingen av B. Temaet progresjon, og hva som burde skje med det videre soningsløpet, ble ikke nevnt i det hele tatt i dommen.

I dommen fra ankesaken i Eidsivating lagmannsrett i desember 2022 er manglende progresjon derimot et sentralt tema igjen. Retten beskriver soningsplanen for B som «*utilstrekkelig*», og skriver at «*det er klart uheldig at det per i dag ikke synes å foreligge et opplegg for å teste ut om NN har endret seg eller ikke*». Retten mener det ikke er mer å hente på utredning og behandling av Bs dyssosiale personlighetsforstyrrelse, og oppfordrer anstalten til å la B få utfordringer hvor han settes under press: «*Fordi NN ikke har vært satt under slikt press at det mer sikkert kan avgjøres om han har gjennomgått en reell endring, må det på bakgrunn av sakens forhistorie legges til grunn som mest sannsynlig at det fortsatt foreligger en reell og nærliggende fare for nye alvorlige straffbare handlinger om han løslates. Prognosen kan ikke bli sikrere enn dette*», heter det i dommen som forkaster Bs begjæring om prøveløslatelse. Nok en gang ser vi dermed at retten anvender føre-var-prinsippet, og spiller ballen tilbake til Kriminalomsorgen. Det retten ber om er endringer i rammene rundt B som gjør at dommerne neste gang kan ta en beslutning på et mindre usikkert grunnlag – enten det er i favør eller disfavør av B.

7.3.6 Oppsummering informant B

Det som preger alle risikovurderingene av B, er en svært høy grad av usikkerhet. Informanten står, ifølge risikovurderingene, i en særstilling risikomessig ved at han brøt tilliten han hadde opparbeidet seg under soningen av det første drapet ved å drepe på nytt, på samme måte som første gang. I risikovurderingene av B brukes HCR-20 mer aktivt og systematisk enn når det gjelder vurderingen av A. Alle faktorene er listet opp og analysert, men de som vurderer risikoen uttrykker sterk tvil om nesten alle faktorer som ikke handler om de historiske. Det

legges mye vekt på noen få faktorer, som personlighetstrekk, og disse blir dominerende for konklusjonen om at risikoen for framtidige voldshandlinger fortsatt er høy.

B virker å være veldig godt oppdatert på risikofaktorene om seg selv, men mener det er vanskelig for ham å kunne komme videre uten å få anledning til å vise tillit i praksis, altså i form av permisjoner og soning på lavere sikkerhetsnivå. B er også opptatt av at hans farlighet blir satt i sammenheng med personlighetsforstyrrelser som psykiaterne mener det ikke er mulig å behandle. Han er derfor veldig usikker på hva som må til for at risikonivået av ham selv skal bli lavere i framtiden.

Risikovurderingene av B har til en viss grad blitt brukt som et risikostyringsverktøy ved at man har tilpasset den daglige sysselsettingen av B etter konkrete forslag som handler om mer fysisk arbeid og færre intellektuelle aktiviteter som for eksempel videre studier. Men også for B er anbefalingene i slutten av risikovurderingen, knappe og lite instruktive. Domstolen har ved flere anledninger påpekt at usikkerheten vedrørende gjentakelsesfaren ikke kan reduseres uten at B settes under press og får andre typer utfordringer.

7.4 Informant C

Informanten som er i 20-årene, er dømt for tre planlagte drapsforsøk på nære familiemedlemmer i januar 2014. Han var da i slutten av tenårene, og hadde akkurat droppet ut av det første året på høyere utdanning. Det forelå ikke noe uttalt drapsmotiv annet enn at C i etterkant hevdet at han hadde kommet inn i en «mørk boble». C hadde flere måneder i forveien nedtegnet detaljerte planer om hvordan familien og en rekke venner skulle drepes. C ble dømt til 15 års forvaring med en minstetid på 10 år. Han har i dag ett år til oppnådd minstetid, og skal i 2023 starte en prosess for å begjære seg prøveløslatt våren 2024. C fikk sin første permisjon fra fengsel etter sju og et halvt års soning. Denne varte i seks timer.

7.4.1 Risikovurderingen av C

Risikovurderingen av C fra 2018 er en såkalt midtveisanalyse på 26 sider: I innledningen står det følgende: «Hensikten med denne oppdateringen er å beskrive domfeltes status og hvilke aktiviteter han deltar i flere ganger frem mot minstetid. Dersom det er mulig, bør psykologen samtale med den innsatte i løpet av soningen, gjerne et eller to år etter siste vurdering. En slik oppdatering er også en viktig informasjon for den domfelte og anstalten i den videre progresjonsplanleggingen». Vurderingsgrunnlaget opplyses å være dommen, rettspsykiatriske

erklæringer i forbindelse med rettssaken, risikovurdering ved innkomst i forvaring, to samtaler mellom C og psykolog, to samtaler mellom risikovurderer og representanter fra avdelingen hvor C soner, samt fortløpende dokumentasjon fra soningsforløpet som de ansatte registrerer daglig og sammenfatter i regelmessige rapporter.

Kort oppsummering av dommen: C ba faren komme ned i kjelleren for å hjelpe ham med PC-en. Han tok da en hammer og slo faren hardt i bakhodet. Siden fulgte flere serier av slag. Faren ble alvorlig skadet, lå flere uker i koma og var deretter på opptrening i tre måneder på Sunnaas sykehus. Han er i dag varig arbeidsufør. Stemoren og stesøsteren til C ble også rammet av hammerslag, men klarte å rømme ut av huset, lettere skadet. C hadde også utarbeidet konkrete planer om å torturere og drepe vennene sine som han samme kveld hadde invitert på fest. Deretter skulle han gå ut og drepe tilfeldige personer på gata.

Forsøkene ble avverget da politiet pågrep ham etter drapsforsøkene mot familien. C planla drapene flere måneder i forveien, og hadde tidlig valgt ut den aktuelle helgen i januar 2014. Han har, i likhet med informant A, forklart handlingene med at han kom stadig dypere inn i en mørk tankeverden fordi han ikke klarte å finne sin plass i samfunnet. Drapene skulle være hans måte å vise verden sin eksistensberettigelse. Han hadde vært glad i familien hele tiden. Selv om det skjedde en del hjemme som han opplevde som små urettferdigheter, kunne ikke dette forklare det han gjorde.

I risikovurderingen av C går man gjennom historiske risikofaktorer, i tråd med metodeverket HCR-20, men HCR-20 er aldri nevnt i analysen, og faktorene er ikke systematisk listet opp. Likefullt ligner framgangsmåten på HCR-20 ved at analysen er todelt: den første delen handler om Cs oppvekst og forhold fram til de straffbare forholdene (historiske forhold). Den andre delen handler om fungering og utvikling under soning. I 2015 ble det imidlertid gjort en HCR 20-gjennomgang som viste at C ikke vektet på mange ledd, men de han vektet på ble betraktet som særlig risikofremmende. Dette var leddene som handler om voldelige handlinger og holdninger. I gjennomgangen heter det at: *«Slik vi ser det er hans voldsrisiko primært knyttet til hans negative/destruktive tankemønstre, og til oppfatningen om at voldsutøvelse er en uunngåelig følge av disse. Voldstankenenes direkte kobling opp mot handlingsplanet, dvs. fraværet av sperrer mot gjennomføring av fantasiene, kan trolig tilskrives hans avvikende personlighetsstruktur».*

De ulike faktorene i HCR 20-vurderingen fra 2015 er ikke eksplisitt listet opp, og faktorene er heller ikke kommentert nærmere. Det ble i 2015 knyttet stor bekymring til at C kan «slå av» sin egen empati når han bestemmer seg for det: *«Han evner til å gå fullt inn for det han velger, uten å la seg stoppe av «uvesentligheter» som medfølelse o.l. På handlingstiden var hans selvvalgte empatisvikt så total at han betraktet sin nærmeste familie som kjøttstykker. Det kan ikke utelukkes at han også i fremtiden vil kunne ty til en slik «avspalting» av empati, muligens i helt andre typer situasjoner. I sin nåværende tilstand fremstår han ikke påfallende empatisvak. Likevel må man spørre seg hvor stor hans innfølingsevne egentlig kan være, når han har potensial for en så massiv empatisvikt»*. Risikovurdererne mener at selv om hans risikofylte tankegang ser ut til å være dempet, er den trolig ikke borte: *«Vi antar at den raskt vil kunne blomstre opp igjen hvis/når han blir overlatt til seg selv ute i samfunnet»*.

I vurderingen fra 2015 ble det brukt noe plass på risikohåndteringsforslag i fengsel som handlet om viktigheten av miljøterapi, yrkesutdanning, gode fritidstilbud, programtilbud og individualterapi. I den oppdaterte risikovurderingen fra 2018 heter det: *«Vi synes dette er en krevende sak å bli helt klok på når det kommer til å forstå de ulike faktorene som har vært drivende i Cs motivasjon for å forsøke å drepe familien sin. Dette gir nødvendigvis også noen utfordringer når vi skal mene noe om hvordan hans risiko er i fremtiden»*.

Allerede ved innkomst på Ila i 2015, etter ett år i varetektsfengsel, fortalte C at den «mørke bobla» var blitt mer perifer. I vurderingen fra 2018 er dette igjen et tema: *«På nåværende tidspunkt synes han å være ytterligere distansert til sin såkalte mørke boble, men han medgir at det fortsatt kan «lugge litt» i disse gamle mønstrene. Han merker at det fremdeles ligger latent når han tegner for eksempel. Han er også svært var for krenkelser. Dette synes fortsatt å være et underliggende tema»*.

I vurderingen fremheves det at C har modnet noe, og at han selv er opptatt av hvordan han har utviklet en ansvarsfølelse som er en helt annen enn den han hadde – eller manglet – tidligere. I konklusjonen pekes det på at det er vanskelig å si noe mer konkret om Cs voldsrisiko, gitt den spesielle historien, men at risikoen synes noe mer dempet enn i 2015. Risikovurderingen munner ikke ut i noen risikohåndteringsplan eller veiledning i hvordan framtidrisikoen konkret kan reduseres gjennom et opplegg for det videre, lange soningsløpet.

7.4.2 Intervju med informant C

C sier han har tatt en del kurs innen yrkesfag hvor de har jobbet mye med risikoanalyse. På spørsmål fra meg definerer han risiko som «*sannsynligheten for at noe går galt*». C mener spørsmålet om det er risikabelt eller ikke å slippe ham ut i samfunnet igjen «*koker ned til at man blir trodd på det. Det nytter ikke bare å tenke at man skal ut av fengsel, men hva man vil med løslatelsen. Trygghet er viktig når du skal ha en ny start*». Når jeg spør ham om faktorer som kan øke risikoen for nye straffbare handlinger, svarer C at det må være noe som gjør at han på nytt faller inn i sinne og hat, men han mener «*det skal litt til for at jeg lar det sluke meg på nytt. Det må være hvis jeg føler meg urettferdig behandlet ut fra alt jeg har gitt i forsøket på å rehabilitere meg selv*».

Han er forberedt på at noe motgang vil komme: «*Men før ble sinnet en slags redning, men jeg vet ikke hva som skal til for at det skal komme inn i livet mitt igjen. Jeg føler meg trygg på at det skal gå bra. Min frykt ligger mer i at jeg skal bli offer for min egen frykt. Frykten ligger i en tom leilighet, få møbler, og ingen personer som jeg tør å slippe innpå meg igjen fordi jeg er redd de skal såre meg. Da kan det bli et ensomt og tomt liv. Ja, dette er noe jeg er kjemperedd for skal skje. Men i motsetning til før er jeg ikke redd for at dette i så fall er noe som skal gå ut over noen andre, eller samfunnet. Da ender det heller med selvmord eller alkoholisme*».

Vi går over til å snakke om faktorer som kan redusere risikoen. C mener dette kan bestå i nære og gode relasjoner, både til mennesker rundt ham; venner og familie, men også i andre miljøer; behandler, terapeut, ADHD-gruppe, i det hele tatt folk som forstår ham: «*Det handler mye om å bli forstått. Dessuten er en følelse av tilhørighet veldig viktig. Jeg har mye greier inni meg, og har ofte følt meg som et lite elskbart menneske. Mange av de andre innsatte sliter med det samme. De har gått og følt seg separert fra menneskeheten. Det er sterke ting inni en som søker bekreftelse*».

Informanten mener svakheten med risikovurderingene er at det kommer noen og møter ham to-tre ganger, og deretter knytter alt opp mot det kriminelle han har gjort. Men, ifølge C, handler ikke alt bare om kriminaliteten alene, men hvem man er som person. Dette mener han at risikovurdererne ikke ser godt nok hvis de bare er opptatt av sannsynligheten for ny kriminalitet. C mener risikovurdererne enten må snakke mye mer med den de observerer, og bli bedre kjent med vedkommende, eller ha mer dialog med de ansatte som kjenner

observanden. C har en følelse av at ordet til de ansatte på gulvet veier mindre enn de oppover i systemet. Han mener risikovurdererne går inn i samtalene med piggene ute, og at de da ikke blir så godt kjent med de ansatte og hvem de er.

Det C synes er vanskeligst med å sitte i forvaring er at han ikke får så mye tilbakemeldinger på om han går i riktig retning. Han beskriver det som å gå i tett tåke, noe som gjør ham «*redd og usikker*». Han synes at man som forvaringsdømt må få mer igjen for å ta de rette valgene, ellers risikerer anstalten at de innsatte som prøver å jobbe med seg selv, slutter å ta de riktige valgene. Etter nesten åtte år i forvaring skjønner C ikke hvorfor han ikke har fått flere permisjoner, og hvorfor han ikke har kommet inn i et tydeligere progresjonsløp fram mot en åpnere soning: «*Det mest risikable, etter min oppfatning, er å holde folk på høysikkerhet helt til de kommer ut. Da har man liten trening i å møte samfunnet*», ifølge C.

7.4.3 Risikovurdering vedrørende permisjonssøknad for å besøke far

C søkte i slutten av 2021 om å få permisjon i 10 timer for å være sammen med faren (informant D) i det offentlige rom. Han fikk avslag på dette. Svaret på søknaden er interessant fordi den sier hvilket risikoakseptkriterium kriminalomsorgen legger til grunn.

Straffegjennomføringsloven slår fast at kriminalomsorgen kan gi permisjoner av kortere varighet dersom sikkerhetsmessige grunner ikke taler mot det, og dersom permisjon anses som formålstjenlig for den videre gjennomføringen av straffen. I svaret redegjøres det nærmere for hva som ansees som «*sikkerhetsmessig forsvarlig*» ved innvilgelse av permisjon. Man skal bruke kjennskapen til den innsatte for å vurdere om vedkommende trolig vil begå en ny straffbar handling under permisjonen, eller rømme: «*Dersom det foreligger en viss tvil i forbindelse med sviktfarevurderingen, og fastsettelse av vilkår for permisjonen ikke anses tilstrekkelig til at gjennomføring av permisjonen blir sikkerhetsmessig forsvarlig, skal permisjonen ikke innvilges*».

I avslaget er det lagt avgjørende vekt på forvaringsdommen, og at det var faren som nesten ble drept. Det vises riktignok til at C er i god utvikling på avdelingen, jobber målrettet med endringsrettede tiltak, og at han har jobbet med å reetablere forholdet til faren. C har hatt regelmessige besøk av faren i fengsel, og faren har ønsket å treffe ham på permisjon ute. Imidlertid pekes det på at C bare har hatt en permisjon så langt for å besøke moren og hennes nye familie. Kriminalomsorgen mener søknaden om permisjon sammen med faren kommer på

et for tidlig tidspunkt i permisjonsløpet. En ønsker at C først skal ha flere permisjoner med andre formål.

C mener selv at avslaget utelukkende handler om at faren er den fornærmede i saken, og han selv voldsutøveren: *«Men dommen handler ikke om noe hat eller hevn overfor de det gikk utover, men er mye mer komplisert. Folk som tar avgjørelsen om permisjoner kjenner meg ikke, sånn er det bare. Faren min er regelmessig på besøk hos meg i fengsel, og jeg har vært like mye på fremstilling med pappa. Jeg har dessuten fått være ute alene med mamma fordi de stoler på meg. Da er det rart og skuffende at jeg ikke får være ute alene med pappa når jeg har vært så ærlig og gjort så mye for å finne ut av det som skjedde».*

7.4.4 Oppsummering informant C

Også informant C anses som et risikomessig vanskelig tilfelle, ifølge de som vurderer ham, siden han gikk løs på sin egen familie uten at det forelå noen som helst indikasjoner på dette i forkant. C har forklart angrepet med sterke identitetsproblemer mot slutten av tenårene, han følte seg verdiløs, og trakk seg inn i en mørk boble hvor han levde i en fantasiverden parallelt med den virkelige. Den siste risikovurderingen av C bruker et metodeapparat som man kjenner igjen fra HCR-20, men som ikke følger manualen slavisk. Det opplyses imidlertid at C ble vurdert etter HCR-20 i 2015, og at man her i særlig grad konsentrerte seg om å analysere faktorene H9 og C2 som handler om tidligere holdninger til vold og nåværende voldsforestillinger eller -intensjoner. Det åpne spørsmålet i risikovurderingene er hvorvidt C kan komme til å søke seg tilbake mot den mørke bobla etter en eventuell løslatelse, dersom han opplever motgang i form av dårlig nettverk og manglende struktur i hverdagen. Er det da en risiko for at han kan gjenoppta tidligere voldsforestillinger og fantasier? C er i dag overbevist om at dette i så fall vil ramme ham selv og ikke andre mennesker. C har mye godt å si om forvaring og det opplegget som er blitt gjort for å få ham ut av en mørk fantasiverden.

Cs største innvending mot straffen er at man ikke får tydeligere tilbakemeldinger på hvordan man ligger an i progresjonsløypa. Etter snart åtte år i forvaring mener han selv at han burde fått mye mer tillit til å kunne vise at han kan klare seg ute i samfunnet gjennom flere permisjoner og en konkret plan om overføring til åpnere soning. C er også skeptisk til om observasjonene av de innsatte, som teller mye i risikovurderingen, har god nok kvalitet siden mange av de innsatte ikke ønsker å bruke så mye tid i fellesskapet. C mener også at de som utfører risikovurderinger blir for dårlig kjent med den innsatte, og i for stor grad er for opptatt

av historiske forhold og ikke så mye hvem den innsatte er i dag etter lang tids soning og forsøk på rehabilitering.

7.5 Informant D

Informanten er faren til C og dermed hovedfornærmede i saken med informant C. D lå tre uker i kunstig koma etter drapsforsøket, han ble deretter overført til Sunnaas sykehus for rehabilitering i tre måneder. Han var mye sliten i fire-fem år etter hendelsen, og er i dag varig arbeidsufør. Men han har gradvis blitt bedre fordi han trener mye. Det tok ett år etter drapsforsøket før han snakket med sønnen igjen, dette var i forbindelse med rettssaken. I dag har de regelmessig kontakt i form av besøk i fengsel.

7.5.1 Intervju med D

Informanten sier han prøver å tilgi C, men han klarer ikke å forstå hvorfor sønnen gjorde det han gjorde. De hadde aldri slåss, og det var aldri noe rus, store problemer eller konflikter i familien. Han synes derfor det er vanskelig å sette seg inn tankene til C som førte til at han nesten drepte faren: *«Jeg vil jo tilgi ham, men jeg vet ikke om jeg klarer å stole på ham på samme måte som før. Tillit tar lang tid å bygge opp, men det kan rives ned ganske fort. Og da vet jeg ikke om jeg klarer å bygge opp tilliten på det samme nivået igjen».*

Når vi spør om risikoen som C kan utgjøre i framtiden sier D at han føler seg trygg på sønnen når han ser ham og prater med ham, men D tror aldri han vil snu ryggen til sønnen igjen fordi han alltid vil sitte igjen med en skrekk for hva som da kan skje: *«Og jeg kommer til å kreve at han ber om profesjonell hjelp hvis han får det vanskelig og må løse opp i ting, og at han aldri mer bare holder det for seg selv. På dagtid vil jeg være trygg på ha ham hjemme, men ikke i overnattings situasjon».*

D håper at C får en god framtid, men mener det blir utfordringer. Han peker på dette med å få seg bosted og jobb, betale regninger, og gjøre alt det praktiske som han får hjelp til i dag av andre i fengsel. Dessuten vil C bli gjenkjent av folk som vet hva som har skjedd. Ifølge faren må han skaffe seg nye venner og nettverk slik at han ikke føler ensomheten igjen og kommer inn i de samme, negative tankebanene. Han håper å kunne dra på turer sammen med sønnen i framtiden og gjøre kjekke ting. D tenker ikke at sønnen er farlig for samfunnet i dag. Han

mener det som skjedde var et resultat av at sønnen hadde noe inni seg, «*noen fantasigreier han laget seg*». Han mener forvaring har vært bra for sønnen fordi han har kommet inn i faste rutiner, han lager planer og liker å ha oversikt. D tenker også at han og C nå kunne vært klar for en permisjon bare de to sammen noen timer på et offentlig sted. Så langt har Kriminalomsorgen bare innvilget permisjon for C til å besøke moren, men ikke faren siden han var det sentrale offeret for handlingene til C.

7.6 Informant E

Informanten er psykiater, ansatt i Kriminalomsorgen, med ansvar for en rekke risikovurderinger av forvaringsdømte gjennom flere år.

7.6.1 Intervju med E

Informanten mener vi ikke har hatt en god faglig diskusjon i Norge på hvilken risiko samfunnet må leve med når det gjelder prøveløslatelse av de som er dømt til forvaring. E mener mange saksbehandlere i Kriminalomsorgen - jurister og psykologer - har et normalitetsbegrep som tar utgangspunkt i personer fra sitt eget miljø som er en helt annen referansegruppe enn kriminelle. Informanten frykter at mange av saksbehandlerne ikke skjønner at det er en del mennesker som ikke er spesielt velfungerende, men som likevel ikke begår voldshandlinger. For noen kommer det å gå bra å bli løslatt fra høysikkerhetsenheter, ifølge E; «*noen har gode funksjoner til å takle dagliglivet, og da er det helt greit*». Andre trenger derimot mye mer hjelp for å klare seg i samfunnet: «*Men kriminalomsorgens terskler for å si at dette er greit er høy, og har vært høy bestandig. Noen blir prøveløslatt på tvers av Kriminalomsorgens anbefalinger, men det er ikke mange*».

Ifølge informanten finnes det ikke nok plasser i åpne fengsler, slik at innsatte sitter for lenge på høysikkerhet på Ila og venter. Under koronapandemien fikk ikke de innsatte permisjoner og så sitter man i dag regionalt, ifølge E, og sier at vedkommende ikke har hatt progresjon i soningen, og da er det ikke sikkerhetsmessig forsvarlig med prøveløslatelse: «*Jeg synes at regionene har et altfor firkantet syn på forvaringsdømte for dette er en veldig heterogen masse*».

Jeg spør om det egentlig er humant å nærmest ha en nullrisikovisjon når det gjelder prøveløslatelser? E svarer at det bare er én prosent av alle permisjoner i kriminalomsorgen

som har svikt eller avvik, altså at noe uheldig skjer. E mener, ut fra dette, at det blir innvilget altfor få permisjoner: *«Jeg vil ikke at en forvaringsdømt i permisjon skal gå ut å voldta en jente i en busk bak bussholdeplassen, men hvis man kommer en time for sent, eller tar seg en pils på permisjon, så får Kriminalomsorgen heller ta det som et læringsmoment enn å si at det blir fire måneder til neste gang du får prøve deg»*. E mener man er for strenge når det gjelder prøveløslatelser, saksbehandlingen går for tregt. I dag får man ikke søke ny permisjon før man har gjennomført den forrige, og det mener E *«er bare tull»*. *«Saksbehandlingen tar fire-fem måneder før man får snudd seg, og det er uheldig»*.

E kjenner saken til informant C, og mener han er et veldig godt eksempel på at utslusingen går for seint fordi risikoaksepten, etter Es oppfatning, er så lav: *«Det er veldig uheldig at han ikke har kommet lengre i progresjonen»*, mener E. Informanten har ikke, i sin yrkeskarriere på forvaringsinstitusjonen, opplevd at mediasaker påvirker hvor strengt det er å få permisjoner, men informanten mener at høyere myndigheter hos Kriminalomsorgen ikke vil risikere å sette statsråder i forlegenhet ved at forvaringsdømte rømmer på permisjon.

Vi snakker mer om risikovurderinger av forvaringsdømte: E mener C er et eksempel på hvor vanskelige slike vurderinger er: *«Kriminalomsorgen skjønner ikke hvorfor han gjorde det han gjorde, og han skjønner det ikke selv. I slike tilfeller er det vanskelig å løslate for så å bare se hvordan det går»*. E skjønner hvis man vil være skeptiske i slike typer saker som er ganske uvanlige. Når man derimot har god forståelse av årsaken til kriminaliteten, for eksempel sjalusidrap, så er det også mye lettere å vurdere en framtidig utvikling. E hadde et tilfelle med en mann på 60 år som utførte alvorlig vold mot samboeren, og han hadde 18 dommer bak seg: *«I slike tilfeller kreves en veldig lang utslusing med mange faktorer som skal på plass, han skal da bryte med et mønster han har holdt på med i 40 år»*, ifølge E.

E mener at HCR-20 er det beste metodeapparatet man har for å vurdere voldsrisiko, men informanten sier at det å forstå hva som er en statistisk risiko er vanskelig både for retten og Kriminalomsorgen: *«Det er ikke vanskelig å skrive en risikovurdering ut fra score på HCR-20, men det som er vanskelig er å jobbe med hvordan man håndterer risikoen. Man legger for mye vekt på HCR-20, men er for lite utfordrende på det kliniske. Hva skal til for at han som har en høy statistisk risiko skal klare seg likevel? Jeg tror man må ha hatt noen år i etaten for å skjønne dette. HCR-20 er ikke svaret, men en premiss i risikohåndteringsdiskusjonen»*, ifølge E.

7.7 Informant F

Informanten er ansatt med lederansvar på en forvaringsinstitusjon.

7.7.1 Intervju med informant F

F liker å jobbe tolvtimersskift fra klokken 08 til 20, som betjentene, slik at informanten kan være lange perioder sammen med de innsatte i fellesskapet. Når innsatte skal risikovurderes er nemlig de ansattes observasjoner viktige. Hver dag lages det en hendelsesjournal på hver innsatt, og en gang i året oppsummeres disse i et observasjonsdokument som handler om innsattes atferd, fungering, fokusområder, og hvordan de snakker om kriminalitet. På bakgrunn av dette dokumentet holdes det hvert halvår et ansvarsgruppemøte med den innsatte hvor man går gjennom det siste halvåret og ser framover.

F mener at de ansatte blir godt kjent med de fleste forvaringsinnsatte siden de sitter der over så lang tid. På informantens avdeling er det mange sterke personligheter blant de innsatte, og derfor prøver de å ikke sette sårbare og forsiktige innsatte der. En vanlig dag består i at de ansatte låser ut de innsatte, spiser frokost og deretter klargjør og følger dem til jobb, skole, programvirksomhet og helseavtaler. Alt dette skjer fram til middag. På ettermiddagene kan det være aktiviteter på fritid, lufting og trening. Da er det mye samhandling mellom de innsatte og ansatte. *«Noen ganger har vi innsatte som samarbeider godt og respekterer hverandre, enten det er om vaskemaskinen eller på kjøkkenet. Andre ganger må vi mer inn og styre. Dette kan endre seg med bare en eneste innsatt som kan snu om på hele dynamikken på en 18-mannsavdeling», sier informanten.* Hvis det for eksempel er en innsatt som er verbalt høylydt kan flere innsatte begynne å trekke seg tilbake fra fellesskapet. Eller hvis det er en konflikt, så kan noen innsatte trekke med seg hverandre for å holde seg unna fellesskapet.

Akkurat nå mener F at fellesskapet på avdelingen fungerer bra, noen spiller spill (X-box, kort, sjakk, Risk), andre legger puslespill og tegner: *«Og så er vi ansatte mye til stede, vi skal gi dem rom til å vise endring, men det er viktig for oss å observere dem. Vi skulle ønske at vi var enda mer til stede, men bemanningen er ikke alltid der vi ønsker den».*

Jeg spør om det er veldig annerledes på en forvaringsavdeling enn i et vanlig fengsel. F bekrefter dette, både når det gjelder innsatte og ansatte: *«Forvaring stiller mye større krav til oss kontaktbetjenter som skal følge de innsatte hele tiden, lage planer sammen med dem, veilede, hjelpe til med å endre og være en støttespiller. Det kreves mye dokumentasjon, og for*

å kunne dokumentere, må du observere. Det hjelper ikke å stå i vaktboksen og se ut i avdelingen hvordan det går. Man må være der».

F føler seg sjelden utrygg på jobb: *«Man blir godt kjent med de innsatte siden de blir der i mange år. Vi ser faresignalene før uheldige ting skjer, og prøver å være i forkant. Vi ønsker at de skal endre seg og lykkes, vi vil ha dem ut i samfunnet igjen».* F sier at avdelingen prøver å være utenfor fengsel fire-fem ganger i halvåret, og da tar de med seg fem innsatte om gangen. Da kan de for eksempel dra på bowling, kafé eller museum. F mener det er svært viktig for en risikovurdering at betjentene får anledning til å observere de innsatte i en annen setting enn i fengsel. Klarer de for eksempel å kjøpe en togbillett selv? F mener det er uheldig at mange går rett fra forvaring og ut i samfunnet. Informanten skulle ønske at de i noen saker kom tidligere i gang med permisjoner, men selvsagt basert på individuelle vurderinger. En av informantens oppgaver er å vurdere sannsynligheten for at noe uønsket skal skje på permisjon. F lager en innstilling når det gjelder søknad om permisjoner, men det er juristene som bestemmer. *«Min stemme teller nok mye»*, mener informanten.

F mener noe av det vanskelige er å lage en god, langsiktig plan med de innsatte, for det skjer så mye underveis. Et spesielt trekk ved en forvaringsanstalt er, ifølge F, at det er mye mindre vold der enn i et vanlig fengsel, siden de innsatte må bevise endring i positiv retning for å komme ut i det hele tatt: *«Den gradvise progresjonen tar tid, og de vil ikke ødelegge den. Voldsbruk tar seg ikke godt ut når de skal i retten og prøve å bli løslatt».* F ser ikke på det som en utfordring å bli for tett kompis med de innsatte. Bare det å ha uniform på synliggjør rolleforskjellen og at de er på jobb: *«Men noen ganger når vi går sivilt kan det også være viktig å observere dem i en annen rolle, som på fremstilling».*

Informantens inntrykk er at det er for få plasser på lavere sikkerhetsnivå, og dermed er det vanskelig å få dem overført. Dette kan være grunnen til at flere blir sittende lenge i forvaring. På lavere sikkerhet kreves også mer av de ansatte fordi det skal være dokumentasjon før prøveløslatelse. På Ila har de samarbeidet mye med Kroksrud og Berg i Søndre Østfold om overføring til lavere sikkerhet. *«Det er viktig at de innsatte får et større rom til å vise om de er klare, men også et større rom til å mislykkes. Vi må tåle litt mer risiko, men spørsmålet er jo hvor mye».*

7.8 Andres erfaringer med forvaringsordningen

Til nå har jeg presentert omfattende dokumentasjon om risikovurderingene sett fra flere sider, både de som vurderingene handler om, samt de som utfører dem. For å fylle ut bildet, og som en støtte til drøftingskapittelet, vil jeg hente med meg noen momenter fra artikkelen «*Er forvaringsordningen tilpasset dagens forvaringsdømte?*», (Tidsskrift for strafferett, 2015/1), skrevet av Randi Rosenqvist, spesialist i psykiatri og Tonje Sandal, master i rettsvitenskap. Begge har gjennom en årrekke hatt sentrale roller på Ila fengsel og forvaringsanstalt, og kjenner dermed hvor «skoen trykker» i det daglige, praktiske arbeidet med prøveløslatelser og risikovurderinger. Her er noen av deres konklusjoner:

- *Psykologer ser det ikke som riktig å kvantifisere en risiko, dette lar seg uansett vanskelig gjøres på individnivå, men de prøver å kartlegge i hvilken grad domfelte har endret seg i positiv retning siden forvaringsdommen.*
- *Manglende empati, overfladisk anger og overfladisk sjarm er de viktigste variablene når det gjelder å forutse en fremtidig negativ utvikling hos en som allerede har begått flere voldshandlinger. Objektiv atferd er mer et resultat av disse variablene.*
- *Det burde blitt utarbeidet gjennomtenkte soningsplaner ved innkost som setter krav til både innsatt og kriminalomsorgen. Dersom den dømte har gjort det han skal, kan han søke om videre progresjon, men saksbehandlingstiden kan være lang og anstalten kan ikke forplikte seg da beslutningsmyndigheten i forvaringssaker tilligger regionalt nivå. Det er ikke vanskelig å forstå at denne gruppen innsatte blir negative og føler at de ikke kommer noen vei.*
- *Permisjoner skal være en læringsarena. Innsatte bør derfor kunne innvilges permisjon til tross for at man ikke er helt sikker på at permisjonen vil avvikles helt uten noen form for avvik. Man må i større grad skille mellom ulike typer svikt, for eksempel at innsatte ruser seg uten at noe annet skjer, og at innsatte begår vold under permisjon.*
- *En mer liberal permisjonspraksis vil også kunne gi sikrere holdepunkter for at en eventuell prøveløslatelse ikke bør finne sted. Samfunnets behov for vern blir bedre ivaretatt hvis domfelte får prøvd seg ut mens vedkommende fortsatt er i anstalt, enn at det skjer noe alvorlig etter prøveløslatelse fordi personen ikke hadde fått vist om han takler en større grad av frihet.*
- *Innsatte som søker seg videre til åpen anstalt og hvor Ila anbefaler en slik søknad, må ofte vente lenge på en egnet plass. Og det er svært vanskelig for forvaringsdømte med*

usikkert løslatelsestidspunkt å få plass i overgangsbolig, enn si kommunal bolig. Dersom dette ikke endres, bør det vurderes igjen å etablere en åpen fengselshuset for forvaringsdømte hvor de kan få mer frihet uten at kontrollen blir for dårlig.

7.9 Domsanalyse

Gjennomgangen bygger på 15 dommer, og jeg viser til metodekapittelet for en beskrivelse av hvorfor akkurat disse er valgt ut. Av tabellen under går det fram at påtalemyndigheten fikk medhold i sin begjæring om forlengelse i 11 av 12 saker hvor dette var tema. I den siste dommen ble det også gitt medhold av tingretten, men lagmannsretten mente derimot det var grunnlag for å overføre vedkommende til å sone resten av en vanlig fengselsstraff med ordinær tidsramme.

Når det gjelder forvaringsinnsattes begjæringer om prøveløslatelse ble dette avslått av retten i 11 av 12 saker hvor dette var et tema. I saken hvor det ble gitt medhold, skjedde dette på strenge vilkår som var fastsatt av Kriminalomsorgen.

Dom (kode)	Begjæring om forlengelse?	Medhold i forlengelse?	Begjæring om prøveløslatelse?	Medhold i prøveløslatelse?	HCR-20 nevnt i dommen?
LB-2019-6427	x	Ja	x	Nei	Nei
LB-2019- 67504	x	Ja	x	Nei	Nei
LB-2019-98373	x	Ja	x	Nei	Ja
LB-2019-104271	x	Ja	x	Nei	Ja
LB-2019-130067	x	Ja	x	Nei	Ja
LB-2020-2061	x	Ja	x	Nei	Ja
LB-2020-14652	Ikke behandlet	-	x	Nei	Ja
LB-2020-39585	x	Ja	Ikke behandlet	-	Nei
LB-2020-77703	Ikke behandlet	-	x	Nei	Ja
LB-2020-167311	x	Ja	x	Ja (på strenge vilkår)	Ja
LB-2021-81490	x	Ja	Ikke behandlet	-	Nei
LB-2021-91454	x	Ja	x	Nei	Nei
LB-2021-113514	x	Ja	x	Nei	Nei
LE-2021-179225	Ikke behandlet	-	x	Nei	Ja
LE-2022-16669	x	Nei*	Ikke behandlet	-	Ja

Tabell 6: Domsanalyse

*Her ble den dømte løslatt fra forvaring, men overført til soning av resten av en ordinær fengselsstraff.

Jeg kan dermed konkludere med at i prøveløslatelsessaker siden januar 2019 og fram til i dag, hvor den forvaringsinnsatte er dømt for alvorlig vold eller drap, så ligger terskelen for å bli løslatt svært høyt. Tilsvarende var terskelen lav for påtalemyndigheten i denne perioden for å få medhold i forlengelse av tidsrammen for forvaring. Dette kan være en viktig årsak til at antall forvaringsinnsatte øker så kraftig i Norge, jfr. figur 1.

Det mest interessante for meg er å se hvordan domstolene argumenterer i disse sakene når det gjelder spørsmålet om risiko for ny, alvorlig kriminalitet. Alle de 15 dommene trekker først opp det rettslige grunnlaget som avgjørelsene bygger på, nemlig straffelovens paragraf 44: *«Den domfelte kan løslates på prøve før utløpet av forvaringstiden. Er det fastsatt minstetid, kan den domfelte ikke løslates på prøve før minstetiden er utløpt. Prøvetiden skal være fra 1 til 5 år».*

En høyesterettsdom fra 2014 (Rt-2014-934) trekker opp linjene nærmere for denne vurderingen: *«Utgangspunktet for vurderingen av prøveløslatelse vil være forvaringsdommen. Det som i praksis må avklares gjennom bevisførsel, er særlig om det har inntrådt endringer i lovbrysterens atferd og sosiale eller personlige funksjonsevne, som innebærer at retten har en annen vurdering av gjentakelsesfaren i dag enn i forvaringsdommen».* Selv om de gamle forholdene og øvrig historisk materiale trekkes inn som et bakteppe for vurderingen, vil det nye som måtte være kommet til, altså stå som det mest sentrale. (LB-2019-98373). Det må, ifølge Høyesterett, foreligge *«en reell og kvalifisert»* fare for gjentakelse av en alvorlig straffbar handling, for at prøveløslatelse kan bli nektet. Dette er noe annet enn «føre var». Vurderingstemaet er det samme ved prøveløslatelse som forlengning av tidsrammen for forvaring.

7.9.1 Vurderinger etter HCR-20

Det går igjen i dommene at Kriminalomsorgens vurderinger av HCR-20 brukes som et viktig grunnlag for dommerne i et flertall av sakene. I min analyse er dette metodeapparatet nevnt i ni av 15 dommer. I vedlegg 3 er vist en del eksempler på hvordan dette brukes i praksis i domspremissene, der hvor det er referert til HCR-20-testene av de dømte. Domstolen gjør ingen selvstendig vurdering av metodeapparatet til HCR-20 i de dommene jeg har gått gjennom, men legger metoden til grunn som et akseptert premiss, uten noen videre diskusjon av den. I dommene nevnes HCR-20 sammen med en rekke andre forhold, men flere av disse forholdene er i realiteten faktorer fra HCR-20 som drøftes nærmere, ikke mist spørsmålet om personlighetsforstyrrelser som står sentralt i nesten alle de gjennomgåtte dommene. En av dommene (LB-2020-167311) går gjennom HCR-20-vurderingen ledd for ledd på en grundig måte, og lar denne systematikken gjennomsyre hele dommen, men dette er ikke representativt for resten av materialet.

7.9.2 Årsakene til avslag

Vi har sett at de forvaringsinnsatte har statistikken klart «mot seg» når sakene deres om forlenging eller prøveløslatelse skal opp for domstolen. Hvilke risikofaktorer legger dommerne vekt på, og hvordan konkluderer de når det er negative og positive faktorer som trekker i motsatte retninger? Hva veier tyngst? Sammenhengen mellom rus og vold går igjen i nesten alle sakene. Domstolene trekker fram den høye risikoen for tilbakefall til rus etter løslatelse. Dette gjelder også innsatte som har gjennomgått rusmestringsprogrammer under soning. De historiske faktorene i HCR-20 teller tungt, også der hvor det har vært en positiv utvikling under soning.

Dommerne legger til grunn en svært lav risikoaksept. Selv ved den minste mistanke om at den innsatte kan havne tilbake til rusmisbruk, så legges dette til grunn som et høyst sannsynlig utfall. For en gjennomgang av faktorene som var avgjørende for løslatelsesspørsmålet i hver enkelt sak, henvises til vedlegg 2. Det er vanskelig å se noen rød tråd gjennom dommene når det gjelder risikoakseptnivåer. Hvor skrankene bør ligge, er ikke diskutert i lovverket eller definert nærmere av Høyesterett. Dette samsvarer med inntrykket som kommer fram i masteroppgaven «*Samfunnsvern? En studie av rettens vurderinger i saker om løslatelse fra forvaring*» (Midtlyng, 2014). Der er det gjort en kvalitativ dokumentanalyse av 33 dommer i saker om løslatelse fra forvaring. Konklusjonen er at domstolene ikke har lyktes med å tydeliggjøre hvilke minimumskrav som stilles til endring for at forvaringsdømte kan bli løslatt. Dette er problematisk, ifølge Midtlyng, fordi man ikke vet hvilket risikonivå domstolene mener er akseptabelt, og nivået virker dessuten vilkårlig fra sak til sak. Oppgaven konkluderer også med at det kan være et validitetsproblem knyttet til bevis om atferd i fengsel, når dette brukes for å si noe om hvordan man tror domfeltes atferd vil være i frihet etter løslatelse: «*Det vil si at det kan stilles spørsmål ved overførbarheten til de fleste bevisene som brukes i løslatelsessakene. Problemet forsterkes av at få forvaringsdømte overføres til lavere sikkerhetsnivå i løpet av soningen, og at informasjonen bevisene baseres på hovedsakelig er hentet fra atferd i lukket institusjon*», skriver Midtlyng.

I flere av dommene fra analysen min uttrykkes det klar misnøye mot at Kriminalomsorgen ikke forbereder de innsatte godt nok på en løslatelse på et seinere tidspunkt. I vedlegg 4 er det flere eksempler på slik kritikk som jeg har hentet fra dommene. Dette er viktige momenter som jeg kommer tilbake til under drøftingen.

7.9.3 Nærmere om sakkyndiges evne til å vurdere risiko

Det er psykologer eller psykiatere ansatt i Kriminalomsorgen som utfører voldsrisikovurderinger etter HCR-20 i saker om forlengelse av tidsrammen, eller spørsmål om prøveløslatelse. I en ordinær straffesak som ender med forvaring vil det alltid være rettsoppnevnte psykiatriske sakkyndige som gjør de samme vurderingene. Det har vært en debatt om hvor mye domstolen skal legge vekt på sakkyndiges vurdering av risiko. En Høyesterettsdom fra 2004 gir noen retningslinjer når førstevoterende dommer uttaler følgende: *«Jeg vil - på generelt grunnlag - reservere meg noe mot å legge stor vekt på rettspsykiateres farlighetsbedømmelse i saker hvor det ikke har vært tvil om domfeltes tilregnelighet på handlingstiden, og hvor det således utelukkende er tale om såkalt dyssosial personlighetsforstyrrelse, som tidligere ble kalt karakteravvik eller psykopati. Noe av formålet med å erstatte den tidligere sikring med forvaring, var å objektivere vilkårene for særreaksjonen og redusere psykiatriens medvirkning ved idømmelse av særreaksjon overfor tilregnelige lovbrytere».*

I en artikkel i «Kritisk Juss» (Løvli, 2006) kommenteres dommen nærmere: *«Det er hensynet til rettssikkerhet for den tiltalte som her slår igjennom. Høyesterett vil være helt sikker på at man bygger på «korrekt» faktisk grunnlag for farlighetsvurderingen. Det må imidlertid bemerkes at bevistemaet fremdeles omhandler faren for nye straffbare handlinger. Om et bevisfaktum skal tillegges vekt, avgjøres normalt av dommeren i tråd med prinsippet om fri bevisbedømmelse».* Dette er altså årsaken til at man i en dom som handler om løslatelse bare vil finne HCR-20-vurderingen som ett av flere bevismomenter dommeren tar stilling til. Dommerne vil med andre ord ikke utelukkende legge vekt på fagpersoners vurderinger av risiko. Domstolen gjør alltid en selvstendig vurdering, der mange typer bevis vurderes og vektes.

I *Lærebok i Rettspsykiatri (Rosenqvist & Rasmussen)* skriver forfatterne at det har skjedd en endring knyttet til rettspsykiatriens rolle ved prediksjon av risiko de siste 30 årene: *«Optimismen når det gjelder psykiatriens mulige bidrag til forutsigelse av farlighet er imidlertid større i dag enn hva den var for 20 til 30 år siden. Dette henger sammen med at det er utviklet ulike farlighetstester (prediksjonsinstrumenter) der man har trukket inn flere prognostiske faktorer enn tidligere, også ikke-psykiatriske, og derved oppnådd noe større treffsikkerhet i farlighetsvurderingene».* Her henviser de blant annet til HCR-20, hvor vi

tidligere har sett at mange av faktorene er ikke-psykiatriske, men handler om hvordan den dømte kan komme til å fungere i det daglige.

Samtidig advarer forfatterne mot å stole for mye på slike verktøy i forvaringssaker: *«Vi stiller oss tvilende til om det har vært en så stor fremgang på dette feltet at det gir et pålitelig grunnlag for rettspsykiatere til langsiktig forutsigelse av farlighet hos tilregnelige lovbrøyttere, med de konsekvenser dette vil få for forvaringssystemet. Vi kan ikke se at det foreligger noen forskning som dokumenterer at man med utgangspunkt i moderne prediksjonsmetodikk kan forutsi med noenlunde sikkerhet hvor farlig en person vil være etter et visst antall års forvaring. (...) Etter vår mening vil bruk av rettspsykiatrisk ekspertise i forvaringssaker lett kunne føre til den samme situasjonen som vi hadde under det tidligere sikringsystemet, nemlig at de sakkyndiges rolle i stor utstrekning får preg av å imøtekomme påtalemyndighetens behov for en legitimering av uforholdsmessig lang frihetsberøvelse, men på sviktende vitenskapelig grunnlag».*

7.10 Oppsummering av empiridelen

For alle de innsatte informantene er risikovurderingene omfattende, men den avsluttende delen som handler om risikohåndtering er knapp, og gir i liten eller ingen grad veiledning i hvordan risikostyringen bør legges opp. Heller ikke HCR-20 gir noen veiledning i hvordan man bør styre framtidig risiko. Her er bare de viktigste risikofaktorene omtalt, og de bygger i stor grad på observandens historikk.

Risikovurderingene er for alles vedkommende preget av høy usikkerhet for hvordan risikoen vil utvikle seg i framtiden, og ikke minst etter en eventuell løslatelse. Forbrytelsene som A og C begikk var motivløse og helt uforståelige, og da er det, ifølge risikovurderingene, vanskelig å predikere faren for at noe lignende kan skje igjen når de kommer ut av en gjennomorganisert og ordnet hverdag i fengsel.

Når det gjelder B ble han dømt på nytt for drap under åpen soning av det første, noe som understreker den høye usikkerheten ved en løslatelse, ifølge psykologene som har vurdert ham. Informantene peker på at risikovurderingene i for liten grad tar hensyn til hvordan de står i dag etter lang tids rehabilitering. De savner også et bedre styringsverktøy ved at de bør få hyppigere tilbakemeldinger på hvordan de ligger an med rehabiliteringen, og hva som skal til for å kvalifisere til prøveløslatelse.

Intervjuene med de ansatte i Kriminalomsorgen bekrefter langt på vei at risikostyringsverktøyene er mangelfulle, og de savner en mulighet for å få testet de innsatte ute i samfunnet gjennom et enklere regime for permisjoner, slik at de får et bedre inntrykk av hvem som er i løypa for prøveløslatelse og hvem som bør vente. Dette vil redusere usikkerheten i risikovurderingene, ifølge denne kategorien informanter. Også domsanalysene viser at risikostyringen ikke fungerer godt nok. I dommene uttrykkes misnøye med at Kriminalomsorgen ikke forbereder de innsatte godt nok på en seinere løslatelse.

Oppsummert mener jeg at intervjuene med informantene, samt den øvrige dokumentasjonen i empiridelen er nokså samstemt i at mange forhold ved risikostyringen ikke fungerer optimalt. I neste kapittel skal jeg gå gjennom dette og drøfte det i detalj. Ved å knytte dette til de teoretiske betraktningene vil jeg samtidig komme med en del anbefalinger til hva som kan gjøres bedre.

8. Drøfting

I drøftingskapittelet skal jeg knytte sammen empiri med teori, og gjennom dette svare på forskningsspørsmålene og den overordnede problemstillingen. Målet er å kunne si noe om hvorvidt risikovurderingene brukes aktivt som et risikostyringsverktøy for å oppfylle hovedmålsettingen med forvaringsordningen, nemlig samfunnsvernet. Dette krever en analyse på flere nivåer som er vevd inn i hverandre. I første del av drøftingen, kapitlene 8.1, 8.2 og 8.3, følger jeg logikken og rekkefølgen på forskningsspørsmålene når jeg svarer på disse. I kapittel 8.4 trekker jeg så dette sammen når jeg drøfter hovedproblemstillingen.

8.1 Forskningsspørsmål 1

På hvilken måte vurderer Kriminalomsorgen forvaringsdømtes risiko for ny, alvorlig kriminalitet i fremtiden?

Svaret på spørsmålet er en analytisk gjennomgang av hvordan vurderingene skjer. Både risiko- og usikkerhetsbegrepene er sentrale i gjennomgangen.

8.1.1 Risikovurderinger oppdateres sjelden

I Kriminalomsorgens risikovurderinger som danner grunnlaget for analysene i denne oppgaven, er det ikke brukt et statistisk, eller tallmessig syn for å måle risiko, men derimot en tilnærming som i stor grad innebærer en kvalitativ gjennomgang av en rekke risikofaktorer. I Rosenqvist & Sandal (2015) er dette beskrevet slik: *«Psykologer ser det ikke som riktig å kvantifisere en risiko, dette lar seg uansett vanskelig gjøre på individnivå, men de prøver å kartlegge i hvilken grad domfelte har endret seg i positiv retning siden forvaringsdommen»* (s.65). Som vist i teorikapittelet følger denne linjen et moderne syn på risiko fra litteraturen, for eksempel Aven (2015) og Renn (2008). Her defineres risiko som mer enn bare et produkt av sannsynlighet og konsekvens. En viktig tilleggsfaktor er hvordan risikoen blir opplevd og forstått, altså en mer skjønsmessig vurdering.

Risikovurderingene hos Kriminalomsorgen blir til gjennom samtaler med og observasjoner av den innsatte, samt en gjennomgang av tilgjengelige dokumenter som handler om vedkommende. Summen av alt dette danner premissene for totalvurderingen. Som en viktig del av bildet støtter risikovurderingene seg på HCR-20-tester. I tidligere versjoner av HCR-20 var metodikken mer tallbasert, der man regnet seg fram til en koeffisient for hver enkelt

observand. Nå har metodeapparatet gått bort fra dette, og legger til grunn en kvalitativ gjennomgang av de 20 utvalgte risikofaktorene. Når risikoanalytikerne bruker en så omfattende metode som i dette tilfellet, langt større enn en ren kvantitativ vurdering, krever det en høy grad av evne til refleksjon og metodisk bevissthet hos både risikoanalytikerne og beslutningstakere, altså administrativ beslutningsmakt og i neste omgang domstolen. De som tar beslutningene kan ikke bare basere seg på et regneark, men må i stor grad reflektere rundt ulike, ofte sterkt sammensatte faktorer.

Informant A peker på at risikovurderingen av ham er fem år gammel, og utdatert. Han har bedt om at det blir gjennomført en ny vurdering. Svaret er at han har flere år fram tidspunktet for mulig prøveløslatelse, og at andre innsatte prioriteres. B er derimot risikovurdert en rekke ganger siden han er i et løp hvor han har begjært seg løslatt. Også C er for tiden i en prosess hvor han risikovurderes på nytt, med tanke på at han bare har ett år igjen til han kan søke om prøveløslatelse. Dette bekrefter at risikovurderinger er et redskap som forvaringsanstalten først utarbeider for å få et tidlig risikobilde av observanden, og deretter i forbindelse med søknader om prøveløslatelse. Vurderingene benyttes ikke som grunnlagsmateriale i en risikostyringsprosess gjennom en soning som for manges vedkommende strekker seg over 10-15 år, noen ganger lengre. Som jeg har vist tidligere; så lenge det ikke eksisterer soningsplaner som bygger på risikovurderingene, har man heller ingen systematisk risikostyring. Informant F er inne på dette: «*Noe av det vanskeligste er å lage en god, langsiktig plan med de ansatte*», mens Rosenqvist & Sandal (2015) bekrefter inntrykket: «*Det burde blitt utarbeidet gjennomtenkte soningsplaner ved innkommst som setter krav til både innsatte og Kriminalomsorgen*» (s.80).

8.1.2 Usikkerhetsfaktoren er sterkt til stede

I teorikapittelet ble det vist at *usikkerhet* er en avgjørende faktor som risikovurderinger må ta mye hensyn til. Jo svakere kunnskap om de man skal vurdere, desto større bli usikkerheten om hva som kan komme til å skje i framtiden. For å illustrere den betydelige usikkerheten, og hvor brått situasjonen kan endre seg: I den gjeldende risikovurderingen av A, samt i en egen rapport fra juni 2022, het det begge steder at han var i ferd med å tilpasse seg livet i fengsel på en god måte. Gjennom sommeren og høsten 2022 satte han derimot fyr på seg selv to ganger, forskanset seg med en bombe på cella slik at deler av fengselet måtte evakueres, og hadde flere opphold på akuttpsykiatrisk institusjon. Mot slutten av arbeidet med masteroppgaven

fikk jeg tilgang til flere hundre sider med dokumentasjon på As dårlige fungering i denne perioden.

En stor utfordring er at risikovurderingene av forvaringsdømte gjøres i et lukket miljø, hvor de lever under forhold som skiller seg sterkt fra livet på utsiden av fengselsmurene. Blant annet er de innsatte avskåret fra å kunne bruke rusmidler, i hvert fall på papiret. Kontrollen fungerer riktignok ikke 100 prosent, og enkelte innsatte klarer å få tak i narkotiske stoffer, men tilgangen er uansett langt lavere enn i samfunnet for øvrig. I tillegg til dette blir voldsbruk kraftig sanksjonert i forvaring ved at de innsatte risikerer lang utvidelse av straffen selv ved mindre episoder, og derfor ligger antall voldstiltfeller på et lavt nivå. Som informant F sier det: «*Voldsbruk tar seg ikke godt ut når de skal i retten og prøve å bli løslatt*».

Fraværet av rus og de kraftige sanksjonene mot vold, innebærer at to sterkt negative faktorer som er fremtredende for mange forvaringsdømte i det vanlige livet, bare i liten grad er til stede i forvaring. Adferden som observeres og som danner grunnlaget for store deler av risikovurderingene, blir derfor ikke realistiske. Man kan bare gjette seg til, eller i beste fall anta, hvordan risikoen vil utvikle seg seinere, i en situasjon hvor den innsatte skal klare seg på egen hånd, uten alle begrensningene og rammeverket som finnes på en forvaringsinstitusjon. Dette er klart med på å øke usikkerheten i vurderingene. Både de innsatte, men også flere av de andre informantene kommer mye inn på dette poenget som vi har vist flere eksempler på i empirikapittelet.

I risikovurderingen av A er det trukket fram flere trekk ved diagnosene og personligheten hans som utgjør sterke usikkerhetsfaktorer i seg selv. Hvis de ansatte på forvaringsinstitusjonen ikke tar hensyn til disse faktorene i risikostyringen, kan situasjonen komme ut av kontroll slik som på sommeren og høsten 2022. Han blir en farligere person for seg selv og for andre hvis man i dagliglivet på avdelingen ikke har et opplegg som tar utgangspunkt i As dyssosiale personlighetsforstyrrelse og hans Aspergers/autismespekterdiagnose. Det er faglig uenighet om riktigheten av og graden på diagnosene, noe som er med på å øke usikkerheten ytterligere i vurderingene. Men risikovurdererne på Ila mener man klart må styre risikoen ut fra en forutsetning om at diagnosene er tilstedeværende. A mener selv at han ikke har fått et individuelt tilpasset opplegg i soningen, noe han mener er en forutsetning «*for å kunne settes ut i samfunnet igjen og være trygg for meg selv, og ikke til fare for noen*», som han selv uttrykker det. Jeg merker

meg at HCR-20-omtalen av A bare er opplistende, og at anbefalingene i slutten av risikovurderingen begrenser seg til fem linjer. Betydningen av alt dette, knyttet opp mot de teoretiske aspektene, kommer jeg tilbake til i kapittel 8.4.

Også i risikovurderingene av B uttrykkes flere steder mye usikkerhet: «*Slik det fremgår knyttes det mange usikkerhetsmomenter til Bs risikobilde. Vi har derfor sett oss nødt til å presentere det vi oppfatter som mulige hypoteser*». Man er usikre på om B i et fremtidig liv klarer å etablere et nettverk på utsiden av det kriminelle miljøet, og mye av risikovurderingene gjenspeiler dette. Man konkluderer med at det er Bs dyssosiale personlighetsforstyrrelse, med de paranoide og narsissistiske trekkene, som har størst betydning for hans voldsrisiko: «*Vi oppfordrer derfor på det sterkeste at eventuell videre behandling har fokus på dette. Vi anbefaler også at B får helt nye utfordringer i fengsel, som mer praktisk arbeid, for å se hvordan han takler helt nye utfordringer*». Tanken er at hvis B håndterer en stor endring i livssituasjonen i fengsel, vil dette redusere usikkerheten om hvorvidt han vil klare en betydelig endring som ligger i en løslatelse.

Men i en seinere risikovurdering er usikkerheten fortsatt til stede i rikt monn: «*Igjen må det konstateres at det er vanskelig å ta stilling til hva som er den virkelige kjernen i Bs problemkompleks, og dermed nærmest umulig å vurdere hans innsikt i dette*». Denne risikovurderingen avsluttes med anbefalinger for risikohåndtering på bare 15 linjer. Essensen i denne er at han ikke bør legge seg borti andres konflikter, altså dempe det man mener er en lederrolle han har i fengsel. Samtidig bør han oppmuntres til å fortsette sin innsats med å endre atferdsnivået, selv om det også gis uttrykk for at det er lite forskningsmessig belegg for å forvente vesentlige endringer med en dyssosial personlighetsstruktur. Også for B er HCR-20-gjennomgangen mest av refererende karakter, og den gir lite grunnlag og veiledning til hvordan man kan styre den framtidige risikoen.

I risikovurderingen av C er man opptatt av empatisvikten som gjorde at han skadet faren så hardt uten at det den dagen kom til syne noen skranker eller stoppmekanismer.

Risikovurdererne mener at «*den risikofylte tankegangen ser ut til å være dempet*», men usikkerhetsbetraktningene handler også for C om et fremtidig liv utenfor murene: «*Vi antar at den (risikofylte tankegangen, min. anmerkning) raskt vil kunne blomstre opp igjen hvis/når han blir overlatt til seg selv ute i samfunnet*».

8.1.3 Oppsummering forskningsspørsmål 1

Kriminalomsorgen vurderer risiko for ny kriminalitet ved hjelp av spesifikke og tilpassede vurderinger på tre stadier av soningen, ved innkomst, midtveis og før en mulig løslatelse. Jeg har, i detalj, vist hvordan tre forvaringsinnsatte er risikovurdert. For A sitt vedkommende er vurderingen ikke oppdatert etter innkomstvurderingen i 2017. B er vurdert flere ganger, mens C har nylig blitt vurdert for andre gang, men denne rapporten er foreløpig ikke klar.

Kriminalomsorgen gjennomfører voldsrisikoanalysen HCR-20, som en del av risikovurderingene. Her listes opp faktorer som man mener er helt eller delvis til stede hos observandene. HCR-20-gjennomgangene er summariske og gir ikke noen ytterligere veiledning i hvordan de ulike faktorene kan påvirke risikobildet. Risikovurderingene skal, som en del av mandatet, kunne ut i anbefalinger for risikohåndtering, men gjennom informantene mine har jeg vist at anbefalingene er svært knappe og overfladiske; fra fem til 15 linjer, i dokumenter på 30-50 sider. Risikohåndteringsfaktorene gir dermed ikke noe godt grunnlag for risikostyring.

Jeg har videre vist at *usikkerhetsfaktoren* sterkt gjennomsyrrer risikovurderingene av alle informantene i oppgaven. Selv om det utarbeides omfattende risikovurderinger, kan disse bare i begrenset grad predikere framtidig, alvorlig kriminalitet etter løslatelse. Dette gjelder særlig når det er uklart hva som trigget den grove voldsbruken, noe som gjelder alle mine informanter, siden det ikke ligger rusmisbruk i bunn. Informant E som har utførtført en rekke slike vurderinger for Kriminalomsorgen understreker hvor vanskelige risikovurderingene er når kriminaliteten som er begått virker å være helt motivløs. Er det er klart motiv som for eksempel hevn eller sjalusi, vil usikkerheten i vurderingene være klart mindre. Da er det, ifølge E, lettere å vurdere en framtidig utvikling.

8.2 Forskningsspørsmål 2

Hvordan legger domstolene vekt på Kriminalomsorgens risikovurderinger i sine avgjørelser?

Domsanalysen viser at Kriminalomsorgens innstillinger/oppfatninger i svært stor grad legges til grunn av domstolene. Bare i en av de 15 undersøkte sakene fattet dommerne en avgjørelse som gikk mot Kriminalomsorgens innstilling. Riktignok skal dommerne ta selvstendige avgjørelser, og jeg har vist til Høyesteretts-dommen som slår fast at de sakkyndiges uttalelser i risikovurderinger (farevurderinger) skal tones noe ned, men i praksis har psykologene/psykiaterne fra Kriminalomsorgen mye å si. I alle domspremissene legger

dommerne i stor grad vekt på det som er gjengitt fra den innsattes opphold på anstalten. De få timene dommerne har anledning til å observere den innsatte og avhøre vedkommende i retten, danner bare et begrenset bilde av vedkommende. Det er interessant at så mange dommere uttrykker at det er vanskelig å vite hvordan det vil gå ved en eventuell løslatelse, og at det i mange tilfeller lages en hypotese om at vedkommende vil falle tilbake til tidligere risikofaktorer for vold, som for eksempel rusmisbruk. Hypotesene bygger mye på at de innsatte mangler et konstruktivt nettverk utenfor det kriminelle miljøet.

Dommerne bruker i stor grad HCR-20-materialet fra Kriminalomsorgen som en veiledning. Fra teorikapittelet har vi sett at forsiktighetsprinsipper som *føre-var* er viktige innen risikostyring. Domsanalysen viser at den juridiske skranken «*nærliggende gjentakelsesfare*» i stor grad harmonerer med føre var-prinsippet fra risikostyringen. Som et bakteppe har vi at en høy andel av de forvaringsdømte sliter med rusproblematikk, og at voldsbruk ofte er knyttet til rus. Domsanalysen viser at rusmisbruk i seg selv er en avgjørende faktor for dommerne når de legger seg så tydelig på forsiktighetslinjen. Risikobildet som dommeren baserer avgjørelsen på, er i høy grad knyttet opp mot et generelt syn som handler om at voldsbruk er sterkt korrelert med rusmisbruk.

I en slik forstand kan det finnes holdepunkter for å hevde at risikostyringen fra domstolen er mer sjablongmessig enn innen Kriminalomsorgen hvor man i risikovurderingene i større grad enn i dommene ser på individuelle trekk hos de innsatte. Materialet i domsanalysen er imidlertid for begrenset til å kunne konkludere entydig med at en standardisert risikostyring fra domstolen fraviker linja som Kriminalomsorgen har lagt seg på. Dommene understreker tydelig at mange av de innsatte har kommet inn i en vond sirkel som det er vanskelig å se noen vei ut av. Retten påpeker i mange tilfeller at de ikke kan løslate fordi den innsatte har så liten erfaring med å klare seg ute i samfunnet. Ofte vises det til tunge personlighetsforstyrrelser som er vanskelig å behandle, samt et rusmisbruk som det er vanskelig å komme seg ut av. De innsatte er med andre ord fanget av sine egne risikofaktorer.

Dommene legger til grunn en *lav aksept for risiko*, de innsatte prøveløslates ikke for å få en sjanse til å forsøke seg ute i samfunnet og vise at det likevel kan gå bra. Domstolen har anledning til å løslate under strenge vilkår som for eksempel at den forvaringsdømte skal melde seg jevnlig for Kriminalomsorgen, ta rusprøver, ha faste innetider, kutte kontakt med definerte miljøer, og akseptere uanmeldte kontrollbesøk hjemme. Men heller ikke denne

muligheten benytter dommerne seg av, bortsett fra ett unntak i min analyse (LB-2020-167311). I stedet for spiller domstolen ballen tilbake til Kriminalomsorgen, og krever mer innsats av dem for å behandle de innsatte, og sørge for en gradvis utslusing i form av flere permisjoner, herunder krav om kortere saksbehandlingstid for permisjoner, og i noen tilfeller raskere overføring til soning på lavere sikkerhetsnivåer. Betydningen av dette skal vi se mer på i kapittel 8.3.

8.2.1 Oppsummering forskningsspørsmål 2

Dommerne legger seg i stor grad på vurderingene til Kriminalomsorgen, ikke minst på grunnlag av HCR-20-metodeverket. I avgjørelsene uttrykker de ofte at det er vanskelig å vite hvordan det vil gå med den innsatte ved en eventuell løslatelse. Dommerne legger vanligvis til grunn en hypotese om at forvaringsinnsatte vil falle tilbake til rusmisbruk og dermed også grov voldsbruk når de vender tilbake til samfunnet. Risikoakseptkriteriene til dommerne virker å være i den lave enden av skalaen, og et utpreget føre-var-prinsipp legges til grunn i alle dommene fra analysen hvor de innsatte ble nektet prøveløslatelse.

8.3 Forskningsspørsmål 3

Hvordan kan hensynet til samfunnsikkerhet komme i konflikt med de dømtes rettsikkerhet?

Grunnlaget her er forvaringsforskriften (2004) som slår fast at forvaringsstraffen skal «*ivareta samfunnets behov for sikkerhet mot ny alvorlig kriminalitet fra den forvaringsdømtes side, samtidig som den forvaringsdømte innenfor sikkerhetsmessig forsvarlige rammer skal gis mulighet for å endre sin adferd og tilpasse seg et liv i frihet*» (§2).

8.3.1 Samfunnsvernet veier tyngst

Min gjennomgang viser at både Kriminalomsorgen, de sakkyndige i retten og dommerne legger et forsiktighetsprinsipp til grunn som innebærer at dersom det er en teoretisk mulighet for tilbakefall fra en forvaringsdømt ved prøveløslatelse, så velger man det sikre framfor det usikre, altså fortsatt forvaring. Samfunnsvernet trumfer det meste. Informant E, psykiater i Kriminalomsorgen, er inne på dette. Informanten mener mange saksbehandlere i Kriminalomsorgen, både jurister og psykologer, har en risikopersepsjon som tar utgangspunkt i at de har sin referansegruppe fra miljøer hvor de negative avvikene hos enkeltindivider er få og ubetydelige. Informanten peker da på at man da kan ende opp med en risikopersepsjon

som likestiller dårlig fungering med fremtidig voldsbruk – noe som ikke nødvendigvis er tilfelle, ifølge informanten.

Grunnlovens §94 slår fast at tap av frihet må være nødvendig, og ikke utgjøre et uforholdsmessig inngrep. Samme prinsipp legges til grunn i artikkel 5 i Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen. Den rettslige tilstanden i Norge er slik at når samfunnsvernet vektlegges, som i forvaringsordningen, skal det mer til at frihetsberøvelsen anses som uforholdsmessig. Dette uttrykkes slik i en av dommene fra analysen i oppgaven (LB-2021-81490): *«Forvaring forutsetter kvalifisert gjentakelsesfare, noe som innebærer at hensynet til samfunnsvern med styrke tilsier forvaring. Lagmannsretten mener derfor at det i de fleste tilfeller ikke vil være grunnlag for en inngående, selvstendig drøftelse av forholdsmessigheten»*. I andre dommer, som LB-2021-91454, legges samme syn til grunn.

Så lenge retten mener at det er nærliggende fare for nye, alvorlige forbrytelser, er det ikke uforholdsmessig å forlenge forvaringen, selv om den i dette tilfellet gikk ut over tidsrammen. Samfunnsvernet står helt sentralt, og dermed kan man ikke sammenligne forvaring med vanlig fengselsstraff, ifølge domstolen: *«Ordnings med forvaring forutsetter at forholdet mellom straff og forbrytelse kan, og ofte vil, bli et annet enn ved ordinær straffutmåling. Grunnen til dette er at det ved forvaringsstraff også tilkommer et annet, tungtveiende moment i forholdsmessighets-vurderingen, i form av det samfunnsvernet som begrunner forvaringen»* (LB-2021-113514).

8.3.2 Samfunnsvernet vurdert mot rettssikkerhet

Flere av informantene peker på at når samfunnsvernet står så sterkt, er dette en utfordring for de innsattes rettssikkerhet, siden det gir dem en dårligere mulighet til rehabilitering når de ikke får en god nok, og gradvis utslusing til samfunnet. Informant C sier det slik som innsatt: *«Det mest risikable er etter min oppfatning, er å holde folk på høysikkerhet helt til de kommer ut. Da har man liten trening i å møte samfunnet»*.

Informanten får støtte av de ansatte i Kriminalomsorgen: Informant E peker på at samfunnet bør leve med noe risiko i løslatelsesprosessen, og viser til at bare én prosent av alle permisjoner har et avvik, altså at noe uheldig skjer. Informant F mener at de innsatte må få et større rom til å vise om de er klare for løslatelse: *«Vi må tåle noe mer risiko, men spørsmålet er jo hvor mye»*, sier informant F.

Rosenqvist & Sandal (2015) trekker fram at permisjoner skal være en læringsarena. De mener at en mer liberal permisjonspraksis også vil kunne gi holdepunkter for at en prøveløslatelse ikke bør skje. I avsnitt 7.4.3 viste jeg et eksempel på hvordan permisjonsvilkårene på forvaringsinstitusjonene i praksis følger et strengt forsiktighetsprinsipp: *«Dersom det foreligger en viss tvil i forbindelse med sviktfarevurderingen, og fastsettelse av vilkår for permisjonen ikke anses tilstrekkelig til at gjennomføring av permisjonen blir sikkerhetsmessig forsvarlig, skal permisjonen ikke innvilges».*

I kapittel 7.3.4 illustrerte et eksempel fra Bs prøveløslatelsessaker at retten etterlyser bedre samarbeid mellom domstolene og Kriminalomsorgen i utslusingsprosessen: *«Dersom anstalten opprettholder sin restriktive innstilling til Bs søknader om permisjoner uten at det er ytterligere sikkerhetsmessige grunner enn det som ble presentert under hovedforhandlingen, risikerer man at domstolen på et tidspunkt vil måtte beslutte prøveløslatelse på de vilkår som da er foreslått uten at man får den ønskelige, gradvise overgangen av B til samfunnet».*

I vedlegg 4 er det listet opp flere eksempler på hvordan retten mener Kriminalomsorgen kan være flaskehalsen i systemet når det gjelder å sikre de innsatte tilstrekkelig rettssikkerhet. Hvilken betydning alt dette kan få for risikostyringsprosessen blir et viktig moment i den avsluttende drøftingen i kapittel 8.4.

8.3.3 Oppsummering forskningsspørsmål 3

En viktig del av rettssikkerheten til de forvaringsdømte er at de skal få anledning til å tilpasse seg et liv i frihet. Dette understrekes i forvaringsforskriften hvor det heter at tap av frihet må være nødvendig, og ikke utgjøre et uforholdsmessig inngrep. Alt dette bygger på prinsipper i den norske grunnloven og i den europeiske menneskerettighets-konvensjonen. Domsanalysen av konkrete saker viser imidlertid at kravet til samfunnsvern veier svært tungt, og at dette i mange tilfeller overskygger den nevnte frihetstilpasningen. Det som preger denne vanskelige avveiningen, er høy grad av usikkerhet når det gjelder de innsattes evner til å legge bak seg alvorlig kriminalitet. To av mine informanter som ikke er innsatte mener begge at samfunnet må tåle en viss grad av risiko gjennom frihetstilpasningen, slik at usikkerheten reduseres. Dette kan gi et bedre svar både på om den innsatte er klar for å prøveløslates, men også hvorvidt vedkommende bør bli værende i forvaring en stund til. Med andre ord en situasjon hvor usikkerheten vil være redusert.

Imidlertid ser vi at domstolen ofte retter kritikk mot Kriminalomsorgen for at utslusingsprosessen går for seint. Problemet for retten er at dommerne da ikke tør å prøveløslate innsatte fordi usikkerhetsfaktoren er redusert for lite gjennom soningen.

8.4 Diskusjon av den overordnede problemstillingen

Hvordan anvendes risikovurderingene for å oppfylle samfunnets krav på vern mot forvaringsdømte?

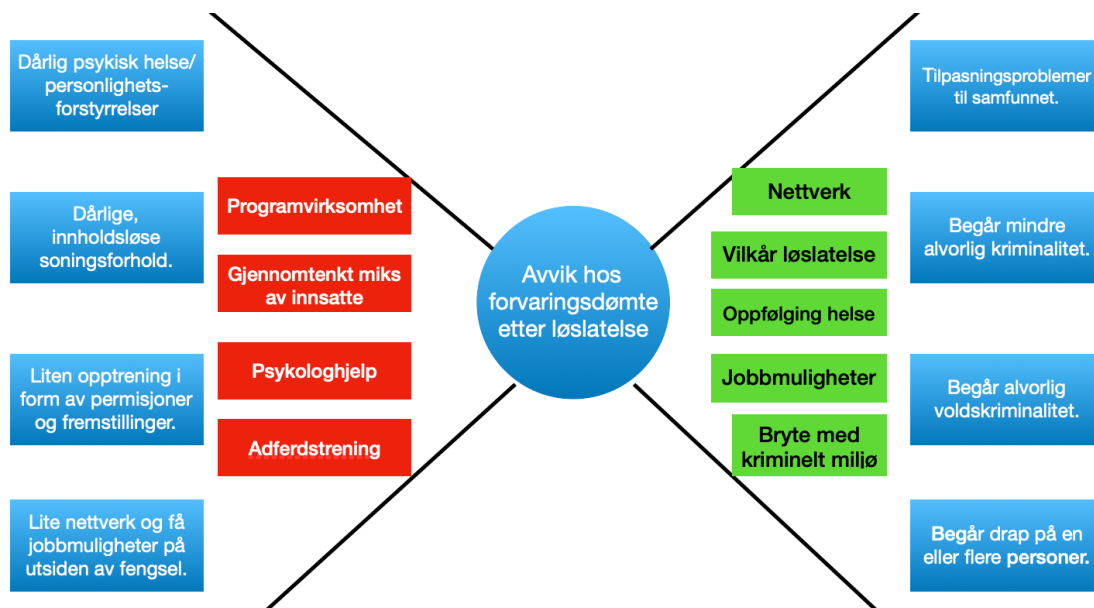
Så langt i drøftingen har jeg vist at risikovurderingene ikke anvendes på en god nok måte for å forberede de forvaringsinnsatte og resten av samfunnet på at de dømte skal ha et liv utenfor murene. Samfunnets vern mot forvaringsdømte har dermed fortsatt en rekke risikofaktorer med høy grad av usikkerhet. Så det korte svaret på hovedproblemstillingen er «ikke godt nok». I resten av drøftingskapittelet vil jeg komme med forslag til en del konkrete tiltak som tar utgangspunkt i risikovurderingene, og som kan redusere risikoen og usikkerheten slik at samfunnets vern mot de forvaringsdømte styrkes.

Fra teorien har vi sett at man forutsetter og anbefaler en tett kobling mellom de ulike elementene som utgjør risikostyringsprosessen. Når risikovurderingen er gjennomført, følger en håndteringsfase. Ifølge Aven (2015) handler risikostyring om å «finne den rette balansen mellom ulike hensyn» (s. 25). Fra teorikapittelet har vi etablert at risikostyringsprosessen omfatter hele tidslinjen fra man har definert og klarlagt rammene for *risikostyringen* og fram til man har håndtert risikoen. Dette innebærer at man tar i bruk virkemidler for å unngå, redusere eller overføre risiko. Blant annet handler dette om å sette hensiktsmessige mål, kriterier og krav (se f.eks. figur 3 på s. 22). I det følgende vil jeg gå nærmere inn på flere slike virkemidler.

8.4.1 Bedre bruk av verktøy kan redusere risiko

Gjennom de tre casene har jeg fått god innsikt i hvordan forvartingsinstitusjonen forsøker å legge opp til risikostyring av de innsatte. I denne sammenhengen er det viktig å ha med seg at risikostyringen i Kriminalomsorgen ideelt sett bør skje på to nivåer. Det ene handler om alt som foregår under soning på institusjonen, mens det mer langsiktige bildet tar for seg en styringsprosess hvor målsettingen er å redusere risikoen for ny, alvorlig kriminalitet etter løslatelse. Det ene perspektivet henger nøye sammen med det andre. Dersom risikostyringen er god allerede fra de innsatte begynner å sone, vil dette for det første minske faren for at

oppholdet på institusjonen blir risikabelt for den innsatte selv, medinnsatte og ansatte. Den andre effekten av god risikostyring på forvaringsinstitusjonen handler om redusert risiko for ny kriminalitet etter løslatelse. Bow-tie-figuren fra side 12 kan danne et utgangspunkt for den avsluttende analysen hvor jeg samler trådene fra forskningsspørsmålene, og går mer i detalj på alt dette (figur 2 som er gjentatt fra s. 20):

Ett av mine hovedfunn er at Kriminalomsorgen ikke tar i bruk verktøykassen på en god nok måte, enten fordi man ikke har alt verktøyet tilgjengelig, eller fordi man ikke har nok ressurser til å bruke det med risikostyring som formål. Verktøyene i det daglige arbeidet med de innsatte er direkte uttrykt gjennom innholdet i de røde boksene. Både informant A, B og C har deltatt i noe programvirksomhet. B og C er plassert på en avdeling hvor de andre innsatte er noe mer oppegående enn på flere andre avdelinger, og de får til en viss grad god sosial trening gjennom daglig omgang med ansatte og innsatte, på avdelingen og på jobb. A har blitt flyttet mye mellom avdelinger og forvaringsinstitusjoner, og man kan bare anta at dette gjøres ut fra hva Kriminalomsorgen mener er det beste for A selv og de rundt ham. Alle de tre informantene har videre fått tilbud om og benyttet seg av psykologtjenester over lang tid.

Til tross for at man har forsøkt å bygge barrierer illustrert gjennom de røde boksene, har ikke soningsløpet for noen av mine informanter bidratt til at Kriminalomsorgen, og for B sin del, domstolen, vurderer risikoen for tilbakefall som vesentlig redusert. Den betydelige usikkerheten som jeg tidligere har dokumentert fra risikovurderingene av A, B og C,

underbygger dette. Den røde boksen i diagrammet hvor det kanskje har sviktet mest er innen atferdstrening. Gjennom få fremstillinger, få kontrollerte permisjoner og en betydelig flaskehals i systemet med å få de innsatte overført til gradvis åpnere soning, får de liten mulighet til å trene på samme type atferd som forventes av dem i det frie livet. En kan her trekke linjer over mot høyre del av diagrammet og de grønne boksene som er de konsekvensreducerende faktorene. Mangel på tilpasning til samfunnet reduserer også mulighetene for å styrke de «grønne» faktorene som gode nettverk utenfor det kriminelle miljøet og aktiv deltakelse i et yrkesliv. Sterke røde barrierer kan være med på å skape sterke grønne barrierer, men systemet jeg har studert virker ikke å være bevisste nok på dette.

8.4.2 Risikovurderingene bør brukes som beslutningsstøtte

Fra Aven, et.al (2017) har jeg trukket fram at *«Erfaring viser at det ofte legges stor vekt på selve risikovurderingen, herunder analyse av data og risikoberegninger, og mindre vekt på den innledende fasen og på den avsluttende fasen, dvs. den fasen der en fastsetter hva en skal bruke analysen til, og den fasen der en tar i bruk analysen for beslutningsstøtte» (s.50).* Forfatterne foreslår en jevnere fordeling av ressursene mellom alle disse tre fasene. Jeg vil konkludere med at de ulike fasene ikke er jevnt nok vektlagt innen Kriminalomsorgen. Informasjonsinnhentingene gjenspeiler at risikovurderingene i høy grad gjennomføres fordi det stilles krav til dette som et ledd i den rettslige behandlingen av prøveløslatelser. Å bruke analysen til beslutningsstøtte er mindre framtreddende. Dette er ikke en uvanlig svakhet ved slike prosesser. I Aven, et.al (2017) heter det at *«Risikoanalyser gjennomføres ofte for å tilfredsstille myndighetskrav og regelverk. Å tilfredsstille regelverket er selvsagt viktig, men drivkraften for å gjennomføre en risikoanalyse kan ikke være dette dersom en ønsker å utnytte potensialet til analysen fullt ut. Poenget med en risikoanalyse er å gi et underlag for å ta gode beslutninger» (s.17).*

De innsatte er også inne på dette, de savner en klarere målformulering om hva de må oppnå under soning for å komme videre på progresjonsstigen. Informant C karakteriserer dette som å gå i tåke, han fortsetter å gå på veien, men vet ikke hvor den fører fram. I hans risikovurdering er det riktignok brukt noe plass på å identifisere et risikohåndteringsopplegg i fengsel; miljøterapi, yrkesutdanning, gode fritidstilbud, programtilbud og individualterapi. Likevel mener C at dette ikke er tilstrekkelig fordi han ikke får prøvd seg i situasjoner som ligner dem han skal ut til en gang i framtiden. Risikostyringen mangler da det Aven karakteriserer som *«hensiktsmessige mål, kriterier og krav»*. De innsatte føler at risikoanalytikerne ikke fanger

opp hele konteksten deres på en god nok måte. Dette kan tale for en større grad av individuelt tilpassede vurderinger. På den andre siden blir det et spørsmål om hvor kostbart dette blir, og i hvor stor grad den som blir risikovurdert skal få anledning til å påvirke vurderingene av seg selv gjennom manipulasjon.

Sentralt her er det å påpeke hvor kompliserte risikovurderingene tross alt er. Dette gjelder ikke minst informantene A og C hvor drapet og drapsforsøkene kom svært uventet, og hvor det ikke var rus inne i bildet. Risikovurderingene deres har hele tiden det bakteppet at man ikke kan vite sikkert risikoen for nye drap/drapsforsøk etter løslatelse. For B sin del, hvor heller ikke rus er en faktor, har det allerede skjedd et drap under permisjon, noe som, ifølge de som har vurdert ham, klart øker risikoen for at noe så alvorlig kan skje igjen. A sin «merittliste» på institusjonen inneholder bare det siste året flere svært alvorlige episoder hvor både hans eget og andres liv har vært satt i fare. Ved to tilfeller satte han fyr på seg selv på cella. I september 2022 ble han fraktet med ambulansely til brannskadeavdelingen på Haukeland sykehus hvor han hadde et flere uker langt opphold. Noen uker tidligere klarte han å lage en bombe på cella, noe som førte til at både bombegruppen og beredskapstroppen, Delta, rykket ut fra Oslo politidistrikt for å uskadeliggjøre bomba og avverge det som kunne blitt en farlig situasjon både for A selv, men også for medinnsatte og ansatte på avdelingen. A forklarer dette selv med at han ikke har fått et behandlingsopplegg som han mener er tilpasset diagnosene hans. Risikovurderingene virker særlig for A sitt tilfelle å ha vært frakoblet gode nok verktøy for risikostyring. Risikofaktorene har vært tydelige, men håndteringen har i liten grad tatt hensyn til vurderingene som er gjort. Konsekvensene av dette har blitt svært uheldige.

All dramatikken som har skjedd med A er en klar indikasjon på at den omfattende risikovurderingen ikke er brukt som beslutningsstøtte under risikostyringen. As diagnoser krever en høy grad av tilpasning fra de ansattes side, men i stedet har uheldige situasjoner gjentatte ganger endt med å låse seg, og med en alvorlig grad av eskalering. Forslagene til risikohåndtering av A er knappe og lite instruktive. Dessuten er risikovurderingen ikke oppdatert på seks år. Grunnlaget for en god risikostyringsprosess er derfor mangelfull. Institusjonen har kommet bakpå og må, bokstavelig talt, slukke stadig nye branner. Risikovurderingene bør også, i større grad enn i dag, raskt kategorisere og skille ut de vanskeligste tilfellene, slik A virker å være. I disse tilfellene må risikostyringen være særlig målrettet og tilpasset for å unngå situasjoner som på lengre sikt kan komme til å kreve

ekstraordinær høy ressursbruk hos forvaringsinstitusjonen. For B sin del munner risikovurderingen ut i en svært kort anbefaling om risikohåndtering. Den handler om at B og de ansatte må ha en tett dialog for å unngå misforståelser og mistillit begge veier. Man har videre styrt sysselsettingen av B inn mot mer fysisk og mindre intellektuelt arbeid fordi psykologene på institusjonen ønsker å observere ham i nye settinger. Men også når det gjelder B er utfordringen at han ikke kommer videre på progresjonsstigen siden han ikke får prøvd seg i «real life»-situasjoner. Her har Kriminalomsorgen ved flere anledninger fått kraftig kritikk fra domstolen, seinest i desember 2022, når det gjelder B.

8.4.3 HCR-20-vurderingene bør oppdateres hyppigere

En svakhet ved vurderingsmetoder som HCR-20 kan være at de legger for mye vekt på historisk informasjon, for eksempel utgjør de historiske faktorene halvparten av vurderingskriteriene i HCR-20. Et bedre system for å vurdere risikoen for gjentakende, alvorlig kriminalitet, vil kunne redusere usikkerhetsfaktoren og gi en bedre risikovurdering. Første steg på veien her kan være hyppigere oppdateringer av HCR-20, slik at grunnlaget for risikostyringsprosessen holder en så høy kvalitet som mulig. I HCR-20 anbefales det for eksempel at C-faktorene som beskriver personens nylige psykososiale tilpasninger, bør oppdateres regelmessig, følges over tid, og brukes som grunnlag for vurdering av risikonivå, anbefalte eller faktiske intervensjoner og håndteringsstrategier. Lite fra empirien i denne oppgaven tyder på at dette gjennomføres i praksis.

8.4.4 Innfør et system for individuelle risikoakseptkriterier

En viktig målsetting for Kriminalomsorgen må være å opparbeide sterk kunnskap om den enkelte innsatte, slik at usikkerhetsfaktoren blir redusert så mye som mulig ved løslatelse. En kan da heller ikke se risikovurderingene løsrevet fra risikoakseptkriteriene. En mulighet for å styrke beslutningsstøtten er å lage risikomatriser for hver enkelt innsatt som gjenspeiler alvorlighetsgraden i dommen som er grunnlaget for forvaringssoningen, samt en rekke andre relevante forhold som bakgrunn, diagnoser, og ikke minst utviklingen gjennom soning. Dette blir ikke gjort i dag. Man beskriver bare hva de straffbare forholdene handler om, uten at det gjøres noen nærmere systematisk analyse, der de ulike forbrytelsene kategoriseres og settes opp mot hverandre. For innsatte som har begått drap hvor det helt mangler motiv, kan risikoaksepten settes lavere enn i andre typer forvaringssaker hvor det ligger klarere motiver bak den straffbare handlingen, og hvor risikoen for gjentakelse er lavere enn i de førstnevnte tilfellene. En kan da tenke seg at hver innsatt får delscore på de ulike vurderingskriteriene

som er nevnt over, og en totalscore som uttrykker hvilken risikoaksept man «tildeler» hvert vedkommende. Som et ledd i å utarbeide slike poengsummer må man også ta i betraktning stadig oppdaterte HCR-20-vurderinger som foreslått i kapittel 8.4.3.

På denne måten får man et verktøy som er bedre tilpasset en risikovurdering av hvert enkelt tilfelle, og som ikke baserer seg på en standardisert tilnærming. Også risikostyringen vil da kunne tilrettelegges bedre for hver innsatt. Den reduserte usikkerheten som blir resultatet av dette vil innebære at man kan tillate seg å ta mer risiko i de tilfellene hvor risikoaksepten er justert opp, mens man kanskje må redusere risikoen i de motsatte tilfellene. Poenget er å øke bevisstheten rundt risikovurderingene, og hvordan disse kan brukes til å styre individuell risiko.

Domsanalysen støtter opp under de øvrige funnene mine. Det klare inntrykket av en mangelfull risikostyringsprosess fra casestudiene forsterkes når dette suppleres med 15 andre forvaringsinnsatte fra dommene. Disse 15 skiller seg fra A, B og C ved at rusproblematikken er helt sentral for de fleste av dem. Domsanalysen dokumenterer klar svikt i risikostyringen, og Kriminalomsorgen får mye kritikk fra domstolene for at de innsatte ikke er bedre tilpasset en mulig løslatelse i framtiden. Samtidig viser historiene til A, B og C at forsiktighetsprinsippet i Kriminalomsorgen også står sterkt i de tilfellene hvor det ikke er koblinger mellom rus og alvorlig vold/drap. Jeg har blant annet dokumentert at det tok sju år for C å få sin første permisjon, og han får fortsatt ikke permisjoner med faren. I avslagsbrevet er det lagt til grunn en svært lav risikoaksept.

8.4.5 Lag soningsplaner som et verktøy i risikostyringen

Risikovurderingene i Kriminalomsorgen bør i langt større grad brukes som verktøy til å styre den framtidige risikoen. Dette kan skje ved å utarbeide definerte soningsplaner hvor man på en bevisst måte anvender og planlegger rundt hver av de røde elementene i bow-tie-diagrammet. Her må man gå detaljert til verks for hver av boksene ved å trekke ut relevante momenter fra risikovurderingen, og bruke disse aktivt til å lage et detaljert opplegg for risikohåndteringen. Ikke slik som i dag hvor man avslutningsvis i risikovurderingen bare formidler noen setninger om risikohåndtering, men derimot jobbe fram et helhetlig og systematisk planverk hvor man går langt mer grundig til verks.

Planen må da også ha med seg en vurdering om hvordan man på sikt kan styrke de grønne boksene i diagrammet. Dette handler blant annet om en tydelig plan for soningsprogresjon, altså når man skal over på lettere soning, og en like definert plan for hvordan man skal få trening i å klare seg utenfor fengselsmurene. Artikkelen jeg siterer fra i kapittel 7.8 og 8.1.1 sier det slik: *«Det burde blitt utarbeidet gjennomtenkte soningsplaner ved innkomst som setter krav til både innsatt og kriminalomsorgen. Realiteten er at dersom den dømte har gjort det han skal, kan han søke om videre progresjon, men saksbehandlingstiden kan være lang og anstalten kan ikke forplikte seg da beslutningsmyndigheten i forvaringssaker tilligger regionalt nivå. Det er ikke vanskelig å forstå at denne gruppen innsatte blir negative og føler at de ikke kommer noen vei»*. Planverket må i langt større grad enn i dag være forutsigbart og forpliktende for begge parter, både de innsatte og Kriminalomsorgen. Først da bruker man hele tidslinja aktivt i risikostyringsprosessen, og i henhold til teorien.

8.4.6 Økt kortsiktig risiko kan gi lavere langsiktig risiko

Vi bør som samfunn være villige til å akseptere noe mer risiko på kort sikt i form av flere fremstillinger for de innsatte og et enklere løp for å få permisjoner. Gevinsten av dette kan bli et bedre beslutningsgrunnlag til å treffe gode, risikobaserte beslutninger på lang sikt. Blant annet kan vi oppnå sikrere prediksjoner på fremtidig voldsrisiko, hvor usikkerhetsfaktoren er redusert. De ansatte informantene jeg har intervjuet poengterer dette sterkt, og anbefaler at samfunnet øker risikoaksepten noe fordi de mener dette vil redusere usikkerheten i framtidige risikovurderinger. Ved å utarbeide risikoakseptkriterier for hver enkelt innsatt, slik jeg foreslo i kapittel 8.4.4, er vi kanskje mer kapable til å svare på spørsmålet som informant F stiller om hvor mye økt risiko vi som samfunn bør tåle. Men om man følger en vei hvor risikoaksepten justeres, må man gå inn i dette med åpne øyne, og ikke i etterkant angre på at man forlot en linje som i dag handler om å ta nær null risiko. En god illustrasjon på dette dilemmaet er informant D som mener det ikke er helt uproblematisk å få sønnen ut i samfunnet igjen: *«Jeg vet ikke om jeg klarer å stole på ham på samme måte som før. Tillit tar lang tid å bygge opp, men det kan rives ned ganske fort. Og da vet jeg ikke om jeg klarer å bygge opp tilliten på det samme nivået igjen»*. D føler seg trygg på sønnen når han ser ham og prater med ham, men D tror aldri han vil snu ryggen til sønnen igjen fordi han alltid vil sitte igjen med en frykt for hva som da kan skje. Et risikostyringsverktøy i en slik sammenheng kan eksempelvis være ubevoktede permisjoner mellom far og sønn i trygge omgivelser, altså i det offentlige rom, som et første steg på veien. Så langt har Kriminalomsorgen valgt å ikke ta en slik risiko som et ledd i risikostyringen, men valgt å legge seg på en føre-var-tilnærming.

De aller fleste forvaringsdømte skal ut. Da er det et poeng at samfunnets krav på vern ikke bare kan oppfylles ved å holde de dømte innesperret så lenge som mulig. Mye indikerer at det er slik i dag, jfr. min oversikt i figur 1 som viste en dobling av antall forvaringsdømte de siste ti årene uten at det er noen økninger i antall forvaringsdommer år for år. Terskelen for å komme ut har blitt høyere, risikoaksepten nærmer seg null, noe som også ble dokumentert tydelig i domsanalysen. Risikovurderingene må anvendes som et redskap til å tidlig legge et løp for å få de innsatte inn på en vei gjennom soning og gradvis utslusing som reduserer risikoen ved endelig løslatelse. Dette er en viktig del av kravet om å oppnå samfunnsvern, men denne delen av bildet virker i større grad å ha blitt nedprioritert. Domsanalysen dokumenterer at domstolene er opptatt av denne problemstillingen. Kriminalomsorgen får i flere av dommene hard kritikk for at utslusingen, og tilbakevenningen til samfunnet blir for passiv.

Både de innsatte og de to informantene som er ansatt i Kriminalomsorgen peker på innsattes manglende muligheter til å få trening i et liv utenfor fengselsmurene i form av flere permisjoner. Informant E mener vi ikke har diskutert risikoakseptkriterier godt nok faglig når det gjelder prøveløslatelse av forvaringsdømte. I Rosenqvist & Sandal (2015) trekkes det fram at *«permisjoner skal være en læringsarena. Innsatte bør derfor kunne innvilges permisjon til tross for at man ikke er helt sikker på at permisjonen vil avvikles helt uten noen form for avvik»* (...). I artikkelen pekes det også på følgende: *«En mer liberal permisjonspraksis vil også kunne gi sikrere holdepunkter for at en eventuell prøveløslatelse ikke bør finne sted»*. Forfatterne mener at samfunnsvernet blir bedre ivaretatt på en slik måte.

Det de ansatte i Kriminalomsorgen i praksis etterlyser her er bedre og mer helhetlige metoder for å redusere usikkerhet. I boka Aven (2015) er dette formulert slik: *«Mangelfull forståelse av helheten i problemstillingen blant analytikere og andre fagpersoner gjør at usikkerhetsvurderingene ofte blir mangelfulle. Utfordringen blir å presentere usikkerheter på en hensiktsmessig måte, slik at beslutningstaker får et godt grunnlag for å ta en beslutning»* (s.163). I dette tilfellet er risikoaksepten satt veldig lavt. Dette kan skyldes at konsekvensen ved tilbakefall ofte er veldig alvorlig innen det feltet vi studerer i oppgaven. Selv om sannsynligheten blir fastsatt som liten, vil konsekvensen kunne bli stor i form av ny alvorlig voldskriminalitet, eller i verste fall drap. Når vi legger til en høy usikkerhetsfaktor, kan resultatet bli en risikoaksept som settes lavt, og som har i seg en klar «sikkerhetsmargin».

9. Konklusjon

Kriminalomsorgens risikovurderinger av forvaringsinnsatte er i dag en viktig beslutningsstøtte når forvaltningen, og i mange tilfeller domstolene, skal vurdere hvorvidt enn innsatt kan løslates ved oppnådd minstetid. Et detaljert casestudium av tre forvaringsinnsatte, supplert med analyser av prøveløslatelsesdommene for ytterligere 15 forvaringsinnsatte, dokumenterer at risikovurderingene i dag bare i liten grad brukes som et ledd i en helhetlig risikostyringsprosess. Mye av fundamentet for god risikostyring er allerede gjort hos Kriminalomsorgen gjennom omfattende risikovurderinger som bygger på intervjuer, HCR-20-analyser og observasjonsdokumenter. Risikovurderingene må imidlertid tidlig anvendes som en del av det helhetlige behandlings- og vurderingsopplegget, i et samspill mellom psykologer og de øvrige ansatte. Vurderingene blir i dag ikke brukt prosessuelt til å styre risiko som en kontinuerlig aktivitet, og her ligger det et klart forbedringspotensial.

Ved å anvende funnene fra risikovurderingene, inkludert alt grunnlagsmaterialet, på en mer aktiv og systematisk måte, kan dette gi grunnlag for en bedre risikohåndtering og dermed risikostyring. Jeg har identifisert flere forslag som kan være med å styrke risikostyringsprosessen; bedre bruk av tilgjengelige verktøy, hyppigere oppdatering av HCR-20-vurderingene, bruk av risikovurderingene som beslutningsstøtte, et system for individuelt tilpassede risikoakseptkriterier, samt tydeligere og mer forpliktende soningsplaner som en integrert del av risikostyringen. Samfunnet kan også måtte akseptere å ta noe mer risiko på kort sikt, i form av et enklere regime for fremstillinger, permisjoner og overføring til åpnere soning, for at samfunnsvernet skal styrkes i et lengre tidsperspektiv. I dag kan strenge føre-var-betraktninger og en lav risikoaksept hos forvaltningen og domstolene stå i veien for en slik bedring av risikobildet for forvaringsdømte. Risikovurderingene vil i noen grad vil kunne ha en proaktiv effekt ved at de forvaringsdømte tidligere kommer ut åpnere soningsforhold. Mens for andre kan det virke preventivt, ved at de får sterkere tiltak. Slik sett kan en bevisst bruk av risikovurderinger like gjerne slå ut i mer bruk av føre-var-prinsippet i de tilfellene hvor dette er nødvendig for å ivareta samfunnssikkerheten. I slike tilfeller kommer usikkerheten samfunnet til gode i større grad enn de innsatte. Bedre risikostyring av forvaringsdømte handler om ressurser, men også metodisk kompetanse og økt bevissthet om hvordan allerede tilgjengelig materiale kan brukes mer systematisk i en helhetlig risikostyringsprosess.

VEDLEGG 1:

HCR-20, de 20 risikofaktorene

1) Historiske faktorer:

De 10 *historiske faktorene* grupperes i tre underkategorier:

a) Problemer med sosial tilpasning og livssituasjon.

- **Faktor H3: Tidligere problemer med relasjoner.** Dette gjelder både i intime relasjoner og i forhold til familie, venner og bekjente. En vurderer her blant annet hvor langvarige forholdene har vært, konflikter i forholdene, og grad av utroskap, mishandling og manipulering.
- **Faktor H4: Tidligere problemer med arbeid og utdanning.** Her ser man på utdanningsnivå, perioder med arbeidsledighet, hyppige jobbskifter, mye fravær, konflikter på arbeidsplassen og lese- og skrivevansker, for å nevne noen faktorer.
- **Faktor H8: Tidligere traumatiske opplevelser.** Eksempler på dette kan være seksuelle overgrep, følelsesmessige/psykiske overgrep i oppveksten, mishandling, mobbing, ulykker, tidlige dødsfall hos foreldre, eller tidlig atskillelse fra foreldre.

b) Problemer med mental helse

- **Faktor H5: Tidligere problemer med rusmidler.** En vurderer her hvor tidlig misbruket startet, hva det har bestått i, og omfanget. Gjelder det bare bruk, eller også omsetning av ulovlige midler? En går også gjennom i hvilken grad rusmisbruket har påvirket fysisk og psykisk helse, om man har hatt behov for behandling, og hvorvidt det har ført til risikabel atferd, kriminalitet, eller virket negativt inn på dagliglivet i form av dårlig økonomi, lav yrkesdeltakelse og dårlige relasjoner med andre.
- **Faktor H6: Tidligere alvorlig psykisk lidelse.** Dette kan være kartlegging av psykoselidelser, alvorlige stemningslidelser (herunder selvmordsforsøk), eller annen alvorlig psykisk lidelse. En diagnose på alvorlig psykisk lidelse skal være i samsvar med et offisielt oppdatert diagnosesystem.
- **Faktor H7: Tidligere problemer med personlighetsforstyrrelser.** Handler om antisosial, dyssosial eller psykopatisk personlighetsforstyrrelse, eller andre personlighetsforstyrrelser som for eksempel gjelder selvskading eller at man har vært

følelsesmessig intens, labil, eller angstfylt. Problemene må ha vært kroniske og gjennomgripende, og ikke bare situasjonsbetingede.

c) Tidligere antisosialitet:

- **Faktor H1: Tidligere problemer med vold.** Eksempler på dette er trusler, slåsskamper, bruk av våpen. En kartlegger når voldsbruken startet, hyppighet og grad av planlegging.
- **Faktor H2: Tidligere annen antisosial atferd.** Dette omfatter blant annet forsøk eller planer motivert av seksuell tilfredsstillelse, ulovlig befatning med illegale stoffer og deltakelse i gjengaktivitet.
- **Faktor H9: Tidligere voldelige holdninger.** En går gjennom tidligere meninger, verdier eller tanker. Når oppsto de og har vedkommende ofte tenkt på, fantasert eller dagdrømt om vold? Det kan også handle om bagatellisering eller benektelse av voldelig atferd, forakt for sosiale normer, glede av å skade andre, eller glede av å se på slik destruktiv virksomhet.
- **Faktor H10: Tidligere problem med respons på behandling og tilsyn.** Dette gjelder svikt i å etablere og opprettholde positive samarbeidsrelasjoner med fagfolk, negativ holdning til behandling, manglende oppmøte til behandling eller pålagt tilsyn, manglende oppmøte til rettsmøte, rømming fra institusjon/fengsel, eller at vedkommende ikke har overholdt vilkårene for behandling eller tilsyn.

2) Kliniske faktorer:

- **Faktor C1: Problemer med innsikt.** Benektelse eller bagatellisering av å ha en psykisk lidelse, personlighetsforstyrrelse, eller ruslidelse, og hvilke mellommenneskelige konsekvenser dette kan ha. En motsetter seg behandlingstiltak som skal forbedre denne innsikten.
- **Faktor C2: Problemer med voldsforestillinger eller -intensjoner.** Sterk følelsesmessig respons på tanker om å skade andre. Slike tanker er detaljrike, realistiske og gjennomførbare, og tankene har eskalert i det siste.
- **Faktor C3: Symptom på alvorlig psykisk lidelse.** Samme vurderinger som risikofaktor H6, men handler om hvorvidt symptomene er til stede nå eller nylig har vært aktive.

- **Faktor C4: *Problemer med ustabilitet.*** Håpløshet, motløshet, alvorlig emosjonelt ubehag, irritabilitet eller sinne. Rastløshet, hyperaktivitet, impulsiv og uansvarlig handlemåte og kognitiv ustabilitet.
- **Faktor C5: *Problemer med respons på behandling og tilsyn.*** Samme vurderinger som faktor H10, men handler om hvorvidt symptomene er til stede nå eller nylig har vært aktive.

3) Risikohåndteringsfaktorer:

- **Faktor R1: *Framtidige problemer med bruk av offentlige tjenester.*** Manglende planer her reduserer mulighetene for en positiv, stabil tilpasning til samfunnet.
- **Faktor R2: *Framtidige problemer med boforhold og omgivelser.*** Dette kan gjelde både i og utenfor institusjon. Handler om ustabile eller utrygge boforhold som gir få muligheter for positiv, sosial omgang eller rekreasjon.
- **Faktor R3: *Framtidige problemer med personlig støtte.*** Handler om manglende eller dårlig sosialt nettverk som kan føre til utilstrekkelig emosjonell støtte, og dårlig psykologisk tilpasning.
- **Faktor R4: *Framtidige problemer med respons på behandling og tilsyn.*** Samme som C5 og H10, men handler om personens problemer med mottakelighet og samarbeid i framtiden.
- **Faktor R5: *Framtidige problemer med stress og mestring.*** Fare for at livssituasjonen vil bli svært belastende, og at man trolig vil oppleve noen veldig stressende livshendelser som dødsfall i familien, dårlig økonomi og vansker med nære relasjoner og yrkestilpasning. Risikomomentene handler om at en ikke bruker mestringsstrategier for å unngå stressfaktorer, eller redusere konsekvensene av dem.

VEDLEGG 2:

De 15 dommene i analysen – gjennomgang av faktorer som var avgjørende for vurdering av prøveløslatelse:

LB-2019-6427: Positiv utvikling i fengsel, har modnet, har et nettverk på utsiden, og jobbmuligheter som kokk. Men har hatt og har fortsatt et rusproblem. For hans del en klar sammenheng mellom rus og voldsutøvelse. Har svært liten erfaring med å leve i samfunnet som voksen.

LB-2019-676504: Omfattende rushistorikk gjennom 40 år tilsier i seg selv høy gjentakelsesfare. I ruset tilstand bruker han uprovosert vold både mot nærstående og mot mer tilfældige personer. Ikke noe støtteapparat rundt seg ved eventuell løslatelse. Svært høy risiko for at han vil ruse seg ved løslatelse, og han igjen vil begå alvorlige voldsforbrytelser.

LB-2019-982373: Har ikke skjedd noen endring som tilsier at risikoen for ny og alvorlig kriminalitet er lavere i dag enn ved forvaringsdommen. Manglende erkjennelse av det omfattende behovet for behandling, noe som «blokkerer effektivt for progresjon».

LB-2019-104271: Risiko for nye voldshandlinger nokså uendret gjennom soningen, rusing i fengsel, grunnleggende dyssosial personlighetsforstyrrelse, ustabilitet, impulsivitet, begrenset intellektuell kapasitet og skepsis til rehabiliterende tiltak. Ikke i stand til å på egen hånd håndtere sin egen risiko utenfor fengsel. Mangler også nettverk og har liten erfaring med å leve i samfunnet som voksen.

LB-2019-130067: Har jobbet godt i fengsel med endringsrettede tiltak. Bedre rustet enn før til å møte ulike utfordringer ute i samfunnet, men trenger fortsatt tid til å styrke sin mestringsevne. Viktig med gradvis utslusing og oppfølging over lengre tid. Bekymring om hvorvidt han vil holde seg rusfri ved eventuell løslatelse. Ruset seg under permisjon.

LB-2020-2061: I liten grad deltatt i kurs og behandlingsprogrammer på anstalten. Høy voldsrisiko, vekter på samtlige ledd i HCR-20. Liten mulighet i dag til å leve et rusfritt og ordnet liv på utsiden av fengsel.

LB-2020-14652: Alvorlige personlighetsforstyrrelser. Prøveløslatelse vil innebære en form for frihet som han ikke har hatt noen som helst erfaring med på snart 15 år. Han har ikke hatt permisjoner i denne tiden og bare noen få fremstillinger utenfor fengsel. Store problemer med rus. Høy risiko for ny, alvorlig voldskriminalitet, både med og uten påvirkning av rus.

LB-2020-39585: Flere positive utviklingstrekk under soning etter 2018. Ingen tilfeller med vold eller rus. Deltar noe i behandling og samtalegrupper, men har også avslått mye. Den

positive utviklingen er på et tidlig stadium, fortsatt lavt fungeringsnivå. Har ikke hatt permisjoner og bare en sosial fremstilling. Sterk bekymring om han per i dag vil klare seg rusfri utenfor fengsel, og hvorvidt han vil klare å håndtere situasjoner med stress eller konflikt uten å ty til vold. Dårlig nettverk på utsiden.

LB-2020-77703: Har utnyttet tiden i fengsel godt, og har gjennomført en rekke av anstaltens programmer, og dessuten tatt mye akademisk utdanning. Har gjennomgått en fin personlig vekst. Men retten peker på at han vektet høyt på historiske voldsrisiko-faktorer. Dommerne ønsker en mer gradvis utslusing enn løslatelse nå, vil trolig ikke klare en brå overgang til et liv i frihet.

LB-2020-167311: Endring i positiv retning, særlig etter opphold på rusmestringsenhet og behandling av psykolog. Men fortsatt nærliggende fare for nye alvorlige straffbare handlinger og ble derfor ble forvaringsrammen forlenget. Likevel godtok retten prøveløslatelse under svært strenge kontrolltiltak siden han hadde vist god endring og høy grad av motivasjon under soning.

LB-2021-81490: Utgangspunktet er et svært alvorlig og brutalt drapsforsøk med 53 knivstikk, og pauser underveis i voldsutøvelsen. Hans diagnoser (lettere psykisk utviklingshemming og autisme) og tilhørende dårlig fungering gir fortsatt grunnlag for å vurdere gjentakelsesfaren som høy, ikke noe som har endret seg nevneverdig siden forvaringsdommen.

LB-2021-91454: NN begikk et alvorlig brudd på vilkårene for permisjon juli 2020 og etter det har han selv ikke ønsket å søke om permisjoner. Fram til da hadde han god progresjon i soningen. Retten mener NN har fått tilstrekkelige muligheter til å få gradvis mer frihet frem mot målet om prøveløslatelse, men han har foreløpig ikke lyktes i å komme så langt.

LB-2021-113514: Mange positive endringer i soning, men retten mener gjentakelsesfaren fortsatt er høy på bakgrunn av at NN har gjort seg skyldig samme type voldsforbrytelser seks ganger. Voldsbruken skyldes dypt forankrede trekk i hans personlighet.

LE-2021-179225: Positive endringer i fengsel, men nærliggende fare for at han ikke vil klare en brå overgang til frihet. Fravær av struktur utenfor fengsel gir høy risiko for rusmisbruk som igjen innebærer en fare for voldsbruk.

LE-2022-16669: Atferden hans på anstalten har vært positiv over lengre tid. Klare holdepunkter for at han nå ønsker et liv uten kriminalitet, og at dette har støtte i faktiske handlinger og væremåte over tid. Ikke lenger nærliggende fare for ny alvorlig kriminalitet.

VEDLEGG 3:

Eksempler på omtale av HCR-20 fra dommene i domsanalysen:

- «NN hadde delvis eller helt oppfyllede score på 17 av 20 ledd». (LB-2019-98373)
- «Det ble ansett å være flere faktorer som samlet medfører en høy og vedvarende risiko for ny vold». (LB-2019-104271)
- «NN vektet høyt på de historiske leddene, men lavt på de kliniske leddene, noe som ga en moderat risiko for fremtidige voldssituasjoner statistisk sett (...) «Utfordringene i slike vurderinger som HCR-20, er at en ikke kan vite eksakt hva som skjer videre». (LB-2019-130067)
- «NNs risikobelastning er åpenbart stor, og han vekter på samtlige ledd i HCR-20». (LB-2020-2061)
- «NNs risikoprofil har en høy skåre både målt ut fra antall ledd som er oppfylt, og ved at ledd som særlig predikerer ny vold er oppfylt». (LB-2020-14652)
- «I risikovurderingene scorer NN høyt på variablene vedrørende sin fortid, og som reflekterer den risikobelastningen han bærer med seg. Han scorer på åtte, muligens ni av ti risikovariabler. Disse variablene er statiske og kan i liten grad endres med tiden». (LB-2020-77703)
- «Et flertall av de historiske risikofaktorene vurderes å være til stede. Tidligere voldsadferd, personlighetsforstyrrelse og rusmisbruk angis å gi en forhøyet risiko for fremtidige voldshandlinger. (...) Flere av de kliniske risikofaktorene vurderes som usikre (...) Når det gjelder risikohåndteringsleddet mener de sakkyndige at de viktigste risikofaktorene er knyttet til hans langvarige tid i fengsel fra ung alder, hans personlighetstrekk og rusmiddelbruk». (LB-2020-167311)
- «Det ble ansett å være flere faktorer som samlet medfører en høy og vedvarende risiko for ny vold» (LE-2021-179225)
- «Ved en samlet vurdering ut fra all tilgjengelig informasjon og etter gjennomgang av voldsrisikovurderingsinstrumentet HCR-20, vurderes observanden å være i en gruppe med markant forhøyet risiko for fremtidig vold både på kort og lengre sikt». (LE-2022-16669)

VEDLEGG 4:

Eksempler fra domsanalysen på kritikk fra domstolen til Kriminalomsorgen når det gjelder krav om progresjon i soningen:

- «Det har gått lang tid siden A ble returnert fra Evje uten at utslusing er igangsatt (...) Retten mener det er viktig og nødvendig at arbeidet med å igangsette utslusing av NN prioriteres». (LB-2019-6427)
- «Lagmannsretten understreker at det er fengselet som har hovedansvaret når det gjelder tilrettelegging for en god progresjon i soningen for forvaringsinnsatte. I dette tilfellet ligger det blant annet at fengselsledelsen aktivt må søke en løsning på de samarbeidsproblemene som har oppstått mellom NN og miljøterapeutene (...) Dersom det skulle bli aktuelt å be om ytterligere forlengelse av tidsrammen for NNs forvaring, vil intensiteten i anstaltens forsøk på tilretteleggelse utvilsomt bli et sentralt tema». (LB-2019-98373)
- «Lagmannsretten er ikke i tvil om at det må legges ned et betydelig arbeid med sikte på å forberede ham på et fremtidig liv i frihet» (LB-2020-14652)
- «Retten har forståelse for at NN opplever en altfor langsom progresjon i forvaringsløpet. (...) Saksbehandlingstiden for permisjonssøknader har vært uforholdsmessig lang, hele fire måneder. Med så god progresjon som NN har hatt siden 2016, må det forventes at kriminalomsorgen framover prioriterer behandlingen av hans permisjonssøknader». (LB-2020-77703)
- «De tilbud NN har fått med tanke på rehabilitering fremstår som nokså begrensede. Det har i liten grad blitt iverksatt prosesser i fengsel som kan lede ham i riktig retning, ut av forvaringen». (LB-2021-113514)
- «Permisjoner er en sentral del i utslusingen av forvaringsdømte til et liv utenfor murene, og det bør vurderes grundig om NNs væremåte, språkbruk og manglende ønske om å delta i aktiviteter skal resultere i nektelse av permisjoner. (...) Behandlingstiden på fire måneder for permisjonssøknader er svært lang». (LE-2021-179225)

Litteraturliste:

- Aven, T. (2015). *Risikostyring*. Universitetsforlaget.no.
- Aven, T., Røed, W., Wiencke, H.S. (2017). *Risikoanalyse*. Universitetsforlaget.no.
- Bernstein, P.L. (1996). *Against the gods: The remarkable story of risk*. Wiley.
- Bjørklund, R. (2006). *Psykologisk sakkyndighet med vekt på psykologisk profilering*. Kritisk juss. 2006/3.
- Blaikie, N. & Priest, J. (2019). *Designing Social Research. The Logic of Anticipation*. Malden: Polity Press.
- Danermark, B., Ekström, M., Karlsson, J.C. (2002). *Explaining Society: An Introduction to Critical Realism in the Social Sciences*. Routledge.
- Engen, O.A., Pettersen Gould, K.A., Kruke, B.I., Hempel Lindøe, P., Olsen, K.H., Olsen, O.E. (2021). *Perspektiver på samfunnssikkerhet*. Cappelen Damm Akademisk.
- Forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring. 2004.
- Frafjord, E. (2020). *Uforklarlig dobling av antall forvaringsdømte*. NRK.no, 8/11-2020. <https://www.nrk.no/rogaland/uforklarlig-dobling-av-antall-forvaringsinnsatte-1.15232051>.
- Gulli, L. (2012). *Å være farlig – om forvaring, prøveløslatelse og farlighet*. Masteroppgave i kriminologi. Universitetet i Oslo, juridisk fakultet, institutt for kriminologi og rettssosiologi.
- *HCR-20 Voldsriskovurdering (2014)*. Helse Bergen, Haukeland universitetssjukehus. Oversettelse og bearbeiding av originalutgaven som er skrevet av Douglas, K.S., Hart, S.D, Webster, C.D, & Belfrage, H.
- Lov om straff (straffeloven), 2005.
- Løvlie, A. (2006). *Psykiatriens rolle som premissleverandør for farevurderinger etter straffeloven § 39 c, forvaringsbestemmelsen*. Kritisk juss, 2006/3.
- Midtlyng, G. (2014). *Samfunnsvern? En studie av rettens vurderinger i saker om løslatelse fra forvaring*. Masteroppgave ved institutt for kriminologi og rettssosiologi, juridisk fakultet, Universitetet i Oslo.
- Njå, O., Sommer, M., Rake, E.L., Braut, G.S. (2020). *Samfunnssikkerhet. Analyse, styring og evaluering*. Universitetsforlaget.
- Renn, O. (2008). *Risk Governance*. Routledge.
- Risikovurderingene av informant A, B og C.

- Rosenqvist, R. (2005). *Om rettspsykiatriske utredninger av tilregnelige lovovertredere* Tidsskrift for strafferett, 2005/3
- Rosenqvist, R. & Sandal, T. (2015). *Er forvaringsordningen tilpasset dagens forvaringsdømte?* Tidsskrift for strafferett 2015/1.
- Straffedommene til informant A, B og C, samt prøveløslatelsesdommene for informant B.
- Yin, R. K. (2014). *Case Study Research. Design and Methods*. Thousand Oaks: Sage.